

I.

Euroopa

valikud : 20. sajandi
20. - 30. aastad

EUROOPA VALIKUD: 20. SAJANDI 20.–30. AASTAD

SISSEJUHATUS

Riigikordade võrdlemisel kasutatakse sageli eetilisi mõisteid – hea või halb (paha) ning siis on erinevused ilmselged. Euroopa ajalugu ja kultuur on toetunud mitmetele üsnagi püsivatele väärtushinnangutele. Neist olulisemate-na tõstetakse tavaliselt esile kahte väärtust – vaba isiksust ja demokraatlikku riiki. Inimest ja tema vabadusi hindavat režiimi peame tavaliselt heaks. Inimvabadusi mitte austavat korda aga halvaks, tagurlikuks riigikorraks.

Suurimasse ohtu sattusid demokraatlikud väärtused 20. sajandi esimesel poolel. Esimese maailmasõja lõpul ja 1920. aastate algul oli Euroopas 28 parlamentaarset riigikorruga demokraatlikku riiki. 1938. aastaks olid neist 16 mittedemokraatlikud. Kas see tulenes arvukatest I maailmasõja järgsetest majanduslikest, rahvuslikest, piiri- või ideoloogilistest probleemidest, varasema ajaloolise arengu eripärast või koguni inimloomusest, mis kummardab tugevaid juhte?

Riigi kujutamiseks tasapinnalisena kasutatakse mõnikord geomeetrilist kujundit – kolmnurka. Selle tipp tähistab võimalolijaid ja alus neid, kelle üle võimu teostatakse. Sama kujund sobib ühteviisi demokraatlikele ja mittedemokraatlikele riikidele ning töötab hästi nii tänapäevaste kui ka ajalukku jäänud riikide puhul. Kuidas on see võimalik? Kas stalinlik Venemaa, natslik Saksamaa või demokraatlik Suurbritannia ei olnud siis piisavalt erinevad riigid?

Kas kõiki mittedemokraatlikke riike tuleks ühtemoodi halvustada? Millised olid erinevate riigikordade võimalused piirkondlike konfliktide ja maailmasõja vältimiseks? Kas demokraatlikud suurriigid polnud II maailmasõja puhkemises hoopis enam süüdi kui väikesed mittedemokraatlikud riigid? Need ja paljud teised vastamata küsimused sunivad meid ikka ja jälle XX sajandi esimese poole keeruliste aegade juurde tagasi pöörduma. Pealegi ei ole mainitud kaks riigivõimu teostamise moodust täielikud vastandid. Diktatuur võib olla ajutine, piiratud mingi seadusega ajaliselt või ruumiliselt. Samas võivad mõned demokraatlikud riigid teatud ajahetkel kasutada üsnagi diktaatorlike valitsemisvõtteid. Näiteks muutus tensus 1930. aastate Euroopas universaalseks nähtuseks. Prantsuse parlamendi tegevusvõimalusi piirati 1930. aastate teisel poolel korduvalt jne.

Balti riikide saatus on XX sajandil sõltunud eelkõige oma suurematest naabritest ja üldisest rahvusvahelisest olukorrast. Seetõttu alustame poliitiliste teemadega ja jõuame sealtsa kaudu majanduse ning igapäevaelu juurde. Meie eesmärgiks on dokumentide ja muu materjali abil näidata, et 1920.–1930. aastate maailmas polnud ei autoritaarsete ega demokraatlike riikide hulgas jõudu, millele Balti riigid võinuksid toetuda. I maailmasõja järgne Euroopa ehitati üles Versailles' süsteemile, mille tähtsaks osaks kujunes ka Rahvasteliit. 30. aastate puhul ei saa kuidagi mööda A. Hitleri agressiivsest välispoliitikast, demokraatlike riikide reageeringust sellele ning muidugi Balti riikide kohast autoritaarsete ja demokraatlike suurriikide omavahelistes suhetes.

DEMOKRAATIA JA AUTOKRAATIA EUROOPAS: POLIITILINE ELU

I maailmasõja järgse Euroopa peamine märksõna oli "demokraatia", kuid 1930. aastate lõpuks oli demokraatia pea-aegu kõikjal Euroopas kadunud või varemtes. Peatükis **1920.–1930. – kas demokraatia kriis?** on fašistliku Itaalia, natsliku Saksamaa ja kommunistliku NSV Liidu kui maailmasõdade vahelisel perioodil Euroopa ajalugu enim mõjutanud riikide näitel püütud vastust leida küsimustele, mida demokraatia tähendas; miks see valitsemisvorm ebaõnnestus ja säilis valdavalt Lääne-Euroopas; kas demokraatia hülgamine oli alati seotud diktaatori või liidri isiklike võimuambitsioonidega; kas kõik mittedemokraatlikud ühiskonnad olid sarnased jm.

Peatükis **Mussolini – kas totalitaarse riigi rajaja?** on iseloomustatud Benito Mussolinit isiksusena ning esitatud käsitlus fašistlikust ning korporatiivsest riigist. Allikad on püütud valida nii, et esindatud oleksid nii Mussolini kaas-aegsete kui ka tänapäeva tuntud lääne ajaloolaste seisukohad fašistliku Itaalia kohta.

1930. aastate alguse Saksamaal langesid kokku suur majanduskriis ja demokraatliku valitsemisviisi kriis, mida natsid võimule pürgides oskuslikult ära kasutasid. Peatükis **Hitleri võimuletulek: kas juhus või paratamatus?** vaadeldakse 1930. aastate alguse Saksamaa majandus- ja poliitilisi olusid. Hitleri võimuletulekut ei saa vaadelda lahus majandusest, sise- ja välispoliitikast ega Hitleri võimetest-ambitsioonidest. Rolli mängisid ka NSDAP propaganda efektiivsus; parlamendivalimiste käik ja tulemused; poliitiliste parteide omavahelised kokkulepped jmt. Mida natsid taotlesid, millist programmi nad rahvale pakkusid, kuidas rahvas ning erinevad poliitilised ja majandusjõud natsidesse suhtusid, miks nad ühel hetkel osutusid üheks võimulolevaks parteidest, seejärel aga valitsevaks ainuparteiks – nende küsimustele aitab peatükk vastuseid leida.

NSV Liidu 1920.–30. aastate poliitilist ajalugu käsitletakse peatükis **Jossif Stalin: kas suur juht või kaval intrigaan?** Kuidas Stalin võimu tippu tõusis, kas Trotski oleks võinud teda 1920. aastate võimuvõitluses võita, miks käivitati 1930. aastate teisel poolel verine terror – kas see oli riigi kogu senise sisepoliitilise arengu loogiline jätk või inimeste teadlik ja küüniline hävitamine juhi võimu ja riigi võimsuse suurendamise nimel?

Paljudes Ida-Euroopa riikides (sealhulgas ka Eestis ja Lätis) oli 1920. aastatel ja 1930. aastate algul demokraatireeglite järgi elamine viinud olukorrani, kus demokraatias pettunud, kuid demokraatlikele valimisseadustele tuginev ühiskond võis võimu anda parem- või pahemradikaalidele. Ennetamaks sündmuste sellist võimalikku arengut, peatati mitmelgi maal riigi demokraatlik juhtimine ja kehtestati isikuvõim. See on peatüki **Autoritarism – kas parim mida ajalool pakkuda oli?** põhisisu. Küsimusele, kas sellised riigipöörded olid otstarbekad, vajalikud, ei olnud

lihtne vastata siis ega ole see lihtne ka praegu, aga nende probleemide üle mõelda me võime – võib-olla isegi peame.

MAJANDUS, KULTUUR, HARIDUS JA IGAPÄEVAELU

Peatükki **Majandusraskused – kas eeldus diktatuuriks?** allikmaterjali valides lähtusime tõdemusest, et kriisiolukord võib kujuneda demokraatiale ohtlikuks. Nii kaua kui majanduses läheb hästi, ei soovi keegi ümberkorraldusi, kui aga käes on langus, hakatakse šüüdlasi otsima ja tugevat valitsejat nõudma. Allikad, mis iseloomustavad I maailmasõja järgse perioodi majanduselu, 1929. a alanud ülemaailmset majanduskriisi, kollektiviseerimist ja industrialiseerimist NSV Liidus, võimaldavad õpilastel näha kriisidest tulenevaid ohte ja pakuvad võimalusi lahendusleidmiseks demokraatlikust mõtteviisist lähtudes.

I maailmasõja järgse Euroopa, sel ajal elanud inimeste, nende tegevuste ja tegutsemismotiivide paremaks mõistmiseks on kogumikus peatükid **Kultuur – kas vaba looming või riiklik tellimus?** ning **Haridus – kas mitmekesisus või ühetaolisus?** Allikate vahendusel saavad õpilased teha järeldusi vaba ja totalitaarse ühiskonna kultuuri ja hariduse kohta, leida sarnasusi ja erinevusi totalitaarsete riikide suhtumises kunsti ja kunstnikesse ning haridusse. Huvipakkuv on jälgida, kuidas I maailmasõja ja revolutsioonide järgne loominguline vabadus ja ohjeldamatus eelkõige totalitaarsete süsteemide mõjul järkjärgult taandub ja asendub traditsiooniliste ja realistlikumate vormidega või kuidas totalitaarsed režiimid kasutasid haridussüsteemi kontrolli- ja survevahendina.

Peatükid **Naine mehe varjus** ja **Igapäevaelu 20. sajandi esimesel poolel** täiendavad ajastupilti. Sel perioodil tähtsusust naiste osa nii riigivõimu kui ka majanduse ja perekonna tasandil. Et igapäevaelu ja naise osa puudutavaid küsimusi on Eestis välja antud õpikutes vähe käsitletud, oleme neile käesolevas kogumikus osutanud küllalt suurt tähelepanu.

RAHVUSVAHELINE KOOSTÖÖ JA KONFLIKTID

I maailmasõja järgsed arengud Euroopas on lahutamalt seotud Versailles' rahulepinguga. Peatükis **Versailles' süsteem – kas lüüasaanute karistamine või uus kord?** on allikate vahendusel võimalik veenduda, et Hitler kasutas lepingu kitsendavaid sätteid oskuslikult oma välispoliitikas. Samuti on rõhutatud Trianoni lepingut Ungariga, sest Ungari kohtlemine pärast I maailmasõda tekitab teatud hämmastust. Ungari ei olnud sõjast huvitatud, ta kannatas Austria domineerimise all, kuid rahulepingu sätete alusel koheldi teda nagu üht sõja peasüüdlast. Piirkonna rahvuslik koosseis on kirev, probleeme jätkub tänapäevani. Trianoni rahulepingu materjalid annavad õpilastele võimaluse analüüsida probleeme, mis on aktuaalsed tänapäeval ja tulevikuski: kuidas tõmmata riigipiire paljurahvuselises piirkonnas, kas põhimõtte *igale rahvusele oma riik* on ratsionaalne, teostatav, kas rahvuste enesemääramise õiguse rakendamine kõikjal on võimalik ja vajalik, kas rahvusriik on parem kui paljurahvuseline riik.

I maailmasõja järgseid tähtsündmusi oli Rahvasteliidu asutamine. Rahvasteliidu asutajateks olid demokraatlikud riigid eesotsas USA, Suurbritannia ja Prantsusmaaga. Peamiseks eesmärgiks kuulutati maailma muutmine ohutumaks demokraatia jaoks. Rahvasteliidust sai mõjukaim rahvusvaheline organisatsioon, mis tegutses püsiva rahu saavutamise nimel. Seda teemat käsitlev peatükk **Rahvasteliit – kas edu või nurjumine?** püüab selgitada, et konfliktide lahendamiseks olid sobilikud vaid demokraatlikud vahendid. Samas näeme, et Rahvasteliidus endas ja tema tegutsemises peitusid vastuolud, mis viisid lõpuks selle organisatsiooni kriisini. Alternatiive Rahvasteliidule ei leitud ja seega puudus jõud, mis suutnuks vältida uut sõda. Rahvasteliitu peeti siiski saavutuseks, mis aitas tugevdada demokraatia positsioone, seepärast võeti ta eeskujuks ka uue rahvusvahelise ühenduse – ÜRO loomisel.

Esitades allikaid Hitleri välispoliitika kohta peatükis **Kas Hitleri välispoliitika oli edukas?**, püüame ühtlasi näidata, et totalitaarse riigi välispoliitikas tähendab edu enamasti pealetungi, võitu, vastase alistamist ja okupeerimist. Totalitaarse riigi välispoliitika on kompromissitu, sellise riigi juht vajab aina uusi vaenlasi ja sise- või välispoliitilist edu, et oma võimu kindlustada. Hitleri välispoliitika viis paratamatult konfliktini.

Demokraatlike riikide välispoliitika väljendus 1930. aastatel Hitleri ja teiste revanšistlikult meelestatud poliitikute rahustamises või lepitamises. Peatükis **Lepituspoliitika võitjad ja kaotajad** näeme, et demokraatlike riikide põhimõte – kui tahad rahu, valmistu rahuks – ei sobinud totalitaarsete riikidega suhtlemiseks. Samas on see ainuke põhimõte, millest demokraatlikud riigid üldse lähtuda saavad. Peatükis esitatud allikad peaksid võimaldama mõtiskleda selle üle, miks puhkes uus maailmasõda, kas seda oleks olnud võimalik vältida.

Balti riikide rahvusvaheline seisund ei olnud kahe maailmasõja vahelisel ajal ja lõhestunud Euroopas kuigi kindel. Eriti keeruliseks muutus see 1939. aastal. Alates 1934. aastast ei saa enam rääkida demokraatlikust Eestist, Lätist ja Leedust. Võimalik, et demokraatia püsimisel oleks Balti riikide saatus kujunenud teistsuguseks. Balti riikide rolli rahvusvahelistes suhetes käsitleb peatükk **Eesti ja Läti – kas etturid suures poliitikas?**

Käesoleva kogumiku eesmärgiks ei ole midagi või kedagi halvustada. Tahaksime aidata ajalooõpetajal oma ainet huvitavamaks ja konkreetsemaks muuta. Eesmärgiks on originaalse lisamaterjali abil esitada küsimusi ja püstitada ülesandeid, millele sageli ei olegi selgeid ja üheseid vastuseid. Seega peaks käesolev kogumik aitama elavdada ajalootundi ning loodetavasti sunnib see aktiivsemalt kaasa mõtlema ajaloo oluliste küsimuste üle. Kogumikus leiduvate tööülesannete koostamisel pidasime oluliseks, et nende abil jõuaks õpilane ise järeldusteni, mida põhikooli viimase klassi ning gümnaasiumi 20. sajandi ajalookursuse koostamisel on eesmärgiks seatud. Tööülesanded on mitmekesised. Õpetajal on võimalus valida raskusastmelt sobivad, õpilaste tasemele vastavad ülesanded. Enamus grupitööna kavandatud ülesandeid on kasutatavad ka koduse ülesandena. Essee kirjutamine eeldab teema põhjalikku tundmist ning on seega soovitatav ülesanne teema kokkuvõtteks.

1. DEMOKRAATIA JA AUTOKRAATIA EUROOPAS: POLIITILINE ELU 1920. –1930. AASTAD – KAS DEMOKRAATIA KRIIS?

A

19. sajandil kasvas parlamentaarsete institutsioonide osakaal peaaegu kõikjal Euroopas. Sellele vaatamata oli paljudel juhtudel tegemist oluliste kitsendustega, mis ilmsid piiratud valimisõiguse, täitevvõimu liialt suure mõjuvõimu, nõrga seadusandluse ning kuningavõimu püsimisena Kesk- ja Ida-Euroopas. I maailmasõja tulemusel need piirangud kaotati ning president Wilsoni arvates sõltus tuleviku stabiilsus asjaolust, et erinevatele Euroopa rahvastele mitte ainult ei antud võimalust oma riike luua, vaid anti ka õigus neid juhtida.

(Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 10.)

B

1917. a ütles Wilson Ameerika Kongressile: “Maailm peab demokraatia jaoks turvaline olema.” 1919. a näis, et demokraatial on jõudu muuta maailm turvaliseks. (..) Loosung “Üks inimene, üks hääl” muutus populaarseks ning Rahvasteliit moodustati põhimõtetel “Üks riik, üks hääl.”

(Jack B. Watson. Success in 20th century world affairs. London: 1997. – p. 43.)

C

Nimetatakse mõningaid peamisi demokraatliku elustiili tunnuseid. Need oleksid:

- 1) diskussioonivõimalus, üksteise seisukohtade arvestamine ning kompromissivalmidus;
- 2) seaduslikult tegutseva opositsiooni olemasolu;
- 3) erinevate väärtushinnangute ja seisukohtade aksepteerimine;
- 4) ühe partei või ideoloogia domineerimise võimaluse puudumine;
- 5) peamiste inimõiguste tunnustamine;
- 6) vabadus avaldada oma arvamust.

Demokraatliku riigi iseloomustus. (Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 10–11.)

D

Kahjuks tabas demokraatiat peagi kõikjal kriis. 1920. aastate algul vaevas Saksamaad majanduskriis ja sellega seostuv inflatsioon. 1929. aastast raputas maailma ülemaailmne majanduskriis, millega negatiivse ilminguna kaasnes tollitariifide tõus ning maailmakaubanduse hääbumine. Ühtedes riikides olid pingete allikaiks konfliktid erinevate rahvusrühmade vahel, teistes põhjustasid sotsiaalseid pingeid erinevate ühiskondlike klasside (äriühiskonnad ja kapitalistid, keskklass ja väikeettevõtjad, talupojad ja töölised) kasvav rahulolematuse valitseva korraga.

(Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 11.)

E

1918. a järgses Euroopas puudutas vaesus ja tööpuudus peaaegu igat riiki, see andis olulise põhjuse rahulolematuseks sellistes riikides nagu Itaalia, Saksamaa ja Austria (..) Demokraatia on keerukas valitsemisvorm. Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides olid demokraatlikud süsteemid välja arenenud pika aja jooksul. Paljudes Euroopa riikides aga paraku puudusid demokraatliku süsteemi juured ning rahval ei olnud eelnevat demokraatiakogemust. Demokraatiad, mis tundusid täiuslikena paberil – näiteks Weimari vabariik – tõid endaga sageli kaasa nii palju erinevaid parlamendiparteiseid, et stabiilse valitsuse moodustamine osutus võimatuks ja koalitsioonide moodustamine vältimatuks. Võimulpüsimise nimel vältis valitsus vaidlusküsimusi sootuks, ehkki need ootasid lahendusi. Palju lihtsam oli uskuda Hitlerit või Mussolinit, kes lubasid just seda, millest kõik puudust tundsid – tegutsemist.

(Jack B. Watson. Success in 20th century world affairs. London: 1997. – p. 68.)

F

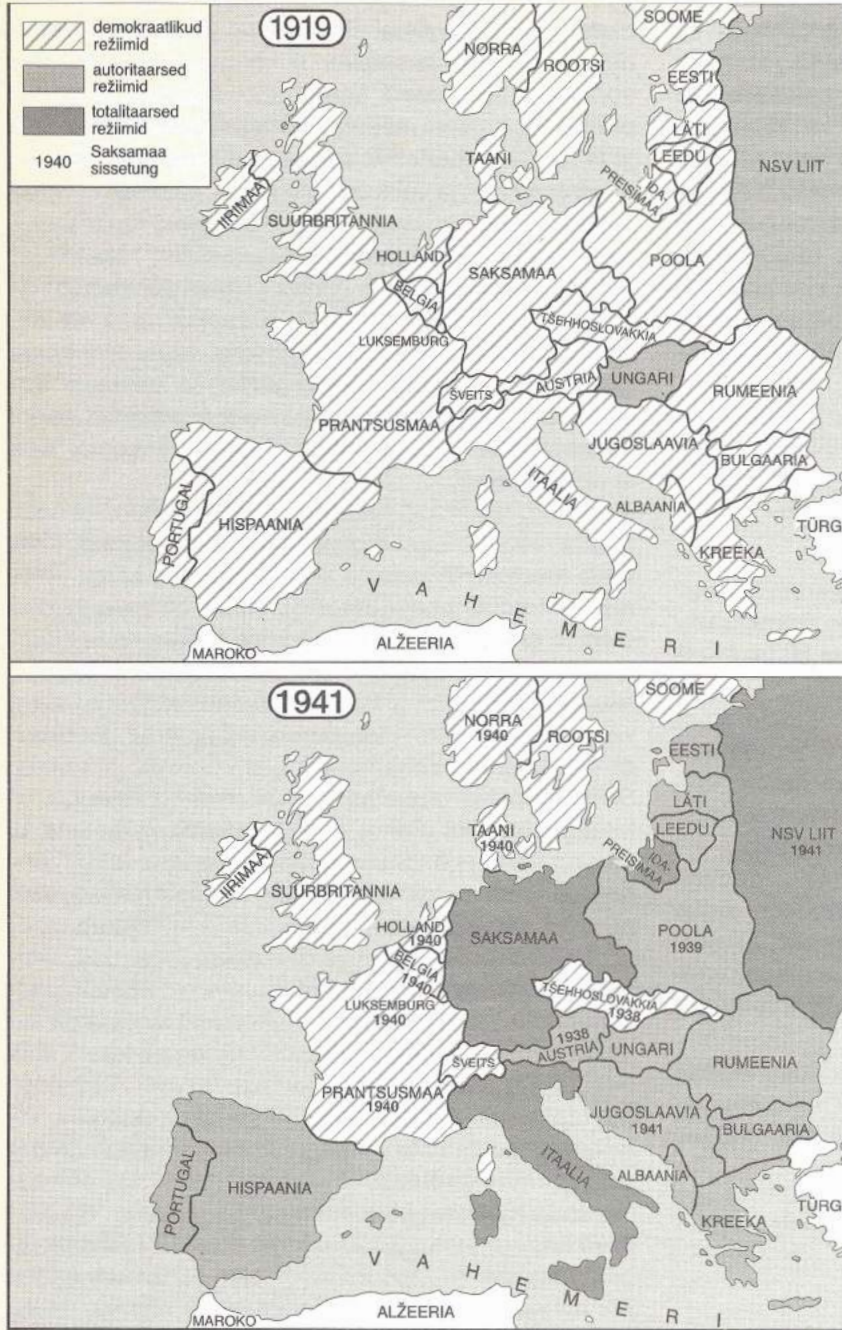
1. Vabaduse ja võrdsuse printsiibil põhinevad inimõigused olid omased mitte ainult poliitilisele süsteemile, vaid ka ühiskonna teistele alamsüsteemidele, nt perekonnale ja töösuhetele. Inimesi igapäevaelus ümbritsevad liberaalsed hoiakud välistasid võimu koondumise ühe isiku kätte (Führerprinzip).
2. “Rahvusküsimus” ei olnud nendes maades aktuaalne. Rahvad ja riigid kattsid ning eraldumist taotlevaid rahvusvähemusi oli vähe.
3. Töölisliikumine oli inkorporeeritud poliitilisse süsteemi. Sotsialistidesse suhtuti kui tõelistesse poliitikutesse ning seetõttu oli ka nende ideoloogia vähem revolutsiooniline kui Kesk- ja Ida-Euroopas. Kodanluses puudus vajadus tugeva liidri järele, et kaitsta endid “punase hädaohu” eest.
4. Sellised demokraatia eeldused nagu ulatuslik keskklass, ühiskondlik kokkukuuluvus ja feodaalsete privileegide puudumine iseloomustasid neid maid tunduvalt rohkem kui Kesk- ja Ida-Euroopat.

Intervjuu Zsolt Enyediga (PhD. Kesk-Euroopa Ülikool, Budapest) teemal “Miks säilis demokraatia paljudes Lääne-Euroopa riikides?”. Tartu, 22.08.99.

Demokraatia kokkuvarisemine: Muutused Euroopas 1919–1941.

(J. Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – p. 126–127.)

RIIK	MUUTUSED	MUUTUSTE AEG
Albaania	Ahmet Zogu kuulutas end kuningas Zoguks	1928
Austria	Dollfusi parempoolne valitsus	1932
Belgia	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1939
Bulgaaria	Kuningas Borisi ainuvalitsus	1934
Eesti	Pätsi autoritaarne võim	1934
Hispaania	Kindral Franco võim	1939
Holland	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
Iirimaa	Demokraatia jäi püsima	
Itaalia	Mussolini fašistlik režiim	1922
Jugoslaavia	Kuningas Alexanderi ainuvõim	1929
Kreeka	Metaxase autoritaarne võim	1936
Leedu	Smetona autoritaarne võim	1926
Läti	Ulmanise autoritaarne võim	
Luksemburg	Demokraatia jäi püsima	
Norra	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
NSV Liit	Kommunism ja Lenini võim, Stalini võim	1917
Poola	Pilsudski autoritaarne võim	1926
Portugal	Salazari tugev võim	
Prantsusmaa	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
Rumeenia	Kuningas Carol valitses ilma parlamendita	1938
Rootsi	Demokraatia jäi püsima	
Saksamaa	Hitleri fašistlik režiim	1933
Soome	Demokraatia jäi püsima	
Suurbritannia	Demokraatia jäi püsima	
Šveits	Demokraatia jäi püsima	
Taani	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
Tšehhoslovakkia	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1939
Ungari	Lühiajaline kommunistlik režiim	1919
	Bela Kuni kukutamine	
	Horthy võttis võimu enda kätte	1920

1. Millised olid demokraatia püsimise eeldused?
2. Miks oli autoritarism populaarne peamiselt Ida-Euroopas?
3. Autoritaarseid valitsemisvorme peetakse euroopalikest tavadest lähtuvalt negatiivseteks. Kas võib autoritaarsetest valitsemisvormidest kahe maailmasõja vahel leida ka midagi positiivset? Tooge näiteid.

TOTALITAARSED JA AUTORITAARSED DIKTATUURID

A

Kuigi mõlemal juhul puudub parlamentaarsus ning mõlemad suhtuvad demokraatiasse kriitiliselt, on nende taotlused erinevad. Autoritaarsete režiimide puhul teenis diktatuur konservatiivseid eesmärke, oli traditsiooniliste väärtuste ning sageli ka väljakujunenud sotsiaalse struktuuri säilitamise vahend. See tuli saavutada revolutsioonita ja rahvasse üles kütmata (...) Totalitaarsed režiimid taotlesid muutusi, neil olid palju radikaalsemad programmid, rahvasse aktiveeriti täiesti sihilikult "revolutsioonilist liikumist" teenima. Sinna juurde kuulus ka ideoloogia, mida võiks nimetada "ainulaadsust taotlevaks poolreligioosseks filosoofiaks".

(Lühendatult väljaandest: *Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.*)

B

Totalitarismi definitsioone.

1. Kõikide totalitaarsete režiimide juurde kuulus selgelt eristatav ideoloogia, mis moodustas "inimelu kõiki valdkondi katva doktriini". Ideoloogiale oli allutatud kogu ühiskond.
2. Poliitiline elu oli allutatud ühe partei kontrollile, mida juhtis isikukultusest ümbritsetud liider. Partei eesmärgiks oli mõjuvõimu saavutamine kogu rahva, eriti noorsoo üle (...) Teised parteid keelustati ning seadusandlik võim allutati täidesaatva võimu kontrollile.
3. Üksikisik allutati sunniviisiliselt ja ametliku ideoloogia kaudu riigi huvidele. See võis tähendada partei või salapolitsei otsest või psüühilist terrorit. Ametlik ideoloogia taotles kõikide kultuuriliste erinevuste kaotamist ning hariduse, kirjanduse, kunsti ja muusika muutmist ideoloogia relvadeks.
4. Totalitaarne riik püüdis saavutada täielikku kontrolli majanduse üle. Seda tehti süstemaatiliselt ning endised sõltumatud majandusüksused allutati riiklikule bürokraatiale.

(Lühendatult väljaandest: *Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.*)

C

Diktatuuri ideoloogiline alus.

Totalitaarseid ideoloogiaid iseloomustas tavaliselt soov hävitada eksisteeriv /poliitiline – *koostaja märkus*/ süsteem ning asendada see mingi ideaalse valitsemisvormiga – sageli nimetatakse seda utopiaks. Erinevalt totalitaarsetest režiimidest ei kujundanud autoritaarsed režiimid tavaliselt mingit selgepiirilist ideoloogiat. Kuigi sageli oli ka nende taotluseks olemasoleva poliitilise korra muutmine, jäädki valdavalt traditsiooniliste mõjutuste ja ideede juurde. Seepärast võib neid käsitleda minevikulembeste ja isegi tagurlikena vastukaaluks totalitaarsete ideoloogiate revolutsioonilisusele. Tavaliselt käsitletakse totalitaarsetena kolme kahe maailmasõja vahel eksisteerinud ideoloogiat: mark-

sismi-leninismi, natsismi ja fašismi. Neist kõige sihikindlamaks osutus Hegeli, Marxi ja Engelsi ideedel põhinev ning Lenini ja Stalini poolt edasiarendatud süstemaatiline õpetus marksism-leninism. See põhines ühel majandusteoorial (majanduslik determinism), real ajaloolistel põhimõtetel (dialektiline materialism) ja usul inimühiskonna kõrgemasse ja lõplikku vormi ehk "klassideta ühiskonda". Natsism ja fašism pärisid 19. sajandi mõtlejatelt Nietzscheilt, Gobineau'lt ja H. S. Chamberlainilt sellised mõisted nagu rassiline ebavõrdsus ja võitluse vältimatus, kuid neil ei olnud sellist kindlat struktuuri nagu marksismil-leninismil – osalt seetõttu, et kummalgi polnud sellist "klassikalist Piiblit" nagu marksismil. Näiteks Hitleri põhimõtted on väga kaootiliselt kirjas "Mein Kampf'is", mis on kõigest pisut enam kui autobiograafia. Mussolini kõige tuumakam seisukoht mahtus lühikesse artiklisse "Encyclopedia Italiana". Kumbki neist ei omanud sellist tähtsust ja kaalu nagu Marxi "Kapital" või Lenini "Riik ja revolutsioon".

Marksism-leninismi, natsismi ja fašismi ühendas soov muuta olemasolevat süsteemi revolutsiooni teel. Kõik kolm ideoloogiat pidasid tähtsaks ajaloo käigu juhtimist ja ideaali poole liikumist. Siiski oli selle ideaali olemus erinev. Marksistlik utopia kätkes endas kahte selget faasi. Esimene oli "proletariaadi diktatuur", mis pidi kõrvaldama kõik takistused, et jõuda teise, väga erilisse faasi – "klassideta ühiskonda". Eesmärgi saavutamise vahenditeks olid vägivald ja võitlus. Selle eesmärgi peamine erilisus seisneb asjaolus, et tulemuseks pidi olema riigibürokraatia kadumine ja inimkonna taasjõudmine "eelajaloolisesse faasi." Engelsi järgi oleks toimunud "hüpe orjusest vabadusse, pimedusest valgusesse". Natslikud ja fašistlikud utopiad nägid täiesti erinevalt ette ainult ühte faasi. Selleks oli katkematu ja lõppematu liikumine täieliku domineerimise ja võimu poole. Fašismi on kirjeldatud kui "rahvuslik-imperialistliku missiooni ideoloogiat", mis pidas "kõrgemaks väärtuseks tugevat riiki". Vastandina "klassideta ühiskonnale" on sellist vaatenurka nimetatud "etatismiks", millega kaasnes ka lakkamatu sõja ja (olelus)võitluse ülistamine. Mussolini sõnutsi "oli sõda mehele sama kui emadus naisele". Ka natsism keskendus võitlusele, kuigi esmatähtsaks oli pigem rass kui riik, täpsemini – pigem aaria rassi kultus kui etatism. Hitleri järgi "peitus kogu olemise mõte suures võitluses tugevate ja nõrkade vahel ning tugevate lõplikus võidus nõrkade üle". Ohvriteks pidid olema rassivaenlased ja "kogu eugeeniline protsess sai alata ainult alaväärtuslike inimeste hävitamisest". Millised nimetatud ideoloogiatest osutusid kõige tõhusamateks? Kindlasti olid kõige raskemini realiseeritavad marksismi-leninismi lõppeesmärgid. "Klassideta ühiskond" ja riigi kaotamine võisid võimalikuks osutada alles pärast inimloomuse põhjalikku muutmist. Seevastu natsism ja fašism kavatsesid ära kasutada inimese olulisemaid instinkte – olelus- ja võimuvõitlust. Ometi tõestas ajaloo kulg, et marksism-leninism suutis muuta ühiskonda, majandust ja poliitilisi institutsioone tunduvalt enam kui fašism ja natsism. Põh-

juseks oli asjaolu, et Stalini võimu ajal keskenduti marksismi-leninismi rakendamisel mitte selle lõppeesmärgile, vaid "proletariaadi diktatuuri" rajamisele ja vägivaldsele pealesurumisele (..)

(Lühendatult väljaandest: *Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.*)

D

Diktatuuri poliitiline struktuur.

Totalitaarse riikide eesmärgiks oli kehtiva poliitilise korra muutmine. Kolm tavaliselt totalitaarseteks peetavat riiki teostasid seda oluliselt erinevalt.

Nõukogude Venemaa juhtkonna rakendatud meetmeid, mille eesmärgiks oli kõikide eelmiste institutsioonide kaotamine, võib pidada kõige laialduslikemateks. Kõik kolm Nõukogude põhiseadust olid tegelikult igal astmel parteile allutatud. Oma täielikku ülemvõimu teostas partei Keskkomitee kaudu, mis omakorda jagunes Orgbürooks, Poliitbürooks ja Kontrollkomisjoniks. Ka natside liidrid taotlesid poliitilisi muudatusi, kuid võrreldes NSV Liiduga osutusid toimunud muudatused tunduvalt tagasihoidlikumateks. Vana süsteemi täieliku väljajuurimise asemel piirdus Hitler ainult mõningate käremeelsete muudatustega. Näiteks andis ta Õigusaktiga "Gesetz über das Staatsoberhaupt des Deutschen Reiches" täitevõimule erakorralised volitused ning ühendas põhiseadusevastaselt presidendi ja kantsleri ametikoha. Mussolini-aegne Itaalia järgis pigem Saksamaa kui NSV Liidu arengumudelit. Muudatusi oli siiski vähe. Monarhia jäi püsima ja sai lõpuks Duce-vastase opositsiooni keskpunktiks. Mujal /Euroopas – koostaja märkus/ olid diktaatorid vähem ambitsioonikad. Kuigi sageli kaasnesid autoritaarsete režiimidega ka konstitutsioonilised muudatused, olid nende tunnusjoonteks pigem stabiliseerimine ja korra jaluleseadmine kui millegi ümberkujundamine.

Millist tähtsust omistasid diktaatorid parteile ja masside kaasamisele? Taas oli lähenemine erinev. Nõukogude Venemaa kasutas nn "avangardimeetodit", kus partei domineeris kogu süsteemi üle. Laialdaste masside kaasamise asemel kasutati "demokraatliku tsentralismi" põhimõtet, mille järgi kogu elanikkonna nimel tegutses piiratud võimuladvik. Parteisse kuulumine oli rangelt limiteeritud ning 1930. aastate repressioonide ajal õnnestus Stalinil liikmeskonda veelgi vähendada. Natslikud ja fašistlikud parteid olid rohkem rahvaparteid (..) Kuid võrreldes Venemaaga oli parteide seotus riigiinstitutsioonidega tunduvalt tagasihoidlikum. Mujal /Euroopas – koostaja märkus/ pidi üheparteisüsteem mitte masse ärgitama, vaid tegutsema pigem neutraliseeriva ja depolitiseeriva jõuna.

Kõik diktatuurid allusid ühele kindlale liidri. Selle kõige äärmuslikumad näited olid Venemaa, Saksamaa ja Itaalia. Teoreetiliselt allus Stalin kollektiivsele juhtimisele ning kommunistlik ideoloogia pidi vältima võimu koondumist ühe isiku kätte. Praktikas viis Stalin oma mõjuvõimu sellistesse kõrgustesse, mis oli pretseedenditu isegi selles peaaegu katkematu autokraatiaga riigis. Saksamaal oli situatsioon vastupidine. Teoreetiliselt valitses Hitler kogu võimutäieusega ja ilma igasuguste piiranguteta. Hitleri võim führerina ületas iga monarhi võimu. "Jumaliku õiguse" mõiste asendati väitega, et Führer oli Jumala poolt määratud lunastaja ning rahva tahte kehastus ja vahendaja. Ent praktikas jäeti Hitler sageli nii parteiladviku kui ka riigiaparaadi poolt isolatsioonile. Mussolini võim ei olnud kunagi nii tugev kui Hitleril, isegi mitte teoreetiliselt. Ametlikult jäi ta Vittorio Emanuele poolt ametipostile määratud isikuks ning mitte Ducele, vaid kuningale vandusid truudust armee- ja riigiametnikud

(Lühendatult väljaandest: *Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.*)

1. Püüdke antud teksti ja tabeli põhjal koostada kommunistide, natside ja fašistide kümnepunktilised programmid, milles sisalduksid nende peamine ideoloogiline alus ning tulevikunägemus.
2. Kasutades oma teadmisi, antud allikatekste ja teatmeteoseid, seletage järgmised mõisted. Mõistete avamisel püüdke kasutada nii teatmeteoste vanemaid kui ka kaasaegsemaid väljaandeid.

- ✓ demokraatia
- ✓ kommunism
- ✓ fašism
- ✓ natsism
- ✓ klassivõitlus
- ✓ dialektiline materialism
- ✓ demokraatlik tsentralism

3. Lähtudes allikast E, analüüsige fašismi Itaalias, natsismi Saksamaal ja kommunismi NSV Liidus kahe maailmasõja vahel. Tooge konkreetseid näiteid kõikidest peamistest valdkondadest, püüdke jõuda järeldusteni,

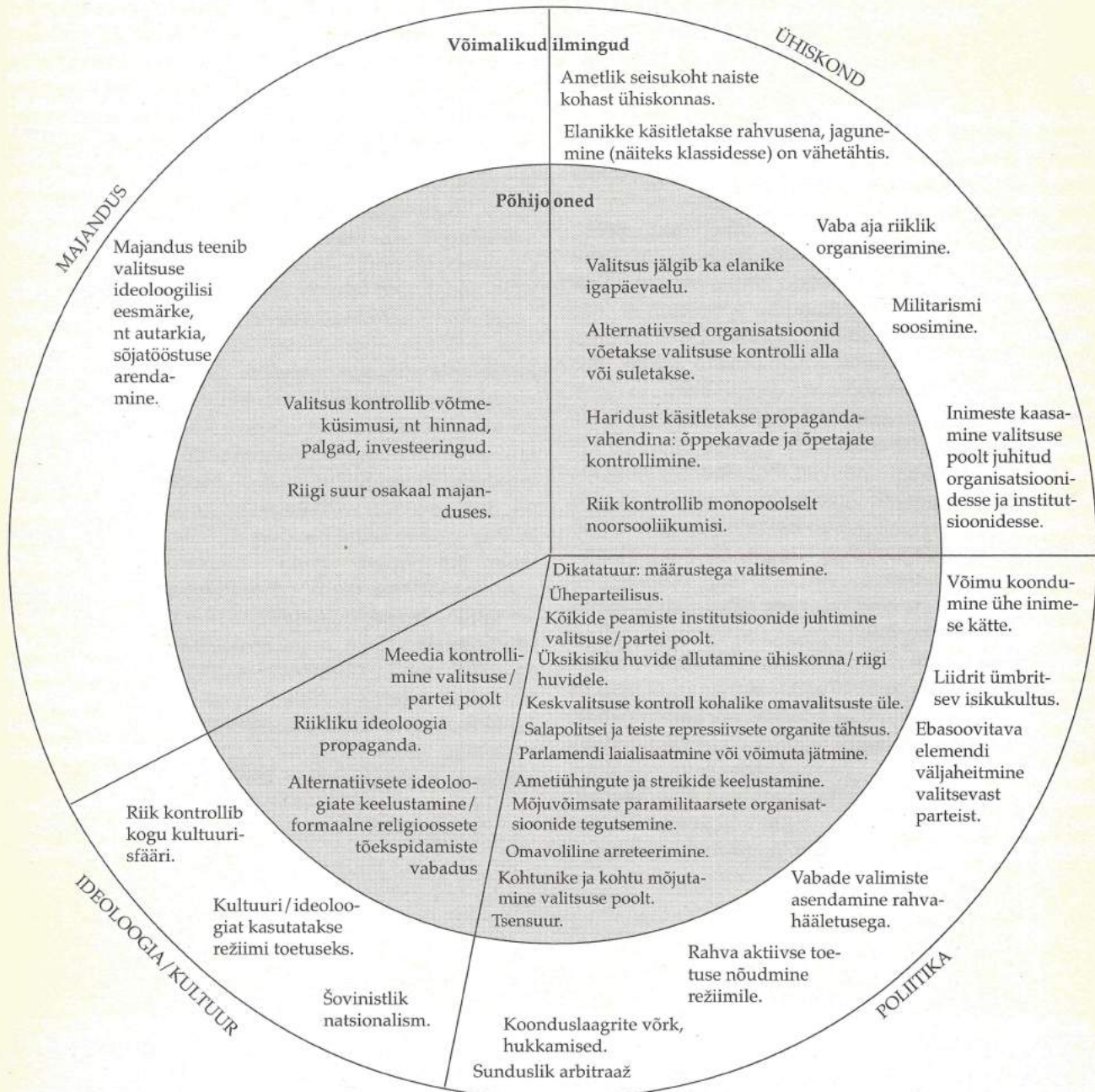
- a) milline nimetatud režiimidest oli oma olemuselt kõige totalitaarsem ja miks;
- b) millises režiimis muudeti varasemaid võimustruktuure kõige põhjalikumalt.

Koostage analoogne skeem demokraatliku riigi kohta.

Totalitaarse riigi tunnused.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 199.)

Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998.*

Jack B. Watson. Success in 20th century world affairs. London: 1997.*

J. Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998*

Longmani Maaailma poliitika leksikon. Cathal J. Nolan. Tallinn: 1999.

Mark N. Hagopian. Režiimid, liikumised, ideoloogiad. Võrdlev sissejuhatus poliitikateadusse. Tallinn: 1993.

* Asub Eesti Ajaloõpetajate Seltsi raamatukogus.

MUSSOLINI – KAS TOTALITAARSE RIIGI RAJAJA?

BENITO MUSSOLINI (1883-1945)

A

1922. a lõpus võib esile tuua kolm Mussolini edu põhjust. Esiteks oli Itaalias enne 1914. aastat pikaajaline kriis, I maailmasõda raskendas olukorda veelgi, nii et tavapärased poliitilised ja majanduslikud skeemid enam ei töötanud. Teiseks soosis situatsioon uue liikumise esiletõusu, mis oli antud olukorras võimeline köitma põhjalikult pettunud elanikkonda. Kolmandaks andsid Mussolini liidriomadused ja strateegia sellele liikumisele elujõu ja mitmekülgset, vastandudes silmnähtavalt väsinud ja loiule valitsusele

(Stephen J. Lee. *The European Dictatorships. 1918-1945.* London: Routledge, 1998. – p. 91.)

B

Rahvamass armastab tugevaid mehi. Rahvamass on nagu naine.

B. Mussolini.

(A. Cassels. *Fascist Italy.* Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 54.)

F

Mussolinist kujutavad propagandistlikud fotod.

(John Hite, Chris Hinton. *Fascist Italy.* London: J. Murray, 1998. – p. 89.)

D

Müüdid Mussolinist.

Riigimehena

- ♦ Itaalia päästja;
- ♦ jumala saadik ja tema poolt kaitsutu;
- ♦ ülim patrioot;
- ♦ rahvuse kehastaja;
- ♦ Julius Caesari ja Augustuse troonipärija;
- ♦ kõige targem valitseja;
- ♦ maailmaklassiga riigimees;
- ♦ suur mõtleja, korporatiivse riigi looja;
- ♦ armastas isalikult oma rahvast.

Inimesena

- ♦ sõjakangelane, kes vaatamata 40 haavale ei vajanud operatsiooni ajal tuimestusvahendeid;
- ♦ tegudeinimene;
- ♦ töötas 20 tundi päevas;
- ♦ suur armastaja;
- ♦ tõeline fašist, mehelik ja kultuurne;
- ♦ äraostmatu, raha suhtes ükskõikne;
- ♦ tõeline rahvamees.

(John Hite, Chris Hinton. *Fascist Italy.* London: J. Murray, 1998. – p. 87.)

e

“Lõpuks on Itaalia oma impeerium”
(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy.
London: J. Murray, 1998. – p. 110.)

F

Ta on küülik, fenomenaalne küülik, ta mõirgab. Kuulajad, kes teda ei tunne, peavad teda ekslikult lõviks.

G. Serrati. (A. Cassels. Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 55.)

1. Millisena iseloomustatakse Mussolinit antud fotodel? Kas on tegemist propagandafotodega? Põhjendage oma arvamust. Püüdke seletada, miks mõned Mussolini-aegsed välismaalastest riigitegelased teda imetleda võisid.

2. Võrrelge propagandafotosid tänapäeva valimisplakatitega. Milliste vahenditega muudetakse foto propagandistlikuks?

3. Kas poliitiliste liidrite karismaatilisuses peituvad ohud? Põhjendage oma arvamust.

4. Olete Itaalia ajakirjanik 1930. aastate esimesel poolel. Toetudes müütidele (allikas D), kirjutage Mussolinist umbes üheleheküljeline paraadartikkel. Eeldatavasti on valminud artikkel pisut koomiline. Miks?

A

Valitsemiseks vajad sa vaid kahte asja – politseid ja võitlussalku tänavatel. Rahvamass ei pea teadma, ta peab uskuma ja laskma end vormida. Keegi peab teadma, kuidas avalikkuse tähelepanu saavutada: see on valitsemise tõeline saladus. Kui me vaid anname massidele usu, et mägesid saab liigutada, nõustuvad nad selle illusiooniga, et mäed on liigutatavad, ning seejärel võib see illusioon reaalsuseks saada.

Mussolini väited. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 90.)

B

Need inimesed (...) peavad olema kuulekad. Nad peavad uskuma ja nad usuvad, mida ma neile ütlen, ning siis marsivad nad ühtses rivis minu juhtimise all.

On tõesti lihtsam anda korraldusi ise, selle asemel, et saata korraldus ministrile, kellele peab selgitama, mida ma tahtsin teha. Rahvas on praegu meie kätes ning me vannume, et anname talle tagasi antiikse suuruse. Ma võinuksin sageli eksida, kuid nii kaugele pole asjad kunagi läinud ning sündmused on alati kulgenud nii, nagu ette nägin.

Mussolini väited. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 70.)

e

Mussolini suurim, võib-olla tema tõeline andekus seisnes võimes luua ja levitada müüte ning loosungeid, mis pälvivad üldrahaliku tähelepanu (...) Mussolini oli täiuslik propagandameister, näitleja ja riigijuht. Tema poliitiline stiil peegeldus tema mõttekäikudes, mis olid pigem vaistlikud kui intellektuaalsed. Poliitikas toetus ta pigem omaenda arusaamisele grupipsühholoogiast ning intuitsioonile, mida nimetas “loomalikuks instinktiks”, kui selgepiirilisele ideoloogiale ja loogikale.

T. Koon Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 91–92.)

D

Elades isolatsioonis, ei kuule ta midagi tõelisusest. Teda ümbritsevad ainult meelitajad, kes räägivad ainult seda, mida ta kuulda tahab. Kui inimesele öeldakse sada korda päevas, et ta on geenius, hakkab ta lõpuks oma eksimatust uskuma.

Fašistlik minister Balbo Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 69.)

e

Ainult Mussolinil on õige arusaam, mis on meile vajalik, kuidas meid vabastada anarhiast, milleni on meid viinud parlamentarism ning kolm sõja-aastat. Te näete, et ta on rahva enda poole võitnud.

Paavst Pius XI Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 75.)

F

Isiklikes suhetes oli Mussolini täielik egoist. Ta kasutas teisi oma huvides häbitult ära ning põhjustas neile sageli valu, sest oli absoluutselt tundetu kellegi teise tunnete suhtes.

(A. Cassels. Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 53.)

G

Mussolini oli küll ebatavaline poliitiline taktik, kuid tema manööverdamisoskus põhines osaliselt eetilise alusmüüri või üldse poliitilise nägemuse puudumisel. Igast isikust või institutsioonist sai vahend, mida kasutati ainult niikaua, kuni tema vahetu eesmärk oli täidetud. Ta ei olnud vaimselt tasakaalutu nagu Hitler. Ta tegutses arvestavalt ja ratsionaalselt. Ometigi hävis müüt tema asendamatusesest, kui ta 1930. aastatel pidi konsulteerima teistega põhjusel, et Rooma politsei tahtis suvist vormirõivast kanda varem kui tavaliselt.

A. de Grand Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 91–92.)

H

Ainult Mussolini valitsus suudab taastada ühiskondliku rahu (..) Valitsust peab toetama. Maa vajab tugevat valitsust (..) Itaalia poliitiline elu vajab uut verd, uut energiat.

Endine liberaalide peaminister Giolitti Mussolini kohta novembris 1922. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 75.*)

I

Mussolini armastas avalikke esinemisi. Töö tegid teised ära. Mussolini ilmus välja ainult siis, kui oli vaja lepinguid alla kirjutada ning kaamerad tööle hakkasid. Oli üks asi, mille kallal Mussolini töötas – tema enda võimu laiendamine. Itaalias oli vaid üks inimene – Mussolini.

A. J. P. Taylor Mussolini kohta. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 91–92.*)

J

Demagoogia omandas ta kiiresti. Linnaväljakult vaadatuna osutusid grimassid ja silmapööritamised tõhusaks. Kõige tulutoovam vahend oli tema hääl. See oli võimas ning painduv, sadades tänavakõnedes treenitud. (..) Tal oli müstiline liidriomadus – karisma. Kuigi ta võis inimesi tegevusse innustada, hoidus ta ise sellest eemale (..) See ei tulenenud julguse puudumisest, kuid kriisiolukordades oli ta harjunud kõrval seisma. Kujutlus kindlast ja resoluutsest Ducest, mida pakuti maailmale tänu suurepärasele propagandale, põhines pigem sõnadel ja kujutelmadel, mitte tegudel ja reaalsusel.

(*A. Cassels. Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 54.*)

K

Tema populaarsust lihtinimeste hulgas, eriti varasemal perioodil, ei ole võimalik üle hinnata. Tal oli märkimisväärne isiklik sarm ning ta oli hüpnootiline isiksus. Kus ta ka ei rääkinud, täitusid väljakud rahvaga, kes kuulasid süvenenult iga sõna. Tema esinemine oli pinnapealne, leegitsev ja vulgaarne, kuid mõjuv – mitte küll alati haritud inimestele, kes teda põlgasid.

R. Lamb Mussolini kohta. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 92.*)

L

Tema demagoogia jäi väljendusrikkaks, see põhines vankumatul usul, et “massid armastavad tugevaid inimesi”. Teda kujutati alati vilunud ratsutaja, vehkleja ja viiuldajana. Avalikkust töödeldi pidevalt loosungitega nagu “Mussolinil on alati õigus” ning “Usu, kuuletu, võitle”. Lõpptulemusena lootis Mussolini, et luuakse uus “fasistlik inimene”, kes elaks “fasistlikul sajandil”

(*Stephen J. Lee. The European Dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 103.*)

M

1936. a õpetati 8-aastastele lastele kogu Itaalias: Duce pilk on teie kõigi peal. (..) tema näoilme (..) on nagu leek, mis jõuab sinu südamesse, et süüdata seal helepunane tuli. Kes saab vastu seista sellele põlevale pilgule, mis laseb välja nooli? Kuid ärge kartke – teie jaoks muutuvad need nooled rõõmukiirteks.

(*M. Gilbert. The European Powers 1900–1945. – p. 140.*)

1. Analüüsi Mussolini tsitaate (allikad A, B) ja võrrelge neid teiste antud hinnangutega (allikad C-M). Milles peitus Mussolini kui liidri tugevus ja nõrkus?

2. Kuidas võisid Mussolinisse suhtuda itaallased 1930. aastate esimesel poolel. Täitke alljärgnev tabel, kasutades oma seisukohtade märkimiseks pluss- või miinusmärki. Püüdke oma otsuseid põhjendada.

	majanduslik heaolu	rahvuslik ühte kuuluvustunne	stabiilne sisepoliitika	usk Mussolinisse	isiku- ja sõna vabadus	usk paremasse tulevikku
Lõuna-Itaalia talupoeg						
Milaano pankur						
Ajalooõpetaja						
Töö kaotanud sotsialistist ajakirjanik						
Boheemlaslik luuletaja						
I maailmasõjas abikaasa kaotanud töölisnaine						
Katoliku kiriku preester						

FAŠISTLIK RIIK

A

Fašistide kümme käsku.

1934. aastal teavitasid fašistid avalikkust nende "kümne ilmaliku käsu" olemasolust, mis toonitasid militarismi, kasarmuriigi ideed ja Duce isikukultust.

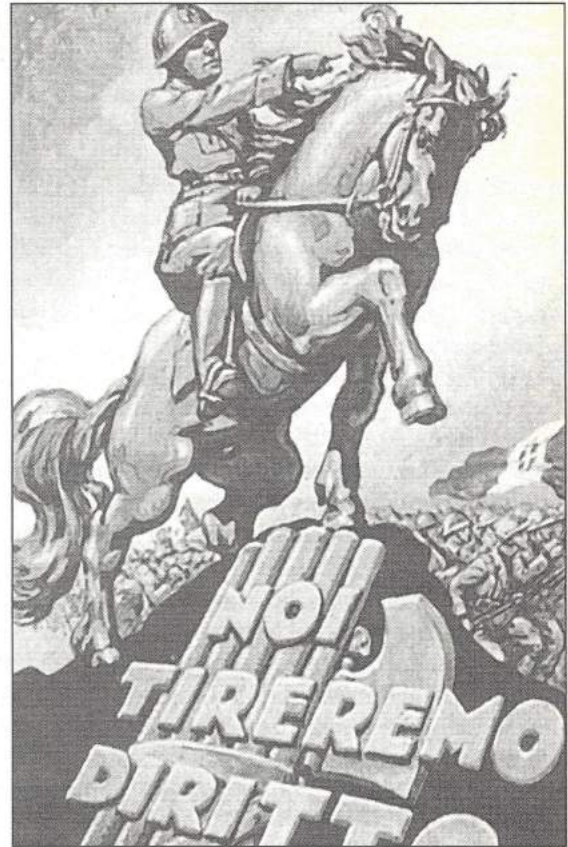
1. Fašist ja iseäranis sõdur ei pea uskuma püsivasse rahusse.
2. Vangistuspäevad on samuti väärrikad.
3. Rahvas on kui bensiinivaati valvav tunnimees.
4. Kaaslane peab olema nagu vend: esiteks seetõttu, et ta elab koos sinuga, ja teiseks seetõttu, et ta mõtleb nagu sina.
5. Vintpüss, padrunivöö ja muu varustus ei ole mõeldud roostetamiseks, neid tuleb hoida sõja tarbeks.
6. Ära iial ütle: "Valitsus maksab (...)", sest sina oled see, kes maksab. Sa oled sellist valitsust soovinud ning kannad tema kaitseks vormirõivast.
7. Distsipliin on sõjaväe hing: ilma selleta ei ole sõdureid, on ainult segadus ja häving.
8. Mussolinil on alati õigus.
9. Vabatahtlikule ei ole vabandavaid asjaolusid, kui ta on sõnakuulmatu.
10. Üks asi peab sulle kõige kallim olema – Duce elu.

(R. Winks, C. Brinton, J. B. Christopher, R. L. Wolff. A History of Civilization. Prehistory to the Present. Englewood Cliffs: 1988. – p. 717.)

e

Fašistlik plakat "Meie läheme kaugemale."

(J. Hite, Chr. Hinton. Fascist Italy. – London: 1998. – P. 70.)

B

FAŠISTLIKU RIIGI ARENGUASTMED

1. 1922–1924 – Mussolini valitsuse kindlustamine.

Mussolini esimeseks taotluseks oli positsiooni kindlustamine, seepärast tegutses ta algul ettevaatlikult. Ta seadis ametisse tugeva valitsuse, kuid ei muutnud eksisteerivat poliitilist süsteemi. Sellega valmistas ta pettumuse radikaalidele, kes lootsid täieliku fašistliku revolutsiooni toimumist.

2. 1925–1927 – diktatuuri loomine.

Mussolini eesmärgiks oli pigem omaenda diktatuuri kehtestamine Ducena kui võimu andmine fašistlikule parteile. Tühistati juba niigi piiratud peamised inimõigused.

Juuni 1924 – mõrvatakse sotsialistide liider Matteoti, opositsioon lahkub parlamendist.

Juuli 1924 – seatakse sisse tsensuur pressi üle, opositsiooniliste parteide koosolekud keelustatakse.

Jaauar 1925 – Mussolini aktsepteerib fašistlikku vägivalda, algab arestide laine ning fašistidele vaenulike organisatsioonide vägivaldne likvideerimine.

Jaauar 1926 – võetakse vastu seadus, millega Mussolini saab endale dekreetide väljaandmise õiguse.

Veebruar 1926 – valitud linnapead asendatakse määratud ametnikega (podestas).

Aprill 1926 – keelatakse streigid.

Juuli 1926 – luuakse Korporatsioonide Ministeerium.

Oktoober 1926 – keelustatakse opositsioonilised parteid.

November 1926 – luuakse OVRA (uus salapolitsei) ja Erakordne Riigikaitse Tribunal.

Mai 1928 – uue valimisseadusega asendatakse parlamendiliikmete isikuline valimine otsese rahvahääletusega.

3. 1929–1935 – konsensus: korporatiivse riigi kujunemine.

Seda perioodi on nimetatud "konsensususe aastateks". Kirikuga sõlmitud lepingu tulemusena saavutas Mussolini suure populaarsuse. Ta kinnitas, et tema uus korporatiivne riik on valitsemise ideaalvorm. Tegelikult saavutas ta vähe.

Veebruar 1929 – konkordaat paavstiga.

Märts 1929 – rahvahääletus kinnitas rõhuva enamusega valitsuse poolt koostatud saadikute nimekirja.

Veebruar 1934 – tekivad tööandjate ja töövõtjate segakorporatsioonid.

4. 1936–1943 – radikalism ja langus.

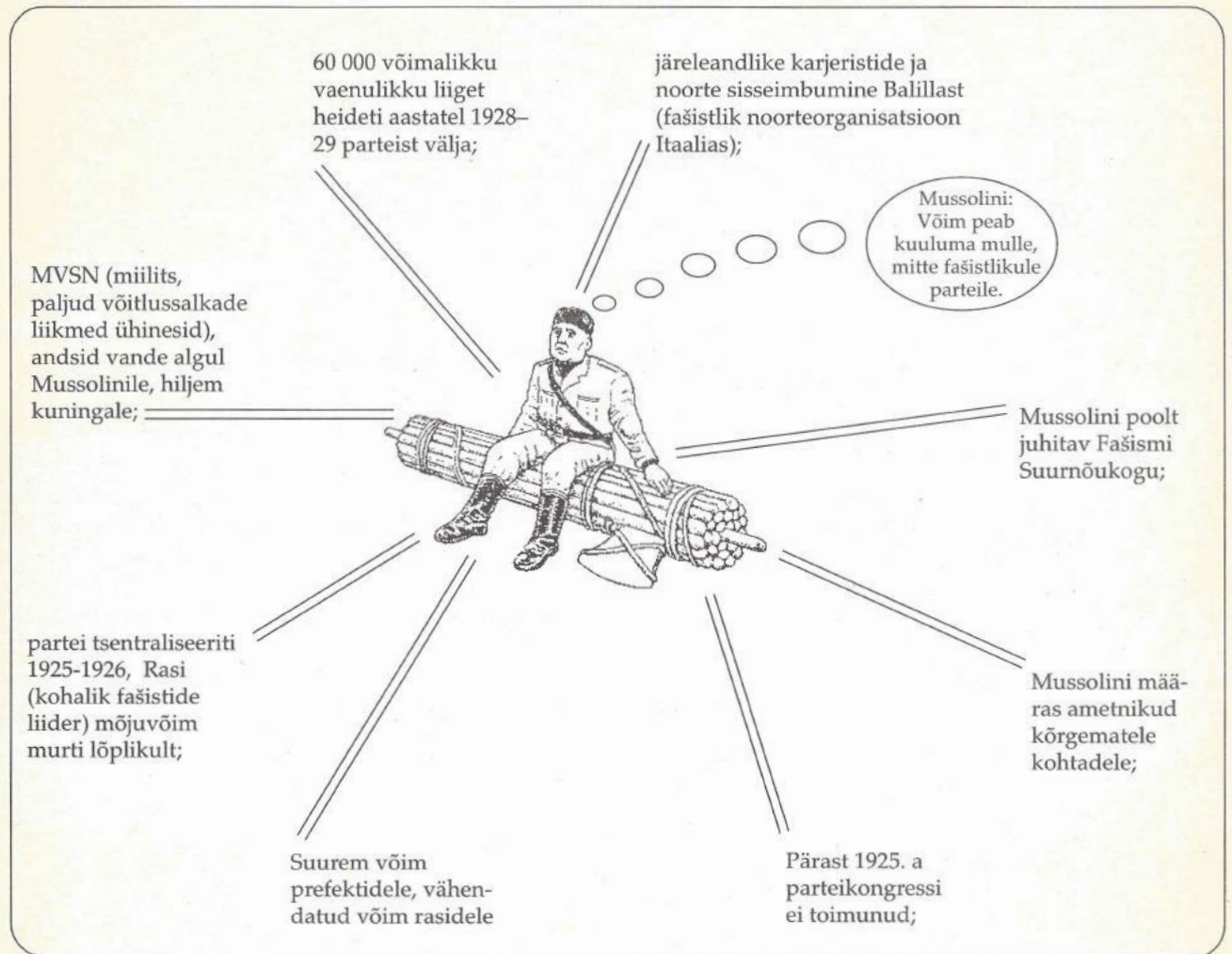
Mussolini võttis kasutusele radikaalsema sise- ja välispoliitika. See võõrutas temast paljud endised poolehoidjad. Ebaõnn sõjas 1940. aastast suurendas rahulolematust veelgi ja viis Mussolini lõpliku kukutamiseni 1943. a.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 68–69.)

e

Fašistlik Partei Mussolini-aegses Itaalias

1. Partei juhtimine.

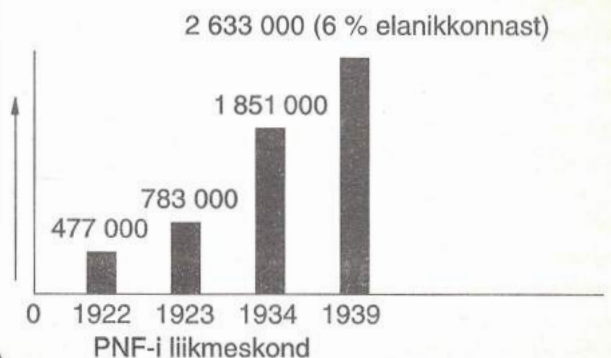
2. Administratsioon muutus üha enam fašistlikuks.

See ei juhtunud niivõrd seetõttu, et ehtsad fašistid võtsid ametikohad enda kätte, kuivõrd põhjusel, et riigiametnikud astusid fašistlikusse parteisse. Paljud ametnikud, kes püüdesid kõrgemate ametikohtade poole, astusid PNF-i /Rahvuslik Fašistlik Partei – koostaja märkus/. Paljud staažikad fašistid, kes ei saanud soovitud töökohti, lahkusid pettunult PNF-ist

Lühendit PNF hakati naljatades nimetama *per necessita familia*: perekondlikel põhjustel.

3. Liikmeskond

Partei liikmeskond muutus märgatavalt peale 1922. aastat. Umbes 1/3 partei algsetest liikmetest olid töölised või väiketalupidajad. 1920. aastate lõpus koosnes partei liikmeskond ülekaalukalt keskklassist (..), sest itaallased mõistsid, et nende karjääri-võimalused on seotud partei liikmeks olemisega.

D

Karikatuur "Fašistlik kokteil".

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 54.)

Karikatuuri tekst:

Võimule pääsemise eeldused...

lootused revolutsiooniliseks muudatuseks
futurism
sündikalism
endise relvavendluse tunne
rahvuslikkuse esiletõus
soov tugeva valitsuse järele
põlgus võimetu valitsuse vastu
üliõpilaste revolutsioonilisus
sõjavastaste sotsialistide hukkamõistmine
hirm sotsialismi ees
keskklassi kriitiline hoiak riigi suhtes, kes ei suuda neid tööliste eest kaitsta
maaomanike vaenulikkus esilekerkivate talupoegade liitude vastu
isiklikud ambitsioonid (eriti Mussolini omad)

1. Kuidas võisid eeskirjad (allikas A) mõjutada I maailmasõja järgse Itaalia elanike elu? Kas mõni käskudest võiks sobida ka demokraatlikusse ühiskonda? Põhjendage oma arvamust.
2. Miks on teie arvates fašismil nii palju erinevaid tunnuseid?
3. Miks kasvas partei liikmete arv nii kiiresti ning mis motiveeris inimesi parteisse astuma?
4. 1939. aastaks kuulus fašistide hulka 6 % Itaalia elanikkonnast. Miks jäi see arv nii tagasihoidlikuks?

KORPORATIIVNE RIIK

A

Giovanni Gentile ja Mussolini ühistööna ilmus Enciclopedia Italiana XIV köites tooniandev artikkel korporatismist. Korporatismi esitleti kui alternatiivset "kolmandat teed" kapitalismi ja sotsialismi vahel (..) Kõigepealt oli korporatism üleskutse taastada ühiskondlik ühtekuuluvus. Selle saavutamiseks tuli rahvuse majanduslik tegevus jagada kategooriatesse, millest igaüht esindaks üks korporatsioon. Korporatsioonide sees võisid rivaalitsevate rühmituste ja klasside eeskõnelejad omavahel otsesemalt suhelda kui traditsioonilistes parlamentaarses institutsioonides. Loodeti ka, et korporatsioonid pakuvad läbirääkimisteks püsivamat ja sõbralikumat foorumit (..)

(A. Cassels. Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 56.)

B

Pinevuse tõttu kapitalismi ja sotsialismi vahel tundus sõjajärgne Euroopa kaasaegsetele ebakindel ja tasakaalutu. Kas võidavad kapitalistide või töölisklassi huvid? Fašistid uskusid, et vastus peitub rahvuslike huvide ülimuslikkuses kohalike huvide üle. Nad tahtsid ühiskonda, kus kõik majandustegevusega seotud isikud (nii tööandjad kui ka töövõtjad) võiksid teha koostööd rahvuslike huvide nimel, mis lõppkokkuvõttes tooks kõigile kasu. See pidi põhinema korporatsioonide süsteemil.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 135.)

e

Korporatiivne riik. Lõplik struktuur.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 136.)

Kes keda esindab?

Riiklikke huve esindasid

Korporatsioonide Ministerium ja partei ametnikud.

Tööandjad esindasid

endid ise.

Töölisi esindasid

fašistlikud sündikaadid, s.t pigem fašistlikud ametnikud kui töölised ise.

Korporatsioon esindab kõiki, kes olid mingis majandussfääris tööle rakendatud: tööandjad ja töölised olid võrdselt esindatud, lisaks kuulusid sinna nõuandjatena tegutsenud eksperdid ja kolm fašistliku partei liiget. Juhtis Korporatsioonide minister (Mussolini 1934), kes pidi heaks kiitma tööliste ja tööandjate esindajad.

Süsteemi toimimine.
Kaks peamist nõrkust:
 – esindatus korporatsioonide sees ei olnud võrdne. Tööandjad esindasid endid ise, töölisi esindasid fašistliku partei liikmed;
 – võim oli allutatud Mussolinile, korporatsioonid ainult arutasid määrusi, samal ajal kui neid tegi Mussolini.

Mussolini taotlused
 – “kolmas tee”, uus süntees;
 – vastandlike huvide lepitamine;
 – kõikide jõudude ühendamine rahva huvides.

Kriitiline ajaloolane:
 – osav fassaad;
 – tööliste ekspluateerimine;
 – hiigelsuur bürokraatia, mis kopeerib valitsusstruktuure;
 – tõsine koorem rahvuslikule majandusele.

D

“Fašistlik korporatism täitis müüdi funktsiooni, mis pidi lahendama kahe suguseid probleeme – klassivõitluse ja rahvusliku majanduse viletsuse probleeme. Sellega suudeti hoida erinevad jõud koos nii parteis kui ka riigis.

Ajaloolane Tannenbaum. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 136.)

F

Tegelikkuses sisaldas korporatism endas pisut varjatud tööliste ekspluateerimist ja rõhumist. Duce jaoks oli korporatism ilmne sotsiaalne ja poliitiline eksperiment, mis oli kasulik tema režiimi aktsiate tõstmiseks välismaalaste silmis ning viimistletud fassaad, mille taga võisid õitseda korrupsioon ja omakasupüüdlikkus.

Ajaloolane Blinkhorn. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 140.)

e

Depressiooniga võitlemiseks osutus korporatiivne süsteem täiesti kõlbmatuks.

Ajaloolane De Grand. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 136.)

1. Miks vajab Mussolini korporatiivset riiki?
2. Milline oleks Teie arvates alternatiivne võimalus kapitalismi ja sotsialismi vahel?

- Stephen J. Lee. The European Dictatorships. 1918-1945. London: Routledge, 1998*
- John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998.*
- Christopher Hibbert. Benito Mussolini elulugu. Tallinn: Olion, 1997.
- Longmani maailmapoliitika leksikon. / Cathal J. Nolan. Tallinn: Olion, 1999.

HITLERI VÕIMULETULEK – KAS JUHUS VÕI PARATAMATUS?

NSDAP ENNE VÕIMULETULEKUT: IDEED JA PROPAGANDA

A

A. Hitleri portree aastast 1937. (Autor Heinrich Knirr.)

(Stephen J. Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 77.)

B

Väljavõtteid natside 25-punktilisest programmist aastast 1920.

- ✓ Nõuame kõigi sakslaste ühendamist Suur-Saksamaa koosseisu, lähtudes kõigi rahvaste enesemääramise õigusest.
- ✓ Nõuame saksa rahvale teiste rahvastega võrdseid õigusi ning Versailles' ja Saint Germaini rahulepingute tühistamist.
- ✓ Nõuame palgaarmee likvideerimist ja rahvaarmee loomist.
- ✓ Ainult saksa rahvuse liikmed võivad olla riigi kodanikud. Ükski juut ei või olla rahvuse liige.
- ✓ Ametiisikute ametisemääramine (..) peab kogu riigis olema garanteeritud vaid riigi kodanikele.
- ✓ Nõuame, et riik hoolitseks esmajoones oma kodanike heaolu ja tööhõive eest. On võimatu poputada kogu riigi elanikkonda, s.h välismaalasi.
- ✓ Igasugune mittedaksa immigratsioon tuleb peatada.
- ✓ Partei astub välja juutide materialistliku maailmavaate vastu.
- ✓ Nõuame mittetöiste tulude tühistamist.
- ✓ Nõuame sõja ajal teenitud kasumite halastamatut konfiskeerimist.
- ✓ Nõuame ettevõtete natsionaliseerimist (..)
- ✓ Nõuame nende isikute halastamatut karistamist, kelle tegevus kahjustab üldisi huvisid (..) neid tuleb karistada surmanuhtlusega, olenemata nende rassist või päritolust.
- ✓ Nõuame tugeva keskvoimu loomist riigis.

(John Bradley. The Illustrated History of the Third Reich. New York: Grosset&Dunlap, 1978. – p. 31.)

e

Natside programm oli ühtaegu kapitalismi- ja proletariaadivastane, revolutsiooniline ja restauratsiooniline (..) see programm lõhkus kõik traditsioonilised raamid (..) Seades end otsustavalt väljapoole olemasolevat süsteemi, põhjendas Hitler oma kriitikat selle suhtes ja näitas, et tema ei kanna vastutust tekkinud olukorra eest.

(Ю. Фест. Адольф Гитлер. Биография. Т. 2. Пермь: 1993. – с. 107.)

D

Natsionaalsotsialistide jaoks tähendab see mõiste saksa rahva orjastatud vaimu vabastamist. Rahuleping on orjastanud Saksamaa (..) natsionaalsotsialistide jaoks pole need lepingud seaduseks, vaid väljastpoolt pealesurutud tahe. Me ei tunnista ennast süüdi sõja vallapästmises ja oleme selle vastu, et see süüdistus rõhuks tulevase põlvkondi (..) Kui me keeldume tunnistamast neid lepinguid, kasutades kõiki meie käsutuses olevaid vahendeid, siis ongi see revolutsioon.

(Ю. Фест. Адольф Гитлер. Биография. Т. 2. Пермь: 1993. – с. 139.)

e

Hitler pakkus miljonitele sakslastele kahte asja: kõige selle täielikku eitamist, mis oli toimunud Saksamaal pärast I maailmasõda, ja lubadust taastada lõhestatud rahvuse endine suurus ja võimsus.

(А.Булок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 131.)

1925

NSDAP reorganiseeriti, kiideti heaks legaalse võitluse strateegia.

SA koosseisus loodi SS.

Berliinis asutas G. Strasser ajalehe "Berliner Arbeiterzeitung".

1928

Riigipäeva valimiste tulemusel said natsid 12 saadikukohta.

1930, märts

Tsentripartei juht H. Brüning määrati kantsleriks.

1930, september

Riigipäeva valimised: natsid võitsid 107 saadikukohta – suuruselt teine partei parlamendis (sotsiaaldemokraatidel 143 kohta).

1932, aprill

Presidendi valimised Saksamaal: Hindenburg valiti presidendiks – 19 miljonit poolthäält, Hitler – 13 miljonit häält.

F

Hitleri esinemised laiendasid natsiliikumise massitoetajate hulka. Tema kõnedes ilmsesid selgelt sellised rünnakuobjektid nagu juudid, bolševikud ja “novembrikurjategijad”.

(Stephen J. Lee. Aspects of European History 1789–1980. London: 1987. – p. 210.)

G

Liidrite populaarsuse mõõdupuuks oli nende võime kinnitada, et just nad võivad rahvale garanteerida stabiilsuse (..) Mitte antisemitism ei kõitnud saksa rahvast ajavahemikus 1929–1939, vaid teda erutasid majanduslikud ja sotsiaalsed probleemid. Kogu oma võimuletuleku eelsel ajal rõhutasid natsid seda, et nad on sotsialismi vastu ja võitlevad üldise tööhõive eest. Nad kujundasid ettekujutust rahvaühiskonnast (Volksgemeinschaft), kus igaühel on õigus oma töö ja jõupingutuste vilju maitsta (..) Rahvusliku taassünni idee läbi uue sotsiaalse ja poliitilise süsteemi, kus ületatakse ühiskonnasisesed vastuolud – see oli nende põhiidee.

(Alexander J. de Grand. Fascist Italy and Nazi Germany. The Fascist Style of Rule. London: 1997. – pp. 76, 77–78.)

H

14 aastat marksismi on Saksamaa ruineerinud (..) Kui Saksamaa tahab saavutada poliitilist ja majanduslikku ülestõusmist (..), siis tuleb täita üks oluline eeltingimus: hävitada kommunistlik infektsioon. Kuna praegune Riigipäev on võimetu toetama seda tööd, tahame minna saksa rahva enese ette ülesandega, mida meie eneste peale võtnud. Rahvusliku ärkamise valitsus tahab ja töötab üksinda, ta ei või ülesehitustöö heakskiitmist teha ärarippuvaks neist, kelle õlgadel lasub vastutus kokkuvarisemise eest. Marksismi ja tema sabarakkude parteidel on 14 aasta jooksul olnud küllalt aega näidata oma võimeid. Nüüd saksa rahvas, anna meile aega 4 aastat ja siis mõista meie üle kohut.

Väljavõtteid Hitleri üleskutsesest saksa rahvale (Postimees. – 1933. – 3. veebruar.)

I

Briti karikatuur Hitleri ambitsioonide kohta.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1998. – p. 33.)

1932, mai

Saksamaa kantsleriks määrati F. v. Papen.

1932, juuli

Natsid võitsid Riigipäeva valimistel 230 kohta ja muutusid seal suurimaks parteiks, sotsiaaldemokraatidel 133 saadikukohta 608-st.

1932, august

Göring valiti Riigipäeva presidendiks; Hitler kohtus Hindenburgiga ja nõudis endale kantsleri ametit ja erakorralisi volitusi. Tulemusteta. SA oli valmis relvastatud väljastumiseks.

1932, nov

Riigipäeva valimised: natsid said 196 kohta 584-st.

Hitleri ja Hindenburgi uus kohtumine – tulemusteta.

Detsembri alguses sai uueks kantsleriks kindral K. v. Schleicher.

1933, 30. jaan.

A. Hitler määrati Saksa Vabariigi kantsleriks; asestantsleriks sai v. Papen. Hitleri kabineti koosseisus oli 11 ministrit, neist 3 natsi: Hitler ise, siseminister W. Frick, portfelita minister H. Göring (märtsist 1933 haridus- ja propagandaminister J. Göbbels).

J

Hitler, v. Hindenburg ja Göring Tannenbergi lahingu memoriaalis 1933. a augustis.

(John Bradley. The Illustrated History of the Third Reich. New York: Grosset&Dunlap, 1978. – p. 74.)

K

Natside propagandapostkaart (1936). Pildi allkiri: "Nüüd on selles koolis kõik hästi, sest juudid lähevad ära."

(Histoire de l'Europe. – Hachette, 1992. – P. 338.)

L

Hitler (..) mõistis, mida on võimalik korda saata propaganda abil.

Tal oli üks suur eelis kõigi teiste poliitikute ees, kellega ta kokku puutus: tema tohutu praktiline kogemus tänavapoliitika vallas (..) Ta oli üks ajaloo suurimaid demagooge. Ta kirjutas "Mein Kampfis": "Masside vastuvõtuvõime on väga piiratud ja nende arusaamine asjadest on vilets (..) nad unustavad kiiresti. Et propaganda oleks tõhus, tuleb keskenduda mõnele lihtsale elulisele vajadusele ja see tuleb sõnastada tavaväljendites (..) Hitler eelistas alati kõnes väljaõeldud sõna kirjasõnale. Ta kasutas palju verbaalset vägivalda, kordas jätkuvalt selliseid sõnu nagu "purustama", "jõud", "halastamatu", "viha" ja see mõjus vabastavalt. Hitleri šestid ja tema kõnede emotsionaalne maneer, mille puhul ta langes ise peaaegu hüsteeriasse (..) mõjusid samamoodi kuulajatele. Mehed oigasid või sisistasid ja naised nuuksusid tahtmatult.

(A. Bullock. A Study in Tyranny. London: 1962. – p. 37–38.)

1. Kelles nägid natsid vaenlasi? Miks? Esitage need tabelina. (Allikad B, D, F, H, J.)

2. Milles väljendus natside natsionalism? Kelle vastu oli see suunatud? Millised olid selle põhjused? (Allikad B, D, E, G, J.)

3. Milliseid NSDAP programmis olevaid nõudmisi võib pidada sotsialistlikeks? (Allikas B.)

4. Millised olid natside peamised välispoliitilised nõudmised (Allikad B, D.)

5. Kas võib pidada õigeks väidet, et natside programm oli nii revolutsiooniline kui restauratsiooniline? Põhjendage oma väiteid!

6. Karikatuuril (allikas I) võtab Hitler kapist teatud atribuute ja passib endale selga. Mis atribuudid need on? Mida tahab karikatuuri autor sellega öelda?

7. Võrrelge fotot (allikas J) karikatuuriga (allikas I). Mille poolest on need sarnased?

Millal asus Hitler tegelikult Hindenburgi toolile?

8. Milliseid propagandameetodeid kasutasid natsid? (Allikad J, L.)

HITLERI VÕIMULETULEK: TAKTIKA, PÕHJUSED, ASJAOLUD

A

Millega seletada demokraatia säilimist paljudes Euroopa riikides? Nendes riikides ei olnud kommunistioht nii tugev, et oleks põhjastanud parempoolsete tendentside järsku tugevnemist; I maailmasõja võitnud riikides oli märksa nõrgem rahvuslikust ülekohtust tulenev vimm; majanduskriis ei olnud nii laastava mõjuga kui mujal; demokraatiavastased parteid ja liikumised tekkisid neis hiljem ja majanduskriisi kõrgpunktist oldi juba üle saamas; samuti oli tegemist küpsete demokraatlike riikidega.

(R. Pearce. Fascism and Nazism. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 37.)

B

Saksamaa 1930. aastate alguse sündmused sarnanevad sündmustele Itaalias kümme aastat varem. Üldised asjaolud olid samad: majanduslik korratus, kommunistide võimuletuleku oht, rahvuslik allasurutus ja demokraatia äärmine nõrkus. Võib üsna kindlalt väita, et pigem varises demokraatia mõlemal maal ise kokku, kui lammutati.

(R. Pearce. Fascism and Nazism. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 58.)

C

(..) on vaja uut poliitikat ellu viia. Selle asemel, et töötada relvastatud ülestõusu ettevalmistamise kallal, peame (..) minema Reichstagi, et olla seal katoliiklike ja marksistlike saadikute vastu. Nende mahahääletamine nõuab rohkem aega kui nende mahalaskmine, kuid tulemused tagatakse nende enda põhiseadusega. Igasugune seaduslik protsess on aeglane. Varem või hiljem on meie poolt enamus, ja pärast seda – kogu Saksamaa.

Väljavõte Hitleri kirjust, mille ta kirjutas pärast Öllekeldripuutši. (Stephen J. Lee. Aspects of European History 1789–1980. London: 1987. – p. 209.)

D

Ühes mõttes oli Hitler varasemate revolutsionääridega võrreldes unikaalne: ta kavatses teostada selle revolutsiooni pärast poliitilise võimu võtmist. Kontroll riigi üle tuli saavutada valijate häältega.

(L. W. Shirer. The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany. Vol. 1. New York: Fawcett Publications, 1962. – p. 191.)

E

Kas Hitler oli suur isiksus? Või oli ta ainult saksa rahva ambitsioonide sümbol? Natsipartei kontseptsioon, propaganda, millega pöörduda rahva poole, ja võimuletuleku taktika – need ideed kuulusid kahtlemata Hitlerile (..)

Õnn ja vastaste lõhestatus seletavad Hitleri edu ainult osaliselt. Kui ta alustas, oli ta nimeta ja toetuseta mees, ta polnud isegi selle riigi kodanik, mida ihkas valitseda. Et saavutada kõike seda, mida ta saavutas, pidi ta omama erakordset talenti, mis kokkuvõttes väljendus poliitilises geniaalsuses, ükskõik kui negatiivsed olid selle tulemused (..) Tema võimed väljendusid irratsionaalsete tegurite meisterlikus ärakasutamises, oskuses vastaste nõrku kohti ära tunda, lihtsustamisoskuses, riskivalmiduses. Ta näitas oma eesmärkide saavutamisel üles tohutut tahet (..) Ta jäi lõpuni veendunuks oma ajaloolises missioonis ja käsitles iseennast saatuse tööriistana.

(A. Bullock. A Study in Tyranny. London: 1962. – p. 485–487.)

F

Statistika. Riigipäeva valimised Weimari vabariigis 1928–1933.

PARTEI	1920 VI	1928 V	1930 IX	1932 XI	1933 III
NSDAP – natsid	12	107	230	196	288
DNVP – rahvuslased	73	41	37	52	52
DVP – rahvapartei	45	30	7	11	2
ZENTRUM – tsentripartei	62	68	75	70	74
BVP – baierlased	16	19	22	20	18
DDP – demokraadid	25	20	4	2	5
SDP – sotsialdemokraadid	153	143	133	121	120
KPD – kommunistid	54	77	89	100	81

(Stephen J. Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 8.)

G

Kuigi õige on see, et saksa rahva enamus ei hääletanud kunagi Hitleri poolt, on tõsi ka see, et 13 miljonit sakslast tegi seda.

(A. Bullock. A Study in Tyranny. London: 1962. – p. 488.)

H

Enamik valijatest, tänu kellele äärmusparteid omandasid uusi saadikukohti, pole tegelikult üldse radikaalselt meelestatud – need inimesed lihtsalt ei usu olemasolevasse riigikorda.

(Ю. Фест. Адольф Гитлер. Биография. Т. 2. Пермь: 1993. – с. 133.)

I

1928. a hääletas natside poolt 2,5 %, 1930. a – 18%, 1932. a – 37% (13,7 miljonit) valijatest. (..) Valimisstatistika analüüs võimaldab erinevaid tõlgendusi, kuid üldjoontes võib öelda, et neid toetati enam Saksamaa põhja- ja idaosas, vähem lõuna- ja lääneosas; enam väikelinnades kui suurlinnades; nende poolt hääletasid noored rohkem kui vanad, enam naised kui mehed. Arvutused näitavad, et umbes 1/3 NSDAP liikmetest olid töölisel.

(R. Pearce. Fascism and Nazism. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 97–98.)

J

Faktid annavad tunnistust sellest, et enamuse kaasmaalaste jaoks oli Hitler esimene riigitegelane pärast Bismarcki, kes oli võimeline muutma asjade senist seisut, et üle saada rahvuslikust lõhestatusest ja allakäigust, mille põhjuseks oli 1918. a kaotus.

(А. Булюк. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 448.)

K

Sakslased ei valinud Hitlerit oma “jumalaks”, samuti nagu nad ei valinud natslikku valitsemiskorda (..) Hitleri selja taga seisid Saksa töösturid (..) Hitleri osa võinuks etendada ka mõni teine nats (..) Hitler ümbritses end kuulekate, tühiste inimestega ja oskas õigel ajal vabaneda kõigist võistlejaist (..) määravad ei olnud Hitleri ega tema lähikondlaste omadused.

(D. Melnikov, L. Tšornaja. Roimar number üks: Natsirežiim ja selle füüder. Tallinn: Eesti Raamat, 1985. – lk. 82.)

L

Juba õitsvate 1920. aastate keskel võis Saksamaal täheldada vabariigi käekäigule ohtlikke märke: 1925. a valisid sakslased presidendiks sõjakangelase P. v. Hindenburgi, kes oli pigem keisri asemik kui demokraatliku vabariigi eesotsa sobiv isik. Ka ei tekkinud Saksamaal selget parteisüsteemi: proportsionaalne valimissüsteem võimaldas tosinal parteil saada saadikukohti parlamendis, kuid ühelgi grupil polnud seal valdavast enamust.

(R. Pearce. Fascism and Nazism. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 56.)

M

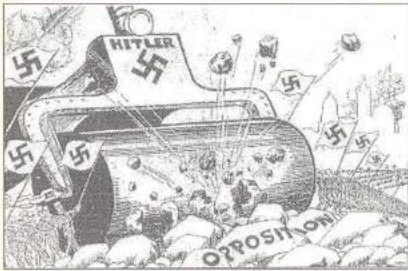
Pärast 1932. a novembrivalimisi oli natside ja rahvuslaste käes 247 parlamendikohta, mõõdukate poliitiliste parteide käes 237 ja kommunistidel 100 kohta. Mõõdukate ja vasakäärmuslaste (kommunistid) ühiserinne oleks peatanud äärmusparempoolsete parteide võimuletuleku.

(Stephen J. Lee. Aspects of European History 1789–1980. London: 1987. – p. 214.)

N

Briti karikatuur valimiste kohta Saksamaal "Natside teerull puhastab teed – aga kuhu?"

(The Bulletin. – 1933. – 29. juuni.)

O

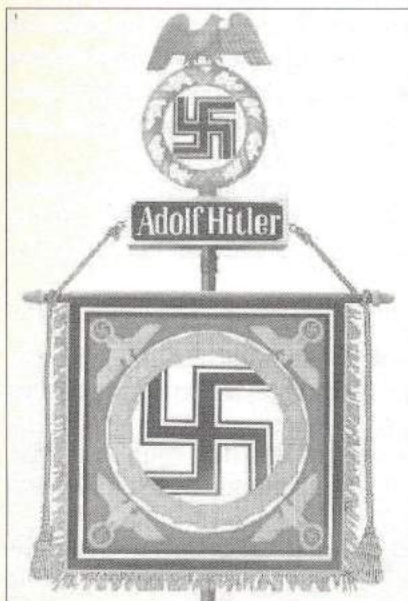
Briti karikatuur "Punane hädaoht"

(Ian MacCellari erakogust.)

Hitleri ihukaitserügemendi lipp.

(John Bradley. The Illustrated History of the Third Reich. New York: Grosset&Dunlap, 1978. – p. 66.)

P

Natsismi suhtes vaenulikult meelestatud sakslaste oluline viga oli see, et nad ei suutnud ühineda Hitleri vastu. Kommunistid pühendasid end lõpuni rumalale ideele purustada kõigepealt sotsiaaldemokraadiid. 14 aastat poliitilise võimu jagamist vabariigi ajal ja vajadus teha kompromisse koalitsioonivalitsuse säilitamiseks oli imenud sotsiaaldemokraatidest energia ja tahte.

(L. W. Shirer. The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany. Vol. 1. New York: Fawcett Publications, 1962. – p. 259.)

R

Hitleri määramine kantsleriks oli 20. sajandi üks suurimaid tragöödiaid. Sellele aitasid olulisel määral kaasa kaks tegurit. Esimene seisnes selles, et majanduskatastroof purustas mõdukate parteide tegevusvõime ja muutis natsid 1932. aastal Riigipäeva suurimaks parteiks. Teiseks kaldusid poliitilised jõud vabariigis pidevalt paremale, mistõttu peale 1930. aastat loodi mitu autoritaarset valitsust. President Hindenburg ja kantsler Brüning kasutasid korduvalt Konstitutsiooni §48 ja suurendasid presidendidekreetide arvu viielt 1930. aastal kuuekümmeni 1932. aastal.

(Stephen J. Lee. Aspects of European History 1789–1980. London: 1987. – p. 212–213.)

S

Hitleri määramine kantsleriks tulenes valijate tahtest: võimatu oli 1933. a luua stabiilset valitsust, kaasamata sellesse NSDAP-d. Riigi poliitilised, sõjalised ja rahandusjõud uskusid, et nad suudavad kontrollida Hitlerit ja panna ta teenima omaenda huve.

(Paul Hayes. The Triumph of Caesarism: Fascism and Nazism: Themes in Modern European History 1890–1945. London: 1997. – p. 189.)

T

1933. a jaanuari alguses oli selge, et ei v. Schleicher ega v. Papen suuda moodustada toimivat valitsust ilma Hitlerita (..) peamiseks takistuseks oli endiselt president Hindenburg, kes ei soovinud näha Hitlerit valitsusjuhi kohal.

Kuid läbirääkimiste tulemusel, milles osalesid v. Papen, presidendi poeg Oskar v. Hindenburg ja Hitler, kes oli oma nõudmistes äärmiselt tagasihoidlik (..) muutis ta lõpuks oma meelt ja kuna polnud valikuvõimalust, nõustus ta määrama Hitleri kantsleriks ja andis talle erakorralised volitused vajadusel parlament laiali saata.

(Ruth Henig. The Weimar Republic 1919–1933. London: Routledge, 1998. – p. 75.)

U

Olukord, milles sündis juhi kutsumine, samuti ka portfelliid jaotus tema kabinetis näitavad selgesti, et riigipresident (..) ei mõtlegi anda Hitlerile blanko-volitust. Juba Papeni figureerimine asestantsi kohal lubab küsida, kas õige valitsuse juht ei ole siiski ekskantsler (..) Natside mõju Reichswehrile on seotud kindral Blombergiga, kes on otseses alluvuses riigipresidendile, samuti pole Hitleril palju öelda välis- ja majanduspoliitika kohta, mis usaldatud täielikult saksa rahvuslaste kätte. Riigipäevas puudub natsidel enamus ja valitsus võib püsida ainult tsentrumi armust. Kõik need tingimused taltsutavad Hitleri "revolutsioonilisust" märksa. Juht peab leppima poole munaga lootuses tulevastel valimistel saavutada absoluutset enamust.

(Postimees. – 1933. – 1. veebr.)

1. Kirjutage ajaleheartikkel "Kas A. Hitler võib saada kantsleriks?", kasutades allikates leiduvat teavet NSDAP populaarsuse kasvust 1932. a Riigipäeva valimisedu taustal. Artikkel peab sisaldama taustinformatsiooni A. Hitleri, tema isikuomaduste ja lähemate parteikaaslaste kohta; teavet selle kohta, millesse natsid usuvad ja mida propageerivad; andmeid partei tegevuse kohta ja valimisedu põhjuste analüüsi. Artikli autor peab põhjendama oma jaatavat, eitavat või kõhklevat seisukohta. Artikkel võib olla natse toetav või natsivastane.

2. Korraldage diskussioon teemal "Kas A. Hitleri määramine kantsleriks oli paratamatus?" Seda on võib teha teema kokkuvõtteks nii, et algul toimub arutelu klassis, kodutööna aga esitab iga õpilane oma kirjaliku analüüsi. Arutelu klassis on tulemuslik siis, kui see toimub grupitööna. Gruppide töö hõlbustamiseks võib õpetaja õpilastele kätte jagada põhjuste loetelu, mis aitasid kaasa Hitleri võimuletulekule.

Natside tegevus: Hitleri esinemis- ja kõneoskus; natside propaganda-kampaaniad; natsidevastase opositsiooni tegevuse mahasurumine (SA); Weimari vabariigi valitsemisüsteemi puudujäägid; natside poliitiline programm; suuräriringkondade rahaline toetus.

Opositsiooni nõrkus: saamatus majanduskriisist tekitatud probleemide lahendamisel; võimetus teha koostööd; sakslaste üldine kriitiline hoiak demokraatlike parteide suhtes.

Teised põhjused: Weimari vabariigi üldine nõrkus; Hindenburgi tegevus; majanduskriisi mõju; rahulolematuse Versailles' rahulepingu tingimustega ja varasemate valitsuste püüdega neid tingimusi täita; hirm kommunistide võimulepääsemise ees; Põhiseaduse §48 korduv kasutamine (erakorraliste volituste andmine valitsusele).

Õpilased võivad hinnata esitatud põhjusi 10 palli süsteemis lähtuvalt iga teguri tähtsusest Hitleri võimuletulekul. Seejärel võib valida välja neist 5 kõige tähtsamat ja analüüsida, miks valik niisuguseks osutus, ja kaaluda, kas ühe või mõne teguri puudumisel poleks Hitler võimule pääsenud.

📖 J. Gunther. Nüüdse Euroopa juhid. Tartu: 1939.

📖 I. Kershaw. Hitler. Tallinn: Olion, 1999.

📖 D. Melnikov, L. Tšornaja. Roimar number üks: Natsirežiim ja selle füürer. Tallinn: Eesti Raamat. 1985.

📖 www.hitler.org (Hitler Historical Museum materials)

📖 www.calvin.edu/academic/cas/gpa/ (German Propaganda Archive collection of English translations of German Propaganda materials from the Third Reich.)

📖 www.nsdapmuseum.com

📖 www.geocities.com/Vienna/Strasse/8514/history.html

1. Milline oli Hitleri osa võimuhaaramise ettevalmistamisel ja elluviimisel? (Allikad E, J.)

2. Millal seati NSDAP eesmärgiks poliitilise võimu kättevõtmine parlamendivalimiste kaudu? Miks? (Allikad C, D.)

3. Millised olid tugevamad poliitilised parteid Weimari vabariigi? Millised poliitilised parteid võitsid juurde uusi saadikukohti, millised kaotasid neid a 1928–1932? (Allikas F.)

4. Millal ja miks tugevdas NSDAP oma positsioone Riigipäevas? (Allikad F, I.)

5. Kas valimisstatistika kinnitab väidet, et natsism oli nähtus, mis kogus jõudu majandusliku ebastabiilsuse tingimustes?

6. Milline poliitiline partei oleks pidanud olema natsidevastase parlamentaarse tegevuse keskes? (Allikad F, M, P.)

7. Miks ei suutnud mõõdukad poliitilised parteid ise säilitada töövõimelist koalitsiooni? (Allikad P, R.)

8. Kuidas aitas Hitleri võimuletulekule kaasa Weimari vabariigi valimissüsteem? (Allikad S, F.)

9. Millistesse sotsiaalsetesse gruppidesse kuuluvad isikud hääletasid natside poolt Riigipäeva valimistel? (Allikad G, H, I.)

10. Millele tugines presidendi ja asekancleri lootus, et neil õnnestub kontrollida ja suunata Hitleri tegevust ka pärast tema määramist riigikantsleriks? (Allikas U.)

11. Kas Hitleri nimetamist kantsleriks oleks olnud võimalik vältida? Kuidas?

12. Nimetage vähemalt 4 üldist põhjust, miks demokraatia säilis paljudes Euroopa riikides, Saksamaal aga mitte. (Allikad A, B.)

13. Millal toimusid valimised, mida karikeeritakse? (Allikas N.)

14. Millist sündmust kajastab karikatuur (allikas O)? Kui suur oli president Hindenburgi roll A. Hitleri poliitilise võimu suurenemisel?

JOSSIF STALIN: KAS SUUR JUHT VÕI KAVAL INTRIGAAN?

VÕIMUVÕITLUS NSV LIIDUS: 1920. AASTAD. TROTSKI VÕI STALIN?

A

L. Trotski

J. Stalin.

(T. Fiehn. Russia and the USSR 1905-1941. A Study in Depth. London: 1998. – 81.)

B

Lev Trotski (Bronštein) (1879–1940). Biograafilisi andmeid.

Pärit juudi perekonnast; gümnaasiumihariduse sai Odessas. 1899 arreteeriti riigivastase tegevuse pärast – määrati 4 aastat asumist Siberis, kust põgenes välismaale; tutvus Leniniga, kuid oma poliitilise tegevuse alguses liitus menševikega. 1905. a revolutsiooni ajal oli ta Peterburi nõukogu eesotsas, arreteeriti taas, karistati eluaegse asumisega Siberis, kust põgenes välismaale. Elas Austrias, Prantsusmaal ja Sveitsis, teenides elatist ajakirjanikuna.

1917 a. Veebruarirevolutsiooni järel tuli tagasi Venemaale, liitus 1917. a hilissuvel bolševikega, planeeris ja juhtis 1917. a 25.–26. oktoobril Sõja-revolutsioonikomitee esimehena bolševike võimuharimist; 1917–1918 oli Venemaa välisasjade rahvakomissar ja juhtis Vene delegatsiooni rahuläbirääkimistel Brestis. Kodusõja ajal, olles sõjaasjade rahvakomissar, rajas Punaarmee ja juhtis sõjategevust. Oli tuntud ja populaarne, heade administraatori- ja oraatorivõimetega isik. Pärast Lenini surma Trotski mõju vähenes jätkuvalt, sest Stalin kõrvaldas tema pooldajad ja ta enda kõigilt juhtivatelt ametikohtadelt. Aastatel 1923–1926 vähendas tema töövoimet halb tervis. 1925. a vabastati ta sõjaasjade rahvakomissari ametist; 1927. a heideti välja parteist ja pagendati Kesk-Aasiasse. 1929. a saadeti ta NSV Liidust välja.

Trotski oli seisukohal, et Venemaa ülesandeks on revolutsioonide õhutamiseks rahaliselt ja agentidega toetada Euroopa riikide kommunistlikku liikumist. Samuti tahtis ta kiirendada revolutsiooni Venemaal, loobuda NEP-ist. (permanentne revolutsioon). Trotski diktaatorlikke isikuomadusi ja tema mõju Punaarmeele kartis enamik Poliitbüroo liikmeid ja nad toetasid Stalinit tema võitluses Trotski vastu.

(A. Palmer. The Penguin Dictionary of Twentieth-century History 1900–1991. London: 1992. – p. 399.)

C

Jossif Stalin (Džugašvili) (1879–1953). Biograafilisi andmeid.

Sündis vaeses perekonnas Gori linnakeses Tbilisi lähedal Gruusias. Õppis kreeka-katoliku seminaris kuni sealt revolutsioonilise tegevuse pärast väljaheitmiseeni 1899. a.

Pärast seda tegeles illegaalse poliitilise tegevusega alguses Taga-Kaukaasias, hiljem Venemaal, Peterburis. 1902–1913 vahistati teda 7 korda ja karistusena määrati talle kuuel korral sundasumine Siberis, kust põgenes korduvalt. Leniniga kohtus esimest korda 1905. a, kuid ta ei kuulunud Lenini lähemate parteikaaslaste hulka kuni 1917. aastani. Erinevalt enamikust teistest vanadest bolševikest pole Stalin elanud välismaal, ta ei osanud võõrkeeli.

Pärast Veebruarirevolutsiooni amnesteeriti ja saabus Peterburgi. Osales aktiivselt Kerenski valitsuse kukutamises, kuulus 5 juhtiva bolševiku hulka. Kuulus pärast riigipööret loodud valitsusse – Rahvakomissaride Nõukogusse; kodusõja ajal juhtis Tsaritsõni (aastast 1925 Stalingrad) kaitset; 1922 a. valiti partei peasekretäriks; rahvasajade rahvakomissarina tegeles NSV Liidu moodustamise küsimustega 1922. a; Pärast Lenini surma kasutas oma positsiooni selleks, et kõrvaldada kõik võimalikud konkurendid partei- ja riigijuhi kohale. 1924–27 arendas Stalin Trotski-vastast tegevust ning tuginedes Kamenevi, Zinovjevi ja teiste Poliitbüroo liikmete (Buhharin, Rõkov Tomski) toetusele, saavutas Trotski kõrvaldamise. Bolševike “vana kaardivägi” hävitati moraalselt ja füüsiliselt 1936–38.

Stalin kõneles vene keelt tugeva gruusia aktsendiga, ta oli kaval ja oskas oma samme kaugele ette kavandada. Ta leidis, et NSV Liidus on sotsialismi võimalik üles ehitada ilma välise abita.

(A. Palmer. The Penguin Dictionary of Twentieth-century History 1900–1991. London: 1992. – p. 399.)

D

Stalinil on praktilist mõtlemist ja kannatust seatud eesmärkide saavutamisel. Tema poliitiline silmaring on erakordselt piiratud ja teoreetiline tase täiesti algeline. Tema kompilatiivne raamatuke "Leninismi alused" kubiseb õpilaslikest vigadest. Suutmatus võõrkeeli kasutada sunnib teda teiste riikide poliitilist elu jälgima vaid teiste inimeste jutu järgi (..) partei eliidile (laiemalt teda ei tuntud üldse) tundus ta alati inimesena, kes on loodud teise- või kolmandajärguliste osade jaoks.

(А. Троцкий. Моя жизнь. Москва: 1991. – с. 480.)

E

Saanud peasekretäriks, on sm. Stalin koondanud enda kätte ääretult suure võimu, ja ma ei ole kindel, kas ta iga kord suudab seda võimu küllalt ettevaatlikult kasutada.

Sm. Trotski (..) on isiklikult vististi kõige suuremate võimetega inimene praeguses Keskkomitees, kuid ta on liiga enesekindel ja paneb liiga suurt rõhku puht administratiivsele küljele. Need praeguse Keskkomitee kahe silmapaistva juhi omadused võivad tahes tahtmata põhjustada lõhenemise.

Stalin on liiga jäme (..) ja sellepärast teen seltsimees-tele ettepaneku järele mõelda, kuidas Stalinit sellelt kohalt üle viia.

(V. I. Lenin. Valitud teosed, 3. kd. – lk. 697.)

F

21. jaanuaril suri bolševike partei juht ja asutaja, kogu maailma töörahva juht. Lenini lipu, partei lipu tõstis kõrgele ja seda kandis edasi Stalin – Lenini väljapaistev õpilane, bolševike partei parim poeg, Lenini väarikas järglane ja ta töö suur jätkaja

(J. V. Stalin. Lühike elulugu. Tallinn: 1951. – lk. 82.)

G

Kasutades algul Lenini haigust ja hiljem ta surma, püüdsid sotsialismi vaenlased parteid leninlikult teelt kõrvale kallutada, et sellega ette valmistada tingimusi kapitalismi restaureerimiseks meie maal. Eriti vihaselt ründas parteid leninismi verivaenlane Trotski oma käsikutega.

(J. V. Stalin. Lühike elulugu. Tallinn: 1951. – lk. 85.)

H

Sotsialismi võidud ajasid rahva vaenlasi veelgi rohkem marru. 1937. aastal tulid päevavalgele uued andmed buhhaarinlik-trotskistlikku salakuulajate, kahjurite ja kapitalistlike riikide luureasutuste teenistuses olevate mõrvarite jõuku kuuluvate lurjuste kohta (..) Nõukogude kohus avastas nende kuriteod ja mõistis nad mahalaskmisele (..)

(J. V. Stalin. Lühike elulugu. Tallinn: 1951. – lk. 138–139.)

I

Trotski ei rünnanud Stalinit sellepärast, et ta tundis end kindlalt. Ühegi kaasaegse jaoks polnud Stalin 1923. aastal selline paljutähendav ja väljapaistev tegelane, kelleks ta sai hiljem. Trotski jaoks oli see nagu halb nali, et selline tagaplaanil olev tahtejõuline ja kaval, kuid armetu ja artikuleerimata kõnega mees võiks olla tema tegelik rivaal.

(I. Deutscher. The Prophet Unarmed, Trotsky 1921–29. London: 1954. – p. 356.)

J

Trotskil oli 1924. a väga suur võim riigis tänu oma positsioonile sõjaasjade rahvakomissarina. Kas ta oleks võinud, toetudes armeele, alustada võitlust parteibürokraatiaga? (..) Trotski loobumist aktiivsest võitlusest ei saa seletada ainult tema tervisliku seisukorraga. Andekas ideoloog ja analüütik oli sündinud revolutsionääriks, mitte diktaatoriks.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 166–167.)

K

Faktid Trotski elust ei anna alust oletada, et temast oleks võinud saada väiksem diktaator kui Stalin. Stalini silmis oli just Trotski tema peavastane ja ta jälgis tema tegevust kogu aeg, kasutas ära vastase vead ja nõrgad küljed ning ründas teda. Trotski aga hindas ebaõigesti olukorda ja alahindas Stalinit. Kõik see viis lõppkokkuvõttes Stalini võiduni olukorras, kus algselt olid kõik võidueeldused Trotskil.

(А. Бушюк. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 131.)

L

Stalini kunagine isiklik sekretär B. Bašanov meenu-
tas, milliseid meetodeid kasutas Stalin juba võimu-
võitluse algperioodil: kord tuli ta sisse Stalini kabinetti
ja nägi, et viimane kõneleb telefoniga: õigemini, ta ist-
tus ja hoidis telefonitoru käes ja kuulas (...) sekretär
seisis ja ootas, kui kõne lõpeb, kuni taipas, et Stalini
käes olev toru polnud mitte kõnelemiseks, vaid teiste
kõnede pealtkuulamiseks (...) Kui Hitler ja Mussolini
pidid oma võimuletulekuks läbi tegema mingi teekon-
na: looma oma partei, veenma inimesi oma vaadete
õigsuses (...), siis Stalinil polnud tarvis teha midagi tao-
list. Ta oli pandud istuma parteilis-bürokraatliku masi-
na rooli ja tal pruukis vaid sellest kinni hoida ning
masin ise tõstis ta tippu.

(C. Шульман. Власть и судьба. Москва: 1998. – с. 189–191.)

M

Partei peasekretäri amet oli 1922. a parteijuhile allu-
tatud amet, peasekretär juhtis partei sekretariaati ja
seega kogu bürokraatlikku aparaati ning omas mää-
ratu suurt võimu. Stalin sai peasekretärina anda eri-
nevaid korraldusi, määrata koosolekute päevakorda,
inimesi riigiametitesse määrata ja neid vabastada
vastavalt omaenda eelistustele ja soovidele.

(A. Wood. Stalin and Stalinism. London: Routledge,
1997. – p. 27.)

N

Stalin kujundas oskuslikult Lenini kultust (...), milles
tema ise endise seminaristina mängis peapreestri rol-
li. Lenin muudeti iidolisarnaseks surematuks isikuks,
temaga seoses kujundati tseremoniaalsed rituaalid,
tema loodud kirjutised kuulutati peaaegu religioosse-
teks tekstideks (...), tema keha säilitati.

(A. Wood. Stalin and Stalinism. London: Routledge,
1997. – p. 28.)

O

1938. a ilmus raamat "ÜKP(b) lühikursus", kus oli
ümbert tehtud kogu senine NSV Liidu ajalugu (...) Sel-
les kujutati Stalinit Lenini lähima võitluskaaslasena,
oktoobripöörde organiseerija ja juhina, Kodusõja stra-
teegia väljatöötajana, kirjeldati, kuidas Lenin ja Stalin
ühiselt tõrjusid Trotski, Zinovjevi, Kamenevi ja Rõkovi
katseid lõhestada parteid jne. Stalini ja Lenini eriarva-
mustest vaikiti ja Lenini kiri kongressile avaldati alles
pärast 1956. aastat.

(А. Булюк. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск:
1998. – с. 131.)

P

Foto "Sõjaväeparaad enne sõda Leningradis".

(C. Шульман. Власть и судьба. Москва:
1998. – с. 191–192.)

1. Miks olid peamisteks rivaalideks Lenini surmajärgses võimuvõitluses just Stalin ja Trotski?
2. Mille poolest nende elukäik erines ja mille poolest oli see sarnane? (Allikad B, C.)
3. Mille poolest nende vaated sarnanesid ja mille poolest erinesid? (Allikad B, C, D, E.)
4. Millised tähtsamad isikud või poliitilised jõud toetasid mõlemat meest? (Allikad E, J, M.)
5. Kuidas tegutsesid nad võimuvõitluse ajal? (Allikad E, I, K, M.)
6. Kuidas kujutati Stalinit ja Trotskit stalinistlikus ajalookäsitluses? (Allikad F, H, N, O, P.)
7. Miks kujundati NSV Liidus Lenini kultust? Nimetage vähemalt 3 põhjust.
8. Milliseid järeldusi saab NL poliitiliste olude kohta teha foto põhjal (allikas P)? Kas Marxi-Engelsi ja Stalini-Lenini portreed seinal sisaldavad mingit teavet selle kohta? Millist?

9. Koostage kahest osast koosnev tabel, kuhu märkige põhjused, mis tugevdasid (+) või nõrgestasid (-) Trotski ja Stalini võimalusi saada NSV Liidu liidriks. Arvestage nende haridustaset, rolli revolutsioonilises tegevuses enne ja pärast Oktoobripööret, suhteid Leniniga, isikuomadusi, toetajaid, vaa-
teid NSV Liidu arengu küsimustes, käitumist võimuvõitluse ajal.

10. Arutlege klassis, kas, millal ja millistel asjaoludel oleks Trotski võinud võimuvõitluses peale jääda. Miks seda siiski ei juhtunud? Kas NSV Liidu areng oleks võinud kujuneda teistsuguseks, kui Trotski oleks võimuvõitluses võitnud? Milliseks? Kas NSV Liidus oleks olnud võimalik demokraatliku riigivalitsemise kehtestamine pärast Lenini surma? Põhjendage oma arvamust!

VÕIMUVÕITLUS NSV LIIDUS 1930. AASTATEL. TERRORI PÕHJUSED, TÄHENDUS, ULATUS

A

G. Zinovjev (aastani 1926 Komin-terni eesotsas).

L. Kamenev (aastani 1926 Rahvakomis-saride Nõukogus jm).

N. Buhharin (töötas 20.–30. aastatel "Prav-da" ja "Izvestija" peatoi-metajana jm).

(T. Fiehn. Russia and the USSR 1905–1941. A Study in Depth. London: 1998. – 82.)

B

Partei jaoks tähendas terror peaaegu täielikku isikute vahetumist, vana-de bolševike füüsilist hävitamist ja nende asendamist uue põlvkonna inimestega, kes olid usaldusväärsed, ei esitanud liigseid küsimusi ja kelle kogu elu ja karjäär sõltus nende valmidusest astuda surnud meeste jälgedesse (...) Stalini enda jaoks tähendas see endiste ja praeguste, reaalse- ja väljamõeldud rivaalide hävitamist ja türanliku võimu koondumist tema kätte (...) Mõned autorid leiavad, et stalinlikud verised puhastused kujutasid endast bolševistliku teooria ja praktika loogilist ja paratamatut tulemust ning Lenini elitaarse ja tsentraliseeritud partei võimuletulek tähendas paratamatult ühe diktaatori esilekerkimist. Teised arvavad, et soov luua kõrgelt industrialiseeritud riiki mahajäänud agraarmaal tekitas paratamatult laialdase vägivalda kasutamise vajaduse oma revolutsiooni-liste eesmärkide saavutamiseks.

(A. Wood. Stalin and Stalinism. London: Rotledge, 1997. – p. 39.)

C

Foto aastast 1925 ja "sama" foto 14 aastat hiljem.

(T. Fiehn. Russia and the USSR 1905–1941. A Study in Depth. London: 1998. – p. 119.)

1934

Leningradi parteisekretäri S. Kirovi mõrvamine.

1935

Kamenevi ja Zinovjevi arreteerimine seoses Kirovi mõrvaga.

1936

"Suure terrori" algus; 1. fabritseeritud kohtuprotsess 16 NSV Liidu riigitegelase üle (s.h endised Poliitbüroo liikmed Zinovjev ja Kamenev); kohtuprotsess oli avalik, seda valgustati NSV Liidus ja välismaal. Kohtualuseid süüdistati valitsuse ja Stalini kõrvaldamise kavades, väidetava salajase kesku- se loomises, mida juhtivat välis- maalt Trotski. Nad tunnistasid end süüdi ja mõisteti surma.

1937

Terrori kõrgaeg; teine avalik prot- sess 17 juhtiva riigitegelase üle, (s.h Pjatakov, Radek, Sokolnikov). Neid süüdistati võimuhaaramis- kavas, spionaazis Jaapani ja Sak- samaa kasuks, majanduskahjurlu- ses, kavas loovutada Ukraina Saksamaale ja Kaug-Ida Jaapanile jm. Kohtualused tunnistasid end süüdi ja mõisteti surma.

1937

Sõjaväelaste kinnine kohtuasi. Kohtu all olid: kaitseministri ase-täitja marssal Tuhhatševski, kindralid Kork, Jakir, Uborevičius, Eidelmanis, Primakov, Feldman, Jegorov, Blücher jt. Spionaažis Saksamaa ja Jaapani heaks, Pu-naarmee sõjaplaanide müümises ja relvastatud ülestõusu ettevalmistamises süüdistatuna mõisteti enamik neist surma. Algasid repressioonid relvajõudududes. Asjade hilisemal uurimisel osutusid esitatud süüdistused alusetuks.

1938

Kolmas – suurim avalik protsess 21 riigitegelase üle (s.h endine Poliitbüroo liige Buhharin). Neid süüdistati NSV Liidus kapitalismi taastamise kavas, spionaažis Inglismaa ja Saksamaa heaks, plaanis loovutada neile Valgevene, Taga-Kaukaasia ja Turkestan. Kohtuallused tunnistasid end süüdi, neile mõisteti surmanuhtlus; kohtuasjade hilisema (pärast 1956. ja 1985. a) läbivaatamise käigus tunnistati esitatud süüdistused alusetuks; NKVD etteotsa määrati Beria.

1939

“Puhastus” kuulutati lõppenuks.

1940

Trotski mõrvati Mehhikos NKVD agendi poolt.

(C. Cook, J. Stevenson. Euroopa ajalugu 1763–1991: Käsiraamat. Tallinn: Olion, 1994. – lk. 166–167.)

D

NSV Liidus 1938. a 21 protsessi ajal ilmunud karikatuur. Trotski seisab haakristiga märgistatud saapas.

(B. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 106.)

E

Puhastuse läbiviimise algatus ei tulnud ei madalamal seisvatelt organisatsioonidelt ega NKVD-lt. See oli täielikult Stalini ja tema lähemate kaaslaste (Kaganovitš, Molotov, Ždanov, Andrejev) käes. Puhastus oli üks etappe Stalini isiklikus võitluses võimu pärast

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 252.)

F

Pole kahtlust selles, et alguses kavatses Stalin hävitada vaid need, kes olid kunagi olnud või võisid tulevikus olla tema vastu (..), kuid tema käivitatud masin hakkas tööle temast sõltumatult (..) on alust arvata, et tolleaegsetest majanduskavadest tulenevalt oli NKVD-l arreteerimiste plaan (..) uurijad pidid oma koha ja pea säilitamiseks saavutama kohtualustelt ülestunnistused.

(Д. Госкинг. История Советского Союза. 1917–1991. Москва: 1995. – с. 200–201.)

G

Ehkki Trotski asus tuhandete kilomeetrite kaugusel kohtusaalist, kõlas tema nimi protsesside ajal sadu kordi (..) oli tunda, kui tugev on Stalini vihkamine ja soov kätte maksta.

(B. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 84.)

H

Pärast seda, kui NSV Liidus likvideeriti kulaklus, oli riigi majandusraskusi ja rahva vaesust võimatu seletada riigi suhtes vaenulike jõudude tegevusega (..) Seetõttu oli vaja leida uued süüdlased, reeturid, rahvavaenlased ja vandenõulased, kes teadlikult takistavad nõukogude inimesi oma töö vilju nautimast, soovivad rahvast orjastada ja maha müüa mitte lihtsalt mõisnikele ja kapitalistidele, vaid kõige hullematele fašistidele (..) Protsesside eesmärgiks oli võtta Stalinit ja tema soosikutelt vastutus majandusalaste möödalaskmiste eest

(B. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 88–89.)

I

Iga mingil positsioonil oleva isiku arreteerimine tähendas kellelegi teisele karjääriredelil edasilikumise võimalust, kusjuures paljudel õnnestus hüpata korraga üle mitme redeliastme (..) süüdimõistmine kriminaalkoodeksi §58 järgi tähendas reeglina kogu vara konfiskeerimist (..) pole õige väide, et kõik nõukogude inimesed elasid 1937.–38. aastal alalises arreteerimishirmus – sellest olid vabad need, kes arreteeritute kohad endale said ja kellel polnud enne seda olnud ei märkimisväärset karjääri ega tähtsaid tutvusi.

(B. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 305–306.)

J

On avaldatud arvamust, et vajadus suure hulga tööjõu järele põhjapiirkonnas (Valge mere kanal jm) ja Siberis oli massiliste arreteerimiste peapõhjus. Kuid see ei seleta suure hulga teadlaste, inseneride, sõjaväelaste, riigi- ja parteitegelaste arreteerimist.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 247.)

K

Tänapäeval on sündimas uus müüt 1937. aasta kohta: kõik selle aasta meenutamised on tingimata lood juhtivate kommunistide tragöödiast. Kuid miljonitest tol ajal vahistatutest ei saanud silmapaistvad partei- ja riigitegelased moodustada üle 10%.

(A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1. kd. Tallinn: 1990. – lk. 65.)

L

Võib oletada, et Tuhhatševski ja teised kõrgemad ohvitserid jälgisid õudusega partei vana kaardiväe hävitamist ja ei varjanud oma tundeid sellega seoses. Nad kontrollisid riigi relvajõude ja Moskva garnisoni. Nad oleksid soovi korral võinud hõivata Kremli ja arreteerida Stalini ning teised. (..) Miks otsustas Stalin ohtliku aadrilaskmise kasuks Punaarmee? Asjaolu, et Tuhhatševskil oli võimalus võimuhaaramist kavandada, isegi kui ta seda tegelikult ei teinud, oli Stalini jaoks piisav argument kõrvaldamiseks. Ühe mehe ohverdamise järel järgnes ahelreaktsioonina teiste ohverdamine.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 247, 251.)

M

Arvestades Stalini psühholoogilisi omadusi ja pikaajalise põrandaaluse tegevuse kogemusi, võib arvata, et tal ei olnud raske end veenda selles, et tema režiimi ähvardab varjatud oht (..) puhastused vähenaldasid tema pidevat hirmu vandenõu, riigipöörde, kalalitungi ees (..) need lõpetasid alatiseks eriarvamused ja avasid talle tee ainuvõimule (..) nende käigus lõi Stalin uue partei, sellise, mis märkimisväärselt erines varasemast.

(A. Буллок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 69–71.)

N

Lõputute ülekuulamiste käigus kasutati arreteeritute suhtes psüühilist ja füüsilist terrorit, niikaua kuni nende vastupanu murti ja nad kirjutasid alla kõigele, mida neilt nõuti. "Suur konveieriliin" tähendas seda, et ülekuulamised jätkusid nii ööl kui päeval, vahetusid ülekuulajad, kuid ülekuulata jäi samaks.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 244.)

O

Ühelgi protsessil ei esitatud mingeid süüaluste süüd tõendavaid dokumente: ainult nende eneste ja nende väidetavate kaasosaliste tunnistused; iga tunnistus võimaldas arreteerida uusi inimesi ja tugevdas NKVD võimu (..) paljud uurijad ähvardasid kohtualuseid sellega, et kui nad end väidetavates kuritegudes süüdi ei tunnista, rakendatakse terrorit nende perekondade suhtes (..) Vaevast uskus keegi täielikult tunnistusi, mis kohtusaalis kõlasid. Siiski mõtlesid paljud inimesed nii NSV Liidus kui ka välismaal, et süüdistusteks peab olema mingigi alus, ükskõik kui uskumatutena need ka ei tundunud.

(Д. Госкин. История Советского Союза. 1917–1991. Москва: 1995. – с. 200–201, 194.)

P

Erinevalt kollektiviseerimisest oli terror individuaalne, etteaimamatu, hoop anti vaikselt, ilma kära tekitamata. See seletab ka seda, miks ei tekkinud organiseeritud vastupanu. Sellistes oludes elades püüdis igaüks end veenda selles, et parim viis ebameeldivustest pääsemiseks on toimuvast mitte midagi teada. Salastatus, mis ümbritses laagreid ja arreteerimisi, tegi kõik selle inimeste jaoks veelgi hirmutavamaks.

(А. Буллок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 62–63.)

R

Paljude inimeste usk Stalinisse, õiglasesse õigusemõistmisse oli väga tugev: näiteks kõneles üks vangidest hiljem nii: "Mitte ühelgi hetkel, mil ma istusin vanglas (2,5 aastat) ega ka pärast seda, kui mind saadeti laagrisse ja asumisele (17 aastat), ei süüdistanud ma Stalinit (..) kirjutasime lõpmatuseni – Stalinile."

(В. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 264.)

S

Kommunistliku partei liikmete arvu muutumine.

1923	500 000
1934	3 500 000
1938	2 000 000
1939	2 300 000

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 236–237.)

T

Orienteeruvate arvutuste kohaselt viibis NKVD eeluurimisvanglates aastatel 1936–38 8–9 miljonit inimest, mis moodustas umbes 6% kogu NSV Liidu elanikkonnast. Kahtlased olid kõik endised opositsionäärid, menševikud, sotsialistid-revolutsionäärid, anarhistid, endised emigrandid, parteiliikmed, kes olid viibinud välismaal, kõik kodanikud, kellel oli kirjavahetus isikutega välismaal, välismaalased kommunistid, liiduvabariikide kommunistid ja kõik need, kes ei toetanud verist puhastust.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 243.)

U

Rahvusteks, keda kõige enam "natsionalismi" sildi all represseeriti, olid poolakad ja lätlased. 1937. a detsembris andis NKVD korralduse lätlaste massiarestide kohta. 05.01–20.07.1938 lasti maha 3680 lätlast, kellest enamikku süüdistati spionaažis Läti Vabariigi heaks.

(В. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 15, 483, 481.)

Istuma läksid kõik Leningradi eestlased – kinni pandi Eesti spioonidena ainult nime põhjal.

(A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1. kd. Tallinn: 1990. – lk. 66.)

V

(..) GULAG-i kartoteek aastast 1940 sisaldas andmeid umbes 8 miljoni inimese kohta, s.h karistuse kandjate, vabaks saanute ja laagrites surnute kohta. Kokku oli laagrites ajavahemikus 1921–1953 umbes 10 miljonit inimest.

1921–1954 lasti maha 642 980 inimest. Sõja alguses oli NSV Liidu vangilaagrites 2,3 miljonit vangi.

(В. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 15, 483, 481.)

1937. a oli NSV Liidus 7000 vangilaagrit. Kõige suuremad laagrite kompleksid asusid Komi ANSV-s (Petšoora kivisöebassein, Vorkuta linn), Kaug-Idas (Kolõma kullakaevandused), Ida-Siberis (Baikal-Amuuri laagrid)

(А. Буллок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 66–67.)

1. Võrdle fotosid (allikas C). Mis on muutunud ja miks?

2. Millal algasid repressioonid? Millised institutsioonid ja isikud olid otseselt või kaudselt seotud repressioonidega? (Allikad D, E, F, G, I, K.)

3. Mida arvete J. Stalini osast selles? (Allikad E, F, M, R.)

4. Millistesse ühiskonnagruppidesse kuuluvad inimesed olid repressioonide ohvrid? (Allikad J, K, L, P, S, T, U, V.)

5. Miks arreteeriti nii NSV Liidu poliitilisse eliiti kuuluvaid isikuid kui ka reakodanikke? Millised olid repressioonide poliitilised ja majanduslikud põhjused? (Allikad B, H, J, L.)

6. Kas leiate seoseid industrialiseerimise ja vangilaagrite paiknemise vahel? (Allikad J, V.)

7. Mil moel nõrgestasid repressioonid riiki (riigivalitsemine, majanduse seisund, kaitsevõime, välispoliitiline positsioon, rahvas)? Kellele ja miks olid repressioonid kasulikud? (Allikad F, I.)

8. Mida tahab karikaturist öelda? (Allikas D.) Kes võiksid olla need, kes mööda saabast üles ronivad? Millise saapaga on tegemist? Miks on see haakristiga märgistatud?

9. Arutage klassis ja koostage kirjalik analüüs teemal "Repressioonid NSV Liidus: kas jälitamismaania või kaine arvestus?". (Selles eeldatakse repressioonide põhjuste, erinevate vormide jm analüüsi.)

10. Kujutage ette, et olete välisajalehe korrespondent, kes kirjutab ajaleheartiklit arreteerimistest ja näidiskohtuprotsessidest. Kasutage eespool esitatud materjale toimuva analüüsimiseks.

– Kas kohtuprotsesside käik veenab Teid kohtualuste süüis?

– Kuidas suhtute asjaolusse, et kohtualused tunnistasid end avalikult süüdi?

– Miks Stalin nn näidiskohtuprotsessid korraldas? Esitage vähemalt 3 oletust.

📖 C. Cook, J. Stevenson. Euroopa ajalugu 1763–1991: Käsiraamat. Tallinn: Olion, 1994.

📖 Mark N. Hagopian. Režiimid, liikumised, ideoloogiad. Tallinn: Olion, 1993.

📖 V. Huovinen. Onu Joss. Kaasaegse jutustusi Jossif Stalinist. Tallinn: Koolibri, 1993.

📖 Ed. Laaman. Demokraatia ja diktatuur. Pärnu: 1991.

📖 Stalinlik vägivalldamasin. Koost. H. Mets. Tallinn: Olion, 1990.

📖 V. Suvorov. Viimane vabariik. Tallinn: Olion, 1999.

📖 A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1.–3. kd. Tallinn: Eesti Raamat, 1990.

📖 www.home.mira.net/~deller/bs/index.htm – Andy Blunden. Stalinism: it's Origins and Future. 1993.

📖 www.marxist.org./archive/trotsky/index.htm – L. Trotski internetiarhiiv.

📖 www.metalab.unc.edu/expo/soviet.exhibit/entrance.html – USA Kongressi raamatukogu näitus

📖 Nõukogude Liidu arhiivimaterjalidest.

📖 www.cpsu – materjale NSV Liidu ajaloost Stalinist Gorbatsšovini.

AUTORITARISM – KAS PARIM, MIDA AJALOO PAKKUDA OLII?

UUTE TEEDE OTSINGUD

A

Majanduskriis tuli kõigepealt. 1929. a sügisel sai alguse suur ülemaailmne depressioon, mille lained varsti (..) ka Eestisse sisse löid. (..) Majanduskriis Eestis (nagu mitmel pool mujalgi) oli totaalne. Ta tabas rängalt kõiki alasid: põllumajandust, tööstust, kaubandust, aga kõigi nende erasektorite kõrval ka kogu riigimajandust.

Poliitiline kriis Eestis algas hiljem kui majanduskriis. Tema alguspunktiks võib lugeda 1932. a talvel, IV Riigikogu viimsel (9.) istungjärgul aset leidnud pikka valitsuskriisi. (..)

Nagu majanduslik, oli ka poliitiline kriis Eestis mitmeharuline. Ta hõlmas nii valitsust ja parlamenti kui ka kolmandat riigivõimu – rahvast; nende vahel ja nende seeski tekkis nüüd suuri, ennenägematult ränki konflikte. Tema kõige väljapaistvamaks avalduseks oli siiski parlamentarismi kriis – täidesaatva võimu stabiilsuse suur allakäik, kui järjest tihedamalt tekkis nüüd valitsuskriise.

(Rein Marandi. Must-valge lipu all. Uppsala: 1991. – lk. 14–15.)

B

Sellises olukorras omandas suure tähtsuse organisatsioon, mis kujutas endast tüüpilist näidet 1930. aastate parlamentliku korra vastastest jõududest kogu Euroopas, kuid samal ajal ka Euroopa kirdeosale iseloomuliku varianti. See oli Vabadussõjalaste Liit, rahvapärastelt vapsid, mis koondas ja liitis kunagised Vabadussõjast osavõtnud (..) Tema eeskujuks oli kahtlemata väga sarnane liikumine Soomes, mis alates kokkutulekust 1929. aastal Lapuas nimetas end Lapua liikumiseks ja äratas tähelepanu omavõlliste terroriaktidega kommunistide vastu, hiljem ka aktsioonidega sotsiaaldemokraatide ja parlamentaarse demokraatia vastu. (..) Kui Laidoner oli vabadussõjalastest lahti õelnud, võttis juhtimise enda peale (..) kindral Andres Larka, kes aastail 1918–1925 oli olnud sõjaministri asetäitja ja siis tervislikel põhjustel pensionile läinud. Tegelik liikumapanev jõud oli eriti suurte demagoogivõimetega auahne advokaat Artur Sirk.

(Georg von Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. – lk. 75.)

C

Parlamentarismi perioodil oli Lätis mõningaid poliitilisi organisatsioone, keda mitte alusetult pole peetud profašistlikeks. Rahvuslik Ühendus kui rikaste läti rahvusest ettevõtjate poliitiline organisatsioon pidas oma eeskujuks Mussolini fašistlikku diktatuuri Itaalias, sest seal oli “kord majas” ja parlamentaarne demokraatia likvideeritud. Ühenduse liider Arveds Bergs oli sajandi algul järjekindel demokraat, kuid pettus hiljem parlamentaarses süsteemis, sest tema arvates oli see kaasa toonud liiga sügavad vastuolud erinevate poliitiliste jõudude vahel, destabiliseerinud poliitilist elu ja õõnestanud riigi aluseid.

Aktiivseimaks neist oli 1931. a loodud “Ugunskrusts” /”Tulirist” – koostaja märkus/, mis 1933. aastast kandis nime “Perkonkrusts” /”Kõuerist” – koostaja märkus/ ja mis ühendas 15 tuhandet liiget. Tema juhiks oli Gustavs Celmins, kes 1934. a neljaks aastaks vangi mõisteti.

Tuleb märkida, et ühelgi äärmusorganisatsioonil ei olnud kohti Seimis. Kuid nad jätkasid järjekindlalt oma kihutustööd, väites, et Läti rahvusvähemused, välja arvatud leedulased ja eestlased, on alamat sorti inimesed. Riigivastasele viidates nõudsid nad, et keelataks ära kõik organisatsioonid, mis õhutavad klassivaenu. Eelkõige pidasid nad silmas sotsiaaldemokraate, nende noorteorganisatsioone ja ametiühinguid.

(И. Стейман, С. Кузнецов. Независимая Латвия 1918–1940. Рига: 1996. – с. 81, 82.)

**AASTAD 1932–1934
EESTIS JA LÄTIS**
15. juuni 1920

Eesti Vabariigi esimese põhiseaduse vastuvõtmine.

15. veebr 1922

Läti Vabariigi esimese põhiseaduse vastuvõtmine.

13.–15. aug 1932

Riigikogu esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu esimene rahvahääletus Eesti Vabariigis.

10.–12. juuni 1933

Riigikogu esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu teine rahvahääletus Eesti Vabariigis.

14.–16. okt 1933

Vabadussõjalaste esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletus Eesti Vabariigis.

21. okt 1933

K. Pätsi “üleminekuvalitsus” vahetab välja tagasi astunud J. Tõnissoni kabineti.

7.–15. jaan. 1934

Eesti Vabariigis toimuvad valimised kohalikesse volikogudesse.

24. jaan. 1934

Eesti Vabariigi teine põhiseadus jõustub.

24. veebr 1934

Riigivanema kandidaadidena seatakse üles Konstantin Päts (Põllumeeste Kogud ja Eesti Rahvuslaste Klubid), Johan Laidoner (Asunike Koondis ja Vabadusristi Vendade Ühendus), August Rei (Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei), Andres Larka (Eesti Vabadussõjalaste Liit).

12. märts 1934

Pätsi ja Laidoneri riigipööre.

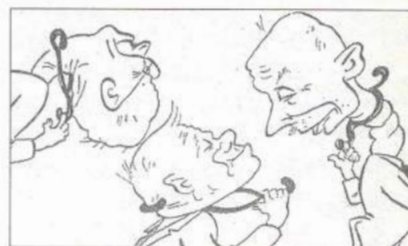
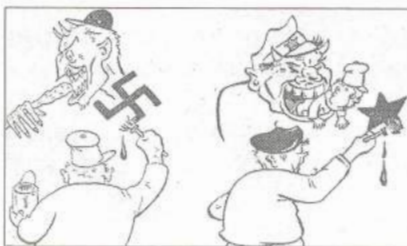
15. mai 1934

Ulmanise riigipööre.

D

“Ülevaade kihutusmadinast.”
Kleebiti ja määriti hoolega kodaniku pead segiajavat lugemist. Sõbralikul vastutulekul rebiti neid samas üksteisel maha. Meelelahutuseks maaliti lõbusaid tulevikku ettekuulutavaid tontse seinale.

(Päevaleht. – 1933. – 15. oktoober.)

e

Pärast Riigikogu põhiseaduseelnõu teistkordset läbikukkumist rahvahääletusel jõudis järjekord vabadussõjalaste eelnõu kätte. See määrati rahvahääletusele 14.–16. oktoobril 1933. Vabadussõjalaste eelnõu andis riigivanemale väga suured õigused. Eestist pidi saama presidentaalne riik, kus 50-liikmeline Riigikogu on justkui komisjon riigi kõrgemat võimu teostava riigipea juures. Riigikogu pidi valitama iga 4 aasta järel proportsionaalsuse põhimõtete alusel, kuid võimalusega valida ka üksikisikuid. Riigivanem pidi valitama rahva poolt 5 aastaks. Ta võis laiali saata Riigikogu ja tagandada ametist valitsuse, panna Riigikogu otsustele veto ja anda välja dekreete (isegi riigieelarve võis kehtestada dekreediga). Selle põhiseadusega oleks kehtestatud autoritaarne režiim.

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 267.)

F

Andmed Riigikogu juhatus otsusest 25. oktoobril 1933:

hääleõiguslikke kodanikke	739 416
võttis osa rahvahääletusest	576 317 (77,8%)
hääli anti: eelnõu poolt	416 878 (56,3%)
eelnõu vastu	156 894
tunnistati maksvusetuks	1469
Erapooletud	1076

Lõplik kokkuvõte 14., 15. ja 16. oktoobril 1933. a toimunud rahvahääletamisest. (Riigi Teataja nr 86. – 1933. – 28. oktoober.)

G

Riia, 18.10. Oma juhtkirjale “Latvijas” Eesti rahvahääletuse tulemuste kohta paneb Arved Berg pealkirjaks “Millal järgneme meie?” Läti rahvuslaste juht kirjutab: *Eesti saab nüüd parteiintriigidest vaba ja iseseisva valitsuse. Selleks saavutuseks võime meie oma naabritele ainult õnne soovida, seda enam, et see muutus on sündinud vapustusteta. Tuleb soovida, et ka Läti läheks sama teed.*

Helsingi, 17.10. “Helsingin Sanomat” kirjutavad Eesti rahvahääletuse tulemuste kohta muuseas: *Oli ammu teada, et meie vennasrahva valituskord vajab parandust. Ka pealiskaudsele vaatlejale näis ebaloomulikuna, et riigipea ja peaministri ametid olid koondatud ühe isiku kätte. Nüüd on Eesti põhiseaduse muutmise teostatud.*

Läti ja Soome ajalehed rahvahääletusest. (Päevaleht. – 1933. – 19 oktoober.)

H

Projekti /Põhiseaduse muutmise projekti – koostaja märkus/ põhiolemus seisnes presidendi õiguste laiendamises. Pandi ette valida teda üldrahvalikult – üldistel, ühetaolistel, otsestel ja salajastel valimistel. Projekti järgi saanuks riigi president õiguse saata Seim laiali ja valitseda ilma parlamendita kuni laialisaadetud koosseisu volituste lõpuni. (...) Püüdlusi muuta vabariik presidentaalseks ei saanud kuidagi pidada katseks kehtestada fašistlikku diktatuuri. Sellele vaatamata astusid mitmed saadikud põhiseaduse muutmise projekti vastu ägedalt välja.

Põhiseaduse muutmise projekti teine lugemine 8. mail 1934. a suurendas selle pooldajate arvu. 63 saadikut hääletas selle poolt, et riigi president valitaks üldistel valimistel. Kuid projektis kavandatud presidendi õigus Seim ennetähtaegselt laiali saata lükati saadikute enamuse poolt tagasi. See aga ei rahuldanud üldsegi projekti autoreid. Projekti kolmandat lugemist enam ei toimunudki – nädala pärast leidis aset riigipööre.

(Ю. Стейман, С. Кузнецов. Независимая Латвия 1918–1940. Рига: 1996. – с. 126.)

I

“Majesteedi tahe.”

(Päevaleht. – 1933. – 18. oktoober.)

1. Milliseid inimtegevuse valdkondi tabas suur kriis? Miks kasvas majanduskriis paljudes maades üle poliitiliseks kriisiks? (Allikas A.)
 2. Millised olid Eesti ja Läti äärmusliikumiste eeskujud ja “sümpaatiad” välismaal? (Allikad B, C.)
 3. Milliseid ühisjooni oli Eesti ja Läti äärmusliikumiste nõudmistes ja väärtushinnangutes? Milliseid erijooni võib eeltoodud allikate põhjal täheldada Eesti ja Läti äärmusliikumiste vahel? (Allikad B, C, E.)
 4. Rollimäng. Jagage mängijate vahel ära järgmised rollid (soovi korral võib rolle juurde mõelda):
 - a) jõukas talupoeg;
 - b) kindlapalgaline riigiametnik;
 - c) töötu tööline – Vabadussõja veteran;
 - d) edukas ärimees;
 - e) haritlane – literaat;
 - f) sotsialist – elukutseline poliitik.
- Eri rollide täitjad kujundagu endale seisukoht rahvahääletusele tuleva vabadussõjalaste põhiseaduse eelnõu suhtes ja põhjendagu seda. Diskussiooni juurde kuulub ka vastaste seisukohtade arvustamine ja ümberlükamine, välistada ei saa ka üksteise “poriga loopimist” ja isiklikuks minekut.
5. Millised plussid ja miinused olid Eesti Vabariigi teisel põhiseadusel esimesega võrreldes? (Allikad D, H.)

plussid	miinused

8. Kuidas reageeriti välismaa ajalehtedes Eestis toimunud rahvahääletuse tulemustele? (Allikas G.)
9. Miks ei toetanud osa Läti Seimi saadikuid põhiseaduse projekti seda osa, mis puudutas presidendi õigust saata parlament ennetähtaegselt laiali? Andke hinnang saadikute käitumisele. (Allikas H.)

OTSUSTE LANGETAMISE JA TEGUDE AEG

A

17. oktoobril luges Riigikogu esimees K. Einbund ette järgmise riigivanem Tõnissoni kirja: (...) *Nüüd kus rahvas on oma otsuse põhiseaduse muutmiseks annud ja kus tuleb asuda esijoones just uue põhiseaduse maksmapaneku ettevalmistamise töödele, tahab vabariigi valitsus anda riigikogule võimaluse vabalt otsustada, kelle hoolde usaldada see uus ülesanne. Neil kaalutlustel otsustas vabariigi valitsus oma koosolekul tänasel päeval lahkuda ametist.* (Kiiduavaldused põllumeeste-kogude ridades. M. Martinson: Ometi viimaks.)

(Päevaleht. – 1933. – 19. Oktoober.)

B

Esimese hoobi Pätsi kõikumata usule enda kõlblikkuses Eesti riigi esimese presidendi kohale andsid tulemused riigivanema kandidaatidele allkirjade kogumisel. Need lõpptulemused seisuga 21. märtsil 1934 (21. märtsil pandi allkirjade kogumine dekreediga seisma) pakuvad järgmist pilti:

LARKA	62 070	50,4%
LAIDONER	38 066	30,7%
PÄTS	18 501	14,9%
REI	4983	4,0%

Andmed näitavad allkirjade koguarvu kõigis 11 maakonnas, välja arvatud Pärnu linn.

(William Tomingas. Mälestused: Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992. – lk. 389.)

e

Valitsus andis löögi 12. märtsi pärastlõunal. Tondil asuv sõjakooli aspirantide kursus, keda võis pidada eliitüksuseks, rivistati õppeväljakule, kus kooli ülem kolonelleitnant Aleksander Jaakson andis käsu minna täitma eriülesannet. Kiirmarsil liiguti linna ja Tõnismael hargneta: üks kompanii tõttas Narva maanteele EVL-i maja juurde, kaks kompaniid võtsid oma kontrolli alla Toompea ja selle ümbruse. Sõjaväega üheaegselt lülitus operatsiooni poliitiline politsei, hakates vabadussõjalasi arreteerima.

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 277.)

D

Tallinna garnison oli õige arvurikas. (...) Kuid Päts ja Laidoner kasutasid oma plaani teostamiseks ainult noori sõjakooli kasvandikke, pannes kõik lootused nende kasvatusele järgida ülemuse käsku pimesi. (...) noormehed said alles hiljem teadlikeks, et neid käsutati haarama relvi ja ignorantsetena saadeti tegevusse oma rahva liikmete vastu. Au- ja tänutundest jäeti nad ilma. Nii mõnigi Sõjakooli kasvandik mõtles oma hilisemal ohvitserikarjääri ajal 12. märtsi ööle, tundes tagantjärele piinlikkust eesti sõjamehele sobimatust osast, mida tal sel korral oli täita.

(William Tomingas. Mälestused: Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992. – lk. 375.)

e**Riigivanema otsus nr. 173, 12. märtsil 1934.**

1. Põhiseaduse §60 p. 7 ja Kaitseseisukorra seaduse §1 alusel kuulutan välja kaitseseisukorra kogu Vabariigis kuueks kuuks, arvates 12. märtsist 1934 kell 17.
2. Kaitseseisukorra seaduse §7 p. 1 põhjal nimetan kaitsvägede ülemjuhatajaks kindralleitnant Johan Laidoneri, pannes tema peale ka sisekaitse ülema kohused (..)

K. Päts
Peaminister riigivanema
ülesannetes

Joh. Müller
Kohtu- ja
siseminister

(Riigi Teataja nr 22. – 1934. – 6. märts.)

F**Sisekaitse ülema sundmäärus nr. 14.**

§1 Keelan ära kaitseseisukorra piirkonnas kõik eraisikute ja organisatsioonide poolt korraldatavad poliitilised koosolekud nii kinnistes ruumides kui ka lahtise taeva all, samuti rongikäigud.

(..)

Tallinnas, 12. märtsil 1934
Kaitsvägede ülemjuhataja sisekaitse ülema
kohustes kindralleitnant J. Laidoner
(Riigi Teataja nr 22. – 1934. – 16. märts.)

G**Riigivanema ja Riigikogu valimiste edasilükkamise dekreet.**

I

§ 1 Valimiste peakomitee poolt 22. ja 23. aprilliks 1934 väljakuulutatud Riigivanema valimised ja 29. ja 30. aprilliks väljakuulutatud Riigikogu VI koosseisu valimised lükatakse edasi kaitseseisukorra kogu riigis kestvuse lõpuni.

Uued valimised kuulutab valimiste peakomitee välja pärast eelmises lõikes tähendatud tähtaja möödumist.
§ 2 Kõik Riigivanema valimisseaduse ja Riigikogu valimise, rahvaalgatamise ja rahvahääletamise seaduse põhjal ettevõetud valimistoimingud eelmises (1) paragrahvis ette nähtud valimiste kohta lõpetatakse ja tunnistatakse tühiseks.

(..)

K. Päts
Peaminister riigivanema
ülesannetes

Tallinnas, 19. märtsil 1934
Joh. Müller
Kohtu- ja
siseminister
(Riigi Teataja nr 25. – 1934. – 20. märts.)

H

Helsingi, 14.3. Eesti on üllatanud maailma. See võte, mida tarvitanud riigivanem Päts, on nii suuresuunaline ja kaugeulatav, et tema kohta tuleb esialgselt hoiduda oma arvamisel avaldustest. Kõik aga näitab, et Eestis ollakse küllastunud sellest kihutustööst ja riigi aluste õonestamisest, mis vabadussõjalased seal juba aastaid harrastanud.

Isamaalist rahvaliidumist, mis seisis ühenduses vabadussõjalastega, toetav "Uusi Suomi" kirjutab muidugi: (...) Seniste teadete alusel pole meil siiski põhjust avaldada rõõmu Eesti valitsuse astunud sammude kohta. Eesti valitsus ja tema häälekandjad pole seni veel esitanud kindlaid tõestusi nende sündmuste välistatusest.

(Päevaleht. – 1934. – 15. märts.)

I

Käsitledes Kārlis Ulmanise plaani kehtestada autoritaarne režiim, toob Alfrēds Bērziņš ära mõned asjaolud, mis selle esile kutsusid. Eelkõige, paljusid aktiivselt poliitilises elus osalejaid ei rahuldanud parlamentaarse korra kriis ja nad olid valmis sellest loobuma muu poliitilise režiimi kasuks. (...) A. Bērziņš kriipsutab eriti alla seda, et Kārlis Ulmanis tahtis ennetada riigipööret, mida planeerisid leegionäride liidrid Valdemārs Ozols ja Plan-Dombrovski, kuna nende organisatsioon kavatsenud kehtestada Lätis terroristliku režiimi. Mõned autorid peavad aga leegionäride organisatsiooni niivõrd nõrgaks, et nad poleks sõandanud putšile välja minna. (...) Oli ka kuuldusi, et küpsemas on sotsiaaldemokraatide ja kommunistide vandenõu eesmärgiga haarata võim. Kuid need vasakjõud olid 1934. a kevadel liiga nõrgad ja seepärast ei ole selliste kavatsuste olemasolu võimalik uskuda.

Riigipöörde õöl hõivasid 6. Riia jalaväepolgu üksused märkamatu riigiasutused, sillad, postkontori ja telegraafi. (...) Lätis kuulutati kuueks kuuks välja sõjaseisukord, mida korduvalt pikendati. (...) Koos sõjaväeüksustega tegutsesid ka kaitseliitlased (aizsargi) ja politsei, kes vahistas demokraatliku korra aktiivseid pooldajaid.

(Ю. Стейман, С. Кузнецов. Независимая Латвия 1918–1940. Рига: 1996. – с. 126.)

1. Miks Tõnissoni valitsus ta oma sõnul tagasi astus? Milliseid väljaütlemata põhjusi võis selle juures veel olla? (Allikas A.)

2. Mis sundis Pätsi ja Laidoneri välja minema riigipöördele? (Allikas B.)

3. Võrrelge allikaid C ja D. Millise erinevuse leidsite? Millest võib see tuleneda?

4. Tooge näiteid sellest, kuidas Päts ja Laidoner dekreetide abil oma võimu kindlustasid. (Allikad E, F, G.)

5. Milliseid vastukajaid kutsusid riigipöörded esile naaberriikides? (Allikas H.)

6. Võrrelge riigipöörded Eestis ja Lätis. Milliseid ühis- ja milliseid erijooni leiate? (Allikad C, D, I.)

7. Rühmaülesanne. Jagage õpilased kolme gruppi. Ühte gruppi kuuluvad õpilased otsivad kinnitusi seisukohale, et 1934. a 12. märtsil/15. mail leidis Päts/Ulmanis olukorrale parima võimaliku lahenduse; teine grupp kogub fakte vastupidise väite kinnituseks. Kasutage tööks ka õpikuid ja muud õpikuvälisest materjali. Töö lõppedes otsustab kolmas grupp, kes täidab vandemeeste rolli, kas riigipööre oli õigustatud või mitte.

8. Kodune ülesanne: mälestuste kogumine. Õpilased saavad ülesande koguda eakate inimeste mälestusi 1934. aasta sündmuste kohta. Mälestusi võib koguda kas vabas vormis või küsitluslehe abil. Küsitlusleht.

a) Kuidas saite teada toimunud riigipöördest?

b) Milline oli Teie suhtumine toimunusse?

c) Kuidas suhtusid toimunusse Teie omaksed, töökaaslased ja tuttavad? Põhjendage.

Kui ei leidu neid, kel on ajast isiklike mälestusi, võib kasutada ka vahendatud muljeid.

Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998.

Jaan Lattik. Teekond läbi öö. Vadstena: Abetryk, 1950.

Rein Marandi. Must-valge lipu all. Uppsala: 1991.

William Tomingas. Mälestused: Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992.

2. MAJANDUS, KULTUUR, HARIDUS JA IGAPÄEVAELU

MAJANDUSRASKUSED – KAS EELDUS DIKTATUURIKS?

I MAAILMASÕJA JÄRGNE EUROOPA – MILLINE SEE OLII?

A

Ligikaudu 8 miljonit inimest tapeti sõjatandritel, 7 miljonit oli invaliidistunud, enam-vähem 15 miljoni ringis oli saanud kergemini või raskemini haavata oma kõige paremas elueas. Lisaks oli Euroopa (arvestamata Venemaad) kaotanud 5 miljonit tsiviilelanikku haiguste, nälja ja sõjajärgse puuduse tõttu. Sõja materiaalsed kahjud olid samuti pretseedenditud (...) sajad tuhanded hooned olid hävinud, talud laastatud, teed, raudteed, telegraafiinid õhku lastud, kari maha tapetud, metsad pulbriks tehtud, suured maaalad olid muutunud harimiskõlbmatuteks mürskude ja miinide tõttu. Kui nimekirjale lisada kaotused laevanduses, mobilisatsioonile tehtud otsesed ja kaudsed kulutused, sõdivate poolte valuutade inflatsioon, tuleb kokku tohtu summa (...)

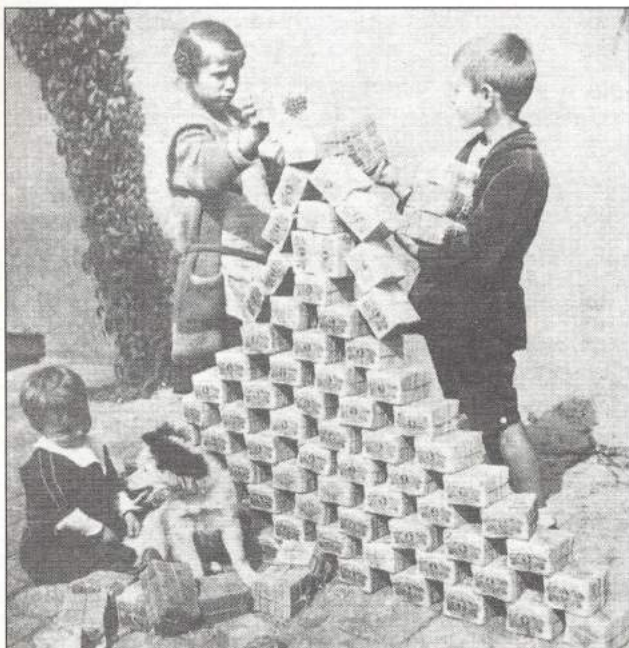
(Paul Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: 1989. – p. 359.)

B

Nüüd oli Euroopas 27 erinevat valuutat sõjaeelse 14 asemel ja 12 500 miili riigipiiri, mis eraldas tehaseid nende toorainebaasidest, metallurgiatööstust nende söevarudest, talusid nende toodete müügiturgudest. (Paul Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: 1989. – p. 373.)

C

Saksa lapsed mängimas rahapakkidega, mis olid muutunud väärtusetuks hüperinflatsiooni tõttu 1923. a. (Stephen Lee. *Weimar and Nazi Germany*. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 11.)

D

Armee demobiliseerimine viidi Itaalias läbi kiiremini kui üheski teises riigis ja psühholoogilisi probleeme, millega miljonid mehed silmitsi seisis, püüdes kohanda tsiviileluga, ei tohi alahinnata. Tuhanded rahulolematud ja illusioonideta endised võitlejad mängisid fašistliku liikumise arenemises ja poolsõjaväeliste saldade loomises võtmerolli.

(John Pollard. *The Fascist Experience in Italy*. London: Routledge, 1998. – p. 27.)

E

Sõda laastas nii tööstust kui ka põllumajandust. Suur osa põldudest oli söötis, eriti mõisamaadel. Põllumaa külvipind vähenes 752 000 hektarilt 1910. a 615 000 hektarini 1919. a. Tööstusettevõtetest hävis täielikult AS Waldhofi tselluloosi- ja puupapivabrik Pärnus – Euroopa suurim tselluloosivabrik, mille venelased lasksid õhku 1915. a, nähes Pärnu lahte kogemata eksinud Saksa allveelaeva. Õhku lasti veel Vildenbergi nahavabrik Kuressaares ja kunstkiuvabrik La Viscosa Hiiumaal. Teistest suurematest ettevõtetest evakueeriti seadmed Venemaale.

(Jaak Valge. *Eesti Vabariik: majanduslik iseseisvumine*. Horisont nr 5. – 1990.)

F

1919. a algusest kuni 1920. a aprillikuu keskpaigani tõusid küttepuude, masuudi, tallanaha, kohvi, heeringate, suhkru, soola, kalevi hinnad keskmiselt 414%, mööbli hind aga koguni 1875%. Normeeriti suhkru, soola ja kohvi müüki.

Sõja ajal oli vähenenud sigade arv 50%, lammaste arv 30%, lehmade arv 20%.

(Jüri Ant. *Eesti 1920: iseseisvuse esimene rahuaasta*. Tallinn: Olion, 1990. – lk. 7.)

G

1921. aastaks oli Venemaa majandus varemetes. Tööstustoodangu maht oli langenud kohutavalt. Linnad olid kaoses: orbudeks jäänud laste jõugud uitasid tänavatel, röövimine ja vargus olid tavalised asjad, varastatud kaubad ilmusid müüki varaste turgudele. Kotimehed kasutasid ronge, et tuua lisa maalt ja saada kiiret, seadusevastast tulu. Ka põllumajandus oli kokku kukkunud. Sõjapurustused ja vilja rekvireerimine viisid madalate saakideni. 1921. a vähenes viljasaak veelgi põua tõttu, see viis hirmsa näljahädani, mis tappis üle 5 miljoni inimese.

(Russia & the USSR 1905-1941. London: John Murray, 1996. – p. 64.)

KUIDAS TULDI VÄLJA SÕJAJÄRGSEST KRIISIST?

A

(..) 5 Kesk- ja Ida-Euroopa riiki: Austria, Ungari, Poola, Saksa-maa ja Venemaa (..) olid sunnitud sisse viima uue rahaühiku, kuna inflatsioon oli varasema nullistanud. (..) Üks esimesi riike, kus saavutati edu, oli Läti. Välisabi kasutamata peatati inflatsioon 1921. a suvel, mil Läti rubla asemele emiteeriti latt. Selle kullasisaldus võrdus Prantsuse frangi omaga. (..) Jäik rahapoliitika oli üheks Läti majanduse kiire kasvu eelduseks aastakümne teisel poolel.

(Kaks algust: Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad. / Eesti Riigiarhiiv; koostanud ja sisuliselt toimetanud Jüri Ant; toimetanud Velly Soots. Tallinn: Umara, 1998. – lk. 84.)

B

Maaelule tugevat rõhku pannes toetas fašism põllumajandust meetmete kompleksiga, kaasa arvatud kaitsetollid, laiaulatuslik maade tagasivõtmine ja lõpuks täielik kontroll nisuturu üle. Fašistliku režiimi kalkulatsioonides oli tähtis koht soovil vähendada maa sõltuvust sisseveetavatest toiduainetest ja tugev tahe ära hoida talupoegade edasist liikumist linnadesse, kus nad oleksid suurendanud töötute armeed ja lisanud sotsiaalseid probleeme.

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. New York: 1989. – p. 378.)

C

Prantsusmaal oli palju kaudseid makse, kuid mitte kunagi ei suutnud need rahuldada valitsuse vajadusi. Järelikult muutusid laenud ja reparatsioonid veel olulisemateks. Reparatsioonides nähti sõjajärgse Prantsusmaa finantsprobleemi lahendust, ja alles peale 1924. aastat ilmses, et seda ei juhtu kunagi. Välislaenu muutusid oluliseks, kuid olid samuti sõltuvad ülejäänud meetmetest (..)

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890-1945. London: Hodder & Stoughton, 1978. – p. 289.)

D

EV algaastatel üritati Voltat suurtööstusena käima panna. Venemaalt Tartu rahulepinguga saadud 15 miljonist kuldrublast anti käitisele 15 miljoni marga suurune laen seadmete muretsemiseks. Viiel esimesel aastal (1922–1926) valmistati 1400 elektrimootorit. Siiski ei õnnestunud käitist suurettevõttena säilitada (..) Peamiselt kohalikule turule orienteeritud tootmise kõrval kujunes sisetulekuallikaks oma tootmisruumide rentimine. 1920. a algul kasutasid Volta ruume a/s Eesti Näitus, šokolaadivabrik Renomee, tikuvabrik Lendra, Metallitööstus Aivaz, trikoo-, pitsi- ja sukavabrik Oskar Kilgas jt.

(Robert Neriman. Kalamaja ajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996. – lk. 144.)

E

Kuna nõukogude võim ei suutnud oma jõududega näljahädaga toime tulla, pöördus Lenin 1921. a 2. augustil abipalvega kogu maailma poole. Peamiseks abistajaks osutus USA valitsus eesotsas president W. G. Hardingiga. Organiseeriti fond "Tasuta abi nälgjätetele Venemaal". Ameerikas koguti sadu tuhandeid tonne toiduaineid ja saadeti Venemaale. (..) 1921. a lõpus nõustus USA valitsus müüma Nõukogude Venemaale 30 miljoni dollari eest toiduaineid ja seemet. Ainsaks toetuse saamise tingimuseks oli, et toiduained jagataks elanikele. Nõukogude valitsus nõustus sellega, aga kui äärmuslik olukord oli 1923. aastaks möödunud, süüdistati fondi spionaazhis.

(Ю. Измestьев. Россия в XX веке. Нью Йорк: 1990. – с. 267.)

1. Tuletage meelde, milliste riikide territooriumil käis I maailmasõja lahingutegevus?

2. Leidke antud allikate põhjal, milline oli Euroopa sõjajärgne olukord

- a) tööstuses;
- b) põllumajanduses;
- c) rahanduses;
- d) elamistingimustes?

3. Kui oleksite peaminister sõja üleelanud riigis, mida võtaksite ette

- a) varemtes vabrikutega;
- b) sööti jäänud või lahinguväljaks olnud põldudega;
- c) demobiliseeritud sõduritega;
- d) orbudega;
- e) inflatsiooniga;
- f) toiduainete ja esmatarbekaupade puudusega;
- g) võlgadega?

Reastage lahendamist vajavad ülesanded tähtsuse järjekorras. Arutage neid klassis. Kas teie tehtud otsused olid demokraatlikud või autoritaarsed?

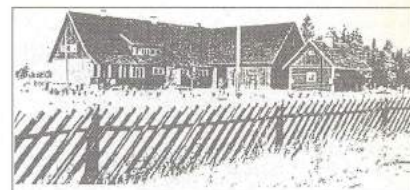

4. Kas kriisid võivad ohustada demokraatiat? Põhjendage oma vastust.

F

1919. a maareformiga loodi Eestis üle 32 000 asundustalu.

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 335.)

1. Milliseid abinõusid kasutati sõjajärgsest kriisist väljumiseks

- a) tööstuses;
- b) põllumajanduses;
- c) rahanduses?

2. Meenutage, millised olid NEP-i iseloomulikud jooned. Põhjustage allikatele G ja H toetudes, kas NEP oli edukas või mitte.

3. Võrrelge tegelikku olukorda kriisist väljatulemisel enda kujuteldava tegevusega peaministrina. Analüüsige tulemust õpetaja abiga!

G

Põllumajandus- ja tööstustoodang 1921–1928.

	1921	1923	1925	1928
Teravili (mln tonni)	37,6	56,6	72,5	73,3
Kivisüsi (mln tonni)	9	13,7	18,1	35
Teras (mln tonni)	0,2	0,7	2,1	4
Elekter (bln kWh)	0,5	1,1	2,9	5
Raudteeveosed (mln tonni)	39,4	58	89,4	
Riie (mln m)	105	691	1688	
Linnatöölise keskmine kuupalk (rbl)	10,2	15,9	25,2	

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 68.)

H

(..) minu tänava alguses nägin ma meest väikeselt laualt jahu, suhkrut ja riisi müümas (..) Nädala lõpus müüs ta värskeid mune ja juurvilja (..) Novembri keskpaigaks oli ta rentinud väikese poe (..) Järgmise aasta mais oli tal neli müüjat korraliku suurusega poes, kuhu talupojad töid värsket kaupa igal hommikul. Peale aastast kauplemist (..) sai ta 20 000–30 000 dollarit puhaskasu, kuid iva on selles, et tema ettevõtte stimuleeris talumehi kanapoegi ja seapõrsaid nuumama ning köögivilja kasvama. Sama juhtus kõikjal üle Venemaa ja tulemused olid hämmastavad. Vaid ühe aasta jooksul hüppas toiduainete ja kaupadega varustamine nälgimistasemelt pea-aegu vajaduste rahuldamiseni, ja hinnad langesid sellele vastavalt.

Walter Duranty kirjeldus aastast 1925. (Russia and the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 68.)

1929 – JÄLLE KRIIS?

A

Aastatel 1927–1928 jõudis Saksamaa tööstustoodangu väljalase sõjaeelsele tasemele. Kuid majanduskriis ja järgnevad aastad purustasid selle saavutuse. 1932. aastaks moodustas tööstustoodang vaid 58% 1928. a omast, eksport ja import olid halvatud, SKP oli langenud 89 miljardilt riigimargalt 57 miljardi riigimargani (..)

(Carlton J. H. Hayes. A Political and Cultural History of Modern Europe. New York: 1946. – p. 395.)

B

Saksamaa kantsler Heinrich Brüning pidi tasakaalustama eelarve. Ta tegi seda riigi kulutuste kärpimise, olemasolevate maksude tõstmise ja uute maksude kehtestamisega. Riigiteenistujate palku kärbiti 1931. aastal kolmel korral, kokku 23%. Üldiselt langesid palgad 10%, töötu abiraha vähenes 60%.

Ainus majandussektor, mis kasu sai, oli põllumajandus, mis võitis tänu kasvavatele tollimaksudele, mis hoidsid odava välismaise toidukauba Saksamaast eemal ja kohaliku toidukauba hinna kunstlikult kõrgel. 1929. a oli 1,4 miljonit sakslast töötä, 1931. a oli see arv juba 6 miljonit (..) Ligikaudu 15 miljonit sakslast said elatusvahendid sotsiaalhoolekandest või almusest. Kui töö kaotamine ähvardas ligikaudu poolt Suurbritannia, Prantsusmaa ja Ameerika elanikkonnast, siis Saksamaal ähvardas see peaaegu igaüht. Suurbritannias ja Prantsusmaal oli keskklass mõningal määral kindlustatud ja toimis ühiskonda stabiliseeriva, riiki toetava elemendina. Sellist elementi aga polnud Saksamaal.

(John Treynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 31.)

e

Suurbritannia põdur majandus oli peale 1929. a ülemaailmset majanduskriisi kuni alustagedeni vapustatud. Tekstiiltoodang, mis ikka veel moodustas 40% briti ekspordist, vähenes 2/3 võrra, kivisöetööstus, mis andis 10% ekspordist, vähenes 1/5 võrra, laevaehitust oli kriis tabanud nii raskelt, et 1933. a toodang moodustas vaid 7% sõjaeelsest tasemest, terasetoodang vähenes kolme aastaga 1929–1932 45% ja malmitoodang 53%.

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. New York: 1989. – p. 408.)

D

Kõrvuti pildiga töötute abirahajärjekordadest ja näljamarssidest tuleb näha ka teist, uute tööstusettevõtete, jõukate eeslinnade ja tõusva elatustasemega Suurbritanniat (..) 1934. a kirjeldas J. B. Priestley Inglismaad maana teede tuiksoonte ja ristmikkega, jaamade ja tehastega, mis on nagu näitusehooned, tohutu suurte kinode, tantsuklubide ja kohvikutega, korralike garaažidega bangalotega, kokteilibaaridega, mootorsõidukitega, raadio ja turismiga, töölisneidudega, kes näevad välja nagu näitlejad, hurtade võidujooksudega, sõeradade ja ujulatega (..)

(John Treynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 30.)

e

Maapiirkondadel olid rasked ajad (..) Talutoodangu hinnad langesid järsult (..) 1921. aastal ja 1929. (..) Paljud Briti talumehed olid edukamad kündjate ja veterinaaridena kui raamatupidajate ja keemikutena ning aeglaselt ostmisel-müümisel teiste talunikega koostööd sobitama, nagu Taani ja liri farmerid nii edukalt teinud olid.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 185.)

F

Võitoodang ja -eksport Eestis 1930–1938.

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Toodetud võid (tuh t)	15,5	16,1	14,5	11,5	12,6	13,3	13,8	15,9	17,5
Eksporditud võid (tuh t)	14,1	14,4	12,5	9,2	10,1	10,8	11,0	13,2	14,7

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 410.)

G

Tööpuudus 1931–1936.

	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Saksamaa	23,3	30,1	26,3	14,9	11,6	8,3
Prantsusmaa	6,5	15,4	16,1	13,8	14,5	10,4
Suurbritannia	16,4	17,0	15,4	12,9	12,0	10,2
USA	15,9	23,6	24,9	21,7	20,1	16,9

(Stanley G. Payne. A History of Fascism 1914–1945. London: 1995. – p. 179.)

H

“Eesti taadi koorem on tõesti raske – peab seda kergendama, joo me klaasid tühjaks!”

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 379.)

1. Tuletage meelde, millised olid 1929. a ülemaailmse majanduskriisi põhjused?
2. Leidke näiteid allikatest, kuidas mõjutas majanduskriisi a) tööstuslikku tootmist; b) põllumajandust; c) ekspordit; d) tööhõivet ja elatustaset?
3. Missuguseid sarnaseid ja erinevaid jooni leiata, võrreldes sõjajärgset kriisi 1929. a alanud ületootmiskriisiga?

KOLLEKTIVISEERIMINE JA INDUSTRIALISEERIMINE

A

Me peame (..) looma oma maal tööstuse, mis oleks võimeline varustama ja organiseerima mitte ainult kogu meie tööstust, vaid ka transporti ja põllumajandust (..) Venemaa ajalugu näitab (..), et ta on pidevalt lüüa saanud oma mahajäämuse tõttu (..) Me oleme arenenud riikidest 50 või 100 aastat taga. Me peame selle tasa tegema 10 aastaga. Me kas saame sellega hakkama või kaotame.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 86.)

B

Stalin tõi teistest maadest spetsialiste-nõuandjaid, et aidata tööstust arendada. Palju oli Briti ja Ameerika insenere. Dnepri tammi projekt töötati välja ameerikalaste järelevalve all, samuti nõukogude asbestitööstuse ehitus. 1932. aastal aitas Fordi autokompanii nõukogude autotööstusel ehitada 140 000 autot.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 88.)

e

Venemaa põllumajanduse- ja tööstustoodang 1913 – 1921 (milj. t)

	1913	1921
vili	80	37,6
kivisüsi	29	9
nafta	9,2	3,8
raud	4,2	0,1
teras	4,3	0,2
suhkur	1,3	0,05
elekter (milj. kWh)	2039	520

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 64, 68.)

D

Venemaa tööstustoodang 1927–1937 (mlj. t.)

	1927	1932	1937
kivisüsi	35	64	128
nafta	12	21	29
raud	3	6	15
teras	4	6	18

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 64, 68.)

e

Loomade arvu muutus 1929–1933 (miljonites).

	1929	1933
hobused	36	16
lehmad	68	38
väikeloomad	147	50
sead	21	12

(Ю. Измestьев. Россия в XX веке. Нью Йорк: 1990. – с. 267.)

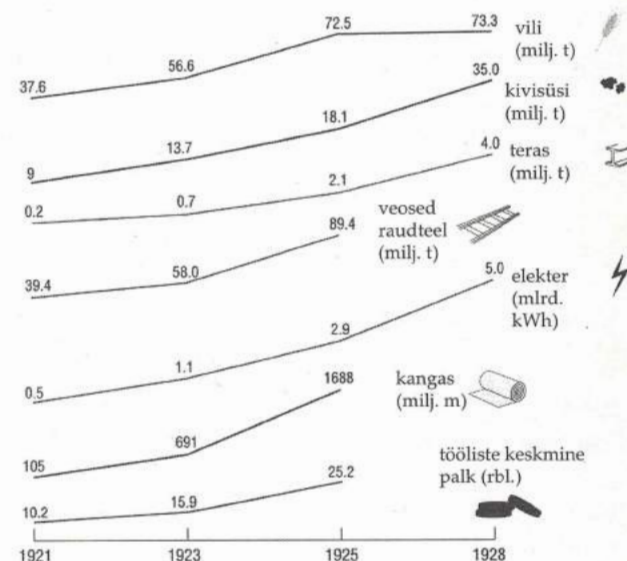
F

1937. a oli kolhoosisektori kogutoodang kolhoosnike isiklikel majapidamistel suur osatähtsus. Kartuli ja köögivilja toodangust moodustas see 52,1%, põllukultuuridest 56,6%, piimatoodangust 71,4%, lihatoodangust 70,9%. Isiklikes majapidamistes toodetu tarbiti põhiliselt oma peres, kuid osaliselt viidi seda ka turule. See viis 30. aastate lõpuks turuhindade langusele. 1938. aastaks olid turuhinnad langenud 63,9% 1933. aastaga võrreldes.

(Ю. Измestьев. Россия в XX веке. Нью Йорк: 1990. – с. 239.)

G

Põllumajanduse- ja tööstustoodang Nõukogude valitsemise andmetel.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 104.)

H

Sunnitöölised ehitavad Valge mere kanalit 1931.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 113.)

I

Surnute kogumine 1932. aasta nälja ajal, oletatavalt Ukrainas.

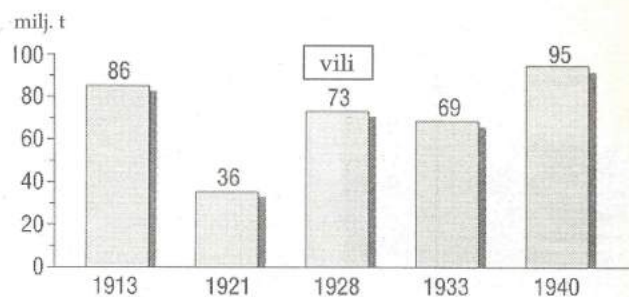
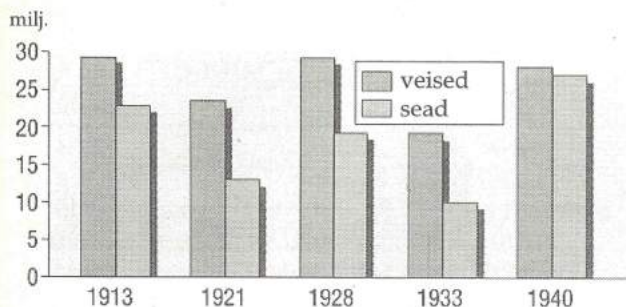
(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 103.)

I

Põllumajandustoodang ametlikel andmetel

(Russia & the USSR 1905–1941. – London, 1996. – p. 104.)

1. Millised olid industrialiseerimise eesmärgid?
2. Kust tulid vahendid industrialiseerimise läbiviimiseks? Milliseid meetodeid kasutati Nõukogude Liidu muutmisel tööstusriigiks?
3. Iseloomustage allikas D põhjal industrialiseerimise tulemusi I (1928/29-1932) ja II viisaastakul (1933-1937).
4. Millised olid kollektiviseerimise tulemused? Mis võis põhjustada 1932. a näljahäda?

1930. AASTATE MAJANDUSSTATISTIKAT

A

Suurriikide osa maailma tööstustoodangust aastatel 1929–1938 (protsentides).

	1929	1932	1937	1938
USA	43,3	31,8	35,1	28,7
NSVL	5,0	11,5	14,1	17,6
Saksamaa	11,1	10,6	11,4	13,2
Suurbritannia	9,4	10,9	9,4	9,2
Prantsusmaa	6,6	6,9	4,5	4,5
Jaapan	2,5	3,5	3,5	3,8
Itaalia	3,3	3,1	2,7	2,9

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. New York: 1989. – p. 426.)

B

Aastatel 1935–1939 kulutati Itaalias sõjaks valmistumisele 11,8% rahvuslikust kogutulust, samal ajal Saksamaal 12,9%, Prantsusmaal vaid 6,9% ning Suurbritannias 5,5%. Itaalia suurendas kulutusi aastatel 1939–1940 18,4%-ni rahvuslikust kogutulust.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. – p. 57.)

e

Suurriikide kaitsekulutused aastatel 1930–1938 (miljonites dollarites).

	Jaapan	Itaalia	Saksa- maa	NSVL	Suur- britannia	Prantsus- maa	USA
1930	218	266	162	722	512	498	699
1933	183	351	452	707	333	524	570
1934	292	455	709	3479	540	707	803
1935	300	966	1607	5517	646	867	806
1936	313	1149	2332	2933	892	995	932
1937	940	1235	3298	3446	1246	890	1032
1938	1740	746	7415	5429	1863	919	1131

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. New York: 1989. – p. 382.)

D

Nõukogude sõjamajanduse edusammud 1933–1937.

	Lennuvägi	Veokid ja tankid	Suurtükiväe varustus	Laevaehitus ja mere- lennuvägi	Kokku
1933	347	279	448	275	1498
1934	440	354	470	544	1948
1935	427	448	563	591	2228
1936	1104	937	1102	1000	4588
1937	1816	871	1403	1114	5657

(M. Harrison, R. W. Davies. The Soviet Military-economic Effort during the Second Five-year Plan 1933–1937.)

e

Saadud toorõli (tuh t)

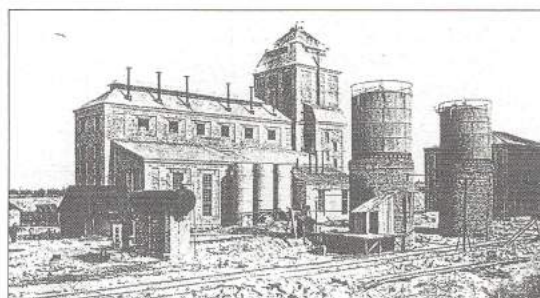
	1930	1935	1931	1936	1932	1937	1933	1938	1934
	10	47,3	17,6	63,5	36,6	111,3	37,6	140,1	46,9

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 413.)

F

Riigi põlevkivitööstus Kohtla-Järvel.

(Eesti Vabariik 1918–1940. Lund: 1968. – lk. 90.)

1. Leidke allikas A toodud andmeid kasutades, milliste riikide panus maailmamajandusse peale ülemaailmset majanduskriisi kasvavas, milliste oma kahanes. Mis võis olla muutuste põhjuseks?

2. Iseloomustage põlevkiviõli tootmise dünaamikat Eestis. Millest see Teie arvates sõltus?

3. Loetlege sõjaliste kulutuste valdkondi allikas D alusel. Mis sinna loetelusse võiks veel kuuluda?

Ants Ruusman. Eesti Vabariik 1920–1940. Tallinn, 1997.

Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998.

Russia & USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996.*

John Treynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Hodder&Stoughton, 1998.*

KULTUUR – KAS VABA LOOMING VÕI RIIKLIK TELLIMUS?

KULTUUR TOTALITARISMI RÜNNAKU ALL

A

Vaba väljenduse õigus on miski, mis tuleb kätte võidelda, mitte aga miski, mis kätte antakse. Vaba väljendus pole printsip, mille eksisteerimise võiks keegi välja kuulutada. Kui see vaba väljendus juba kord eksisteerib, siis üksnes jõuna kehtiva korra vastu – see on ainuke printsip. Ainult venelased on piisavalt naiivsed mõtlemaks, et kunstnikku saab ühiskonnaga kokku sobitada. Sest nad ei teagi, mis on kunstnik. Mida saab riik ette võtta tõeliste kunstnikega, prohvetitega? Rimbaud oleks Venemaal mõeldamatu, isegi Majakovski sooritas enesetapu. Seal on looja ja riigi vahel absoluutne vastasseis. Seepärast on seal riigile ainuvõimalik taktika prohvetid maha tappa. Kui ühiskonna idee on pandud domineerima indiviidi idee üle, peab indiviid hävima.

Picasso arvamus kunsti ja võimu vahekorra. (*Carlton Lake. & Francoise Gilot. Elu Picassoga – 10 aastat armastust. Tallinn: Kunst, 1993 – lk. 173.*)

B

Rooma on meie lähte- ja lõpp-punkt. See on meie sümbol ja kui soovite – meie müüt. Me unistame Rooma Itaaliast, Itaaliast, mis on tark ja tugev, distsiplineeritud ja ebaisikuline. Suur osa Vana-Rooma vaimust on taasündinud fašismis; liktorite viisakimbud (*faeces*), meie sõjamasin, meie uhkus ja vaprus on samuti Roomast pärit. *Civis Romanus sum*. (Olen Rooma kodanik.)

Mussolini kõne 1935. aastal. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 106.*)

C

Me ei saa lubada, et kunstis kujutatakse ebaseadlikke akte, juudi müüsi, kurnatud ja ebanormaalselt kõhnu nägusid, kehasid, mis kannatavad elefantsustõve all, purjus inimese või muidu deformeeritud väljendeid, ülepaistatud, petlikku kõnekunsti, iga hinna eest uudsuse taotlemist ja isegi liigset tehnilist virtuoossust, milles pole tundeid, mõtteid ega elu mõistmist.

Itaalia Fašistliku Suurkogu liige Farinacci aastal 1940. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 115.*)

D

Tegelikult ei ole nad aju, vaid s... See on intelligentsi süü, kui me liiga palju potte puruks lööme.

/Lenini hinnangud intelligentsile A. Solženitsõni raamatus "Gulagi arhipelaag" – koostaja märkus /.

Selle intelligentsi halvustamise, põlguse intelligentsi vastu võtsid hiljem üle 20. aastate publitsistid, ajalehed ja lõpuks intelligendid ise, kes neetsid oma igavest lühinägelikkust, igavest kahepalgelisust, selgrootust ja lootusetut ajastust mahajäämist.

(*A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1. kd. Tallinn: Eesti Raamat, 1990. – lk. 267–268.*)

E

1920.–30. aastatel kuulutati nõukogude kirjanduses ja kunstis juhtivaks loomingumeetodiks sotsialistlik realism, mille tunnused on kommunistlik parteilisus, tüüpilisus, rahvalikkus ning tegelikkuse tõetruu, ajalooliselt konkreetne kujutamine selle revolutsioonilises arengus. Kontrolli loomeinimeste üle teostati loomeliitude kaudu ja ka parteiorganite kaudu, kui tegu oli parteiliikmetega. Igasugused kõrvalkaldumised ametlikust liinist võisid kaasa tuua süüdistusi, mis hävitasid süüdistatava nii moraalselt kui ka füüsiliselt.

Vt ka märksõna "sotsialistlik realism" Eesti Entsüklopeedia 8. köitest. (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995. – lk. 610.)

1. Milline oli Picasso arvamus loomevabaduse olemusest (allikas A)?
2. Kuidas suhtusid bolševikud intelligentsi (allikas D)?
3. Kuidas mõjutas Vana-Rooma eeskujuga Itaalia kunsti (allikas B)?
4. Miks valis Mussolini eeskujuks Rooma impeeriumi, mitte renessansiaegse Itaalia?
5. Mida võib allikate põhjal järeldada loomevabaduse kohta Itaalias ja Nõukogude Liidus?

KIJUTAV KUNST

A

Esimese maailmasõja järgsetel aastatel oli blaseerunud hoiak ja boheemlik elulaad niivõrd moes, et see polnudki enam nagu mood. Aega iseloomustas illusioonide puudumine, minkimata erootilisus, ohjeldamatud joomingud, nagu neid Pariisi gõrlide väsimatu maalija ja mitmekülgne graafik Jules Pascin Montparnasse'il korraldas, tavaliseks muutusid isegi enesetapud *a la* Pascin. (..)

Boheemlikkuse sünnitas hirm loomeahtra keskpärasuse ees, aga ka soov vastanduda kodanlikule seltskonnale, tegelikkusele, milles peitusid blaseerunud, illusioonideta hoiaku juured. Maailmasõda näis olevat mõtteuks muutnud kõik väärtused, toonud kaasa mitte ainult füüsilise, vaid ka vaimse invaliidistumise. Sellele järgnev kriis paljastas sotsiaalsed kontrastid, täitis tänavad hulga müüdavate naistega. Eriti drastiliselt ilmnesis laos, inflatsioon, närviline ebakindlus ja elamine hetkele sõjas lüüasaanud Saksamaal.

Kunstiteadlane Mai Levin 1983. aastal. (Eduard Viiralt: Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad: (album)/ Koostanud Tõnis Vint; eessõna kirjutanud Mai Levin. Tallinn: Kunst, 1983.)

B

Maalikunstnike ülesandeks sai tänavate dekoreerimine. Särkide ja linade jaoks riiet ei olnud, kuid tuhandeid meetreid kangast raisati loosungite ja hiiglaslike pannooide valmistamiseks, millega kaeti terveid fassaade. Kellelgi tuli Petrogradis pähe isegi puud punaseks värvida. Esimesel revolutsioonitalvel püstitati tänavaristmikele väga ekspressiivseid lumest ja jääst hiigelkujusid.

(Jean-Paul Crespelle. Chagall. Tallinn: Kunst, 1991. – lk. 97.)

e

Novembris 1924 ilmus André Bretoni esimene "Surrealismis manifest". Selles on ka surrealismi definitsioon Bretonilt. (..) See kõlab ka absoluutse nonkonformismi tähenduses: igasuguste ühiskonna normide ja standardite eitamine. (..)

Surrealistliku aktiivsuse tuumaks oli tsivilisatsiooni põhimõtete destruktsioon: religioon, perekond ja moraal on hullusärgid, mis takistavad inimest elamast vastavalt oma tungidele. "Ideed, loogika, kord, tõde, mõistus – kõik tuleb saata surma olematusse". (..) "Revolutsiooni eesmärk on kõikide väärtuste ümberhindamine." (Artaud, 1925.)

Revideeriti väiksemaidki väärtusi. Kunstniku töötamine ja töö üldse oli halvustatav.

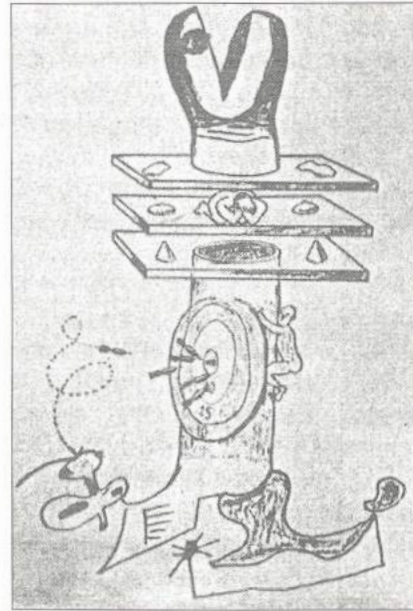
/1927. aastal astuvad Breton, Aragon, Éluar jt Prantsusmaa Kommunistlikusse Parteisse – koostaja märkus./

(Raivo Kelomees. Surrealism. Tallinn: Kunst, 1993. – lk. 30–31.)

D

Ettevõtmiste üheks vormiks olid ühisluletused ja -mängud. Joonistamismäng "Ovaline korjus" ("Le Cadavre exquis") (..) Kõigile koolipõlvest tuntud mäng seisneb erinevate joonistajate tehtud fragmentide liitmisel, kusjuures eelmise joonistaja tööd varjatakse paberi voltimisega.

(Raivo Kelomees. Surrealism. Tallinn: Kunst, 1993. – lk. 32.)

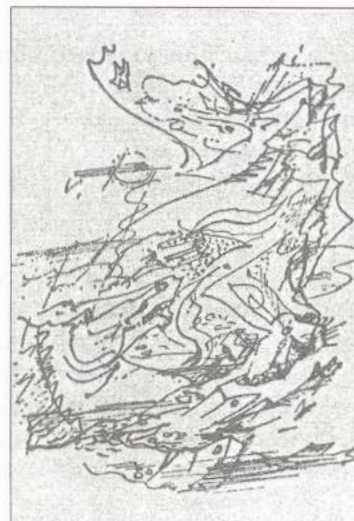

"Ovaline korjus" ("Le Cadavre exquis")
Tanqui, Ray, Moris, Miro.

e

Surrealistlikul perioodil tahtsid kõik kirjutada midagi automaatselt. See oli vähemalt osaliselt väike nali, sest kui tahad toimida täiesti automaatselt, ei tule sul kunagi midagi välja. (..) Isegi surrealistide automaatseid tekste vahel korregeeriti.

Picasso arvamus. (Carlton Lake & Françoise Gilot. Elu Picassoga – 10 aastat armastust. Tallinn: Kunst, 1993. – lk. 229.)

A. Masson. "Automaatne joonistus."

F

Linnas /Berliinis – koostaja märkus/ on 87 vene kirjastust, 20 vene raamatukauplust ja 3 vene päevalehte. Tegutsevad vene koolid ja üliõpilaste ühiselamud, peale selle abi osutavad organisatsioonid, põgenike-laagrid, arvukad vene teemajad ja toiduainete poed, aga ka 2 jalgpallimeeskonda ja 6 pank. (..)

Võib pidada teatud mõttes imeks, et linn suutis neil metsikutel aegadel säilitada oma kuulsuse kui kunsti, sõna- ja muusikateatri ning ka noore saksa filmi metropol, ligitõmbav nii suurtele maalikunstnikele, skulptoritele, näitlejatele kui ka luuletajatele. Mälestuskiriku jalamil asuvad "Romanischer Café'd" või kohvikud "Café des Westens" küllastavad Else Lasker-Schüler ja Erich Mühsam, Otto Dix ja George Grosz, aga ka Herwarth Walden, enne sõda ekspressionistide häälkandjaks olnud ajakirja "Sturm" väljaandja. Uues galeriis "Lützowufer" eksponeerib kunstikaupmees Alfred Flechtheim Pablo Picasso, Georges Braque'i ja Juan Gris'i töid. Sellised kuulsad režissöörid nagu Max Reinhardt ja Erwin Piscator, Ernst Lubitsch ja Fritz Lang lavastasid siin oma kuulsaid tummfilme. Kinolina kuningannadeks olid Henny Porten ja Asta Nielsen.

(Carola Stern. Isadora Duncan ja Sergei Jessenin. Tallinn: Sinisukk, 1998. – lk. 95–96.)

G

Hitleri režiimi ajal kuulutati Weimari vabariigi ajal ja varem esinenud kunstivoolud dekadentlikeks. Sel puhul korraldati isegi spetsiaalseid näitusi näitamaks, milline on nn degenerereerunud kunst. Hitler väitis, et kunst peab teenima riiki, kuid Weimari vabariigi kunstnike arvates tuli kunsti teha kunsti pärast. Natsid pidasid selliseid maale ja skulptuure rassipuhtust rikkuvateks, sest need olid eksperimenteerivad ja inimest ei kujutatud realistlikult.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 57.)

H

(..) näitusel /1937. aastal toimunud "mandunud" kunsti näitusel – koostaja märkus/ eksponeeriti 736 tööd, nende hulgas Renoiri, van Goghi (..) teoseid. Goebels varustas pildid spetsiaalsete etikettidega: "Nii näevad loodust vaimuhaiged", (..) "Saksa talupoeg läbi juudi silmade" jms.

(D. Melnikov, L. Tšornaja. Roimar number üks. Tallinn: Eesti Raamat, 1981. – lk. 172.)

I

Kolmanda Reichi kunstnike A. Kampf ja A. Ziegleri tööd näitasid sakslastele, mida riik neilt ootab. Lemmiktemaatika olid müüdid ja legendid. Veenuse ja Adonise klassikaline lugu on sobitatud uue rassistliku imidžiga. Kampf'i teosel on rida elemente, mis illustreerivad kujukalt natslikku ideoloogiat.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 58.)

J

Tizian (1487–1576) "Venus ja Adonis."

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1998. – p. 58.)

K

A. Kampf "Venus ja Adonis" (1939)

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 58.)

L

Montparnasse oli omakorda muutumas legendaarseks paigaks, mida hakkasid vallutama kodanlased, kes defileerisid "Rotonde'i" ja "Dome'i" laudade ees, kus kunagi olid istunud Lenin, Trotski, Modigliani. Sõja hiigellaine oli siia bulvari terrassidele paisanud tuhandeid uusi boheemlasi. (..)

Prantsusmaa kannatas loovuse puuduse all. (..) Kõige andekam kirjanik oli Céline, kuid vähesed kriitikud suutsid tema talenti märgata, kuna tema teostes oli esiplaanil juudi-, kommunistide- ja kodanlusevastatus. Kirjanikud ja kriitikud olid jõuetud ja ebakindlad. Gide, Proust, Einstein, Freud ja Stravinsky olid kas loonud oma teosed enne sõda või ei võlgnenud oma kuulsust Pariisile. Sürrrealism oma maali, teatri ja fotograafia ühendamisega esindab Pariisi kahe sõja vahelisi kõige iseloomulikumaid jooni.

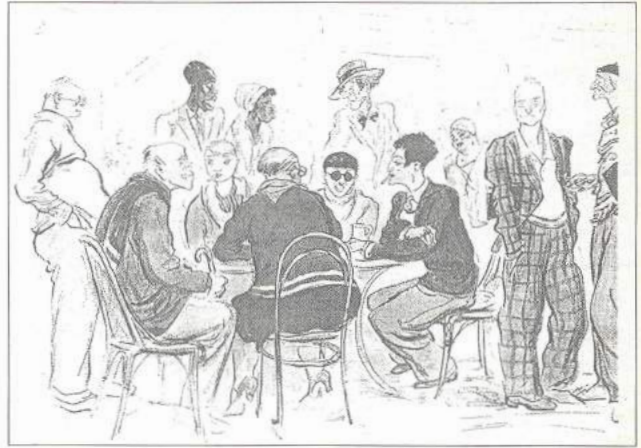
(D. and M. Johnson. The Age of Illusion. Art and Politics in France, 1918–1940. New York: Rizzoli, 1987. – p.14.)

O

"Montparnasse."

Kunstnik Semi joonistus. Tumedate prillidega on Foujita, jaapani kunstnik, kes jõi rohkem, kui maalits, sest tal polnud piisavalt raha töövahendite jaoks.

(D. and M. Johnson. The Age of Illusion. Art and Politics in France, 1918–1940. New York: Rizzoli, – p. 143.)

M

Fašistliku Suurnõukogu liige Farinacci asutas Cremona auhinna, mis omistati teostele, mis esitasid lihtsakoolist propagandakunsti. Sama nõukogu liige Bottai asutas Bergamo kunstiauhinna, et innustada loomevabadust. (..)

Kunsti püüti kontrollida mitmesuguste võistluste kaudu. Võitjad said riiklikke toetusi, kuid erakapital jätkas kunsti toetamist kuni 30. aastate lõpuni. (..) Kunstnikud pidid küll ühinema riiklikku ühingusse ja vanduma truudust režiimile, kuid ei olnud kohustatud järgima ametlikku kunstisuunda. Seetõttu ei olnud itaalia loomingulisel intelligentsil ka otsest vajadust emigreeruda nagu saksa loomeinimestel.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 115.)

N

Mussolini toetaja, kunstnik Sironi teos "Karjane".

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 113.)

P

Itaalia kunstniku Ambrosi Duce portree aastast 1930. Futuristlik aeroportree Mussolinist Rooma ja Via dei Fori Imperiali taustal.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 113.)

R

E. Viiralt on eesti silmapaistvamaid graafikuid, kelle loomingu põhiosa valmis 20.–30. aastatel Pariisis elades ja töötades.

E. Viiralt "Põrgu" (1930–32)

(Eduard Viiralt: Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad: (album)/ Koostanud Tõnis Vint; eessõna kirjutanud Mai Levin. Tallinn: Kunst, 1983.)

E. Viiralt "Kabaree" (1931)

(Eduard Viiralt: Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad: (album)/ Koostanud Tõnis Vint; eessõna kirjutanud Mai Levin. Tallinn: Kunst, 1983.)

S

NSV Liidu ajaloo õpik 1976. aastast loetleb selle ajajärgu silmapaistvamaid teoseid: Gerassimovi "V. I. Lenin tribüünil", Brodski "Lenin Smolnõis", Grabari "Lenin otseühendustelefoni juures", Andrejevi "Leniniana" jne.

Õpiku refereering. (Isaak Berhin. NSV Liidu ajalugu X klassile. Tallinn: Valgus, 1976. – lk. 217.)

T**Gerassimov "Lenin tribüünil." (1929–30)**

30. aastate nõukogude maalikunsti iseloomustav teos. (Большая Советская Энциклопедия. Герасимов.)

1. Kuidas mõjutasid I maailmasõda ja revolutsioonid Pariisi ja Berliini kunstielu? (Allikad A, F ja O.)
2. Mis on sürrealistide ideedes lähedane bolševismi vaadetele, mis on lausa vastupidine? Mis on selle tõestuseks, et sürrealismil ja kommunismil oli mõndagi ühist? (Allikas C.)
3. Mis näitab, et sürrealistide tees absoluutsest vabadusest kunstis on teostamatu? (Allikas E.)
4. Millist osa mängis Berliin 20. aastatel vene emigrantide ja kultuuri jaoks? (Allikas F.)
5. Kes domineerisid sõdadevahelisel ajajärgul Pariisi kunstielus? Millest oli see tingitud? (Allikas L.)
6. Kas natsionalismil oli Berliinis 20. ja Pariisis 20.–30. aastatel kõlapinda? Põhjendage vastust. (Allikad F ja L.)

7. Kuidas mõjutas sõjajärgne olukord kunstnike ja nende loomingut? Koostage kaheosaline tabel, kuhu ühele poole kandke allikatest näited selle kohta, et sõja- ja revolutsioonijärgne olukord oli kunstnikele loominguks stimuleeriv, ja teisele poole näited vastupidise kohta.
8. Kirjutage tabeli põhjal essee teemal "Sõja ja revolutsioonide mõju kunstnikele ja kunstielule Euroopas".
9. Kuidas mõjutas natside võimuletulek Saksa kunstielu? (Allikad G ja H.)
10. Miks Hitler ei lasknud "degenereerunud" kunsti hävitada, vaid lasi seda isegi rahvale näidata? (Allikas H.)
11. Mis oli Tiziani maalil sellist (allikas J), mis sobis kokku natsliku ideoloogiaga?
12. Milliseid natsliku ideoloogia põhiseisukohti illustreerivad elemendid on kujutatud Kampfi maalil "Veenus ja Adonis"? (Allikas K). Pöörake tähelepanu naise ja mehe kujutamisele maalil, meeleolule, atribuutidele.
13. Millised olid itaalia fašistide kunstipoliitika positiivsed jooned? (Allikas M.)
14. Millistele alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikas C toodud lubamatutele kriteeriumidele vastavad E. Viiralti teosed "Põrgu" ja "Kabaree" (Allikas R)? Märkige tabeli vasakule poole kriteerium ja paremale + või – vastavalt vajadusele.

Farinacci kriteerium	Viiralti teosed

15. Kas Viiralti teoste loomine oleks olnud võimalik Saksamaal pärast 1933. aastat ja Venemaal 30. aastatel? (Allikad G, H.) (Vt ka alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikat E.)
16. Tutvuge allikatega N ja P. Mida võib nende teoste alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allika C põhjal ette heita? Mis tegi siiski võimalikuks nende teoste loomise?
17. Mille poolest erines Itaalia fašistide kunstipoliitika nende ideoloogiast? (Allikad M, N, O; alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikas C.)
18. Kuidas iseloomustab allikas T nõukogude kunsti 20–30. aastatel?

KIRJANDUS

A

Sel ajal kui põletati mööblit, et pisutki sooja saada, rajasid haritlased, kunstnikud ja luuletajad kunstidele ja kultuurile rajaneva ühiskonna alusmüüri tormilistel miitingutel, kus kõneosavuse ja uute algatustega püüti üksteist üle trumbata. Kunstiavangard oli tol momendil /1917.–18. a Venemaal – *koostaja märkus/* revolutsioonist täielikult hõivatud, kõiki kutsuti üles uute ideede propageerimises kaasa lööma. Nad andsid tuhandetele juurteta inimestele lootuse. (Jean-Paul Crespelle. Chagall. Tallinn: Kunst, 1991. – lk 97.)

B

Saksa rahva hing võib end taas väljendada. Need leegid ei valgusta mitte ainult endise epohhi lõppu, vaid süütavad ka uue ajastu.

J. Goebbelsi kõne raamatute põletamisel Berliinis 1933. aasta mais. Põletati üle 20 000 raamatu, nende hulgas Brechti, Feuchtwangeri, Thomas ja Heinrich Manni jt saksa kõige kuulsamate autorite teoseid. (Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 78.)

Hitlerjuugend raamatute põletamisel.

(Stephen Lee. Weimar and nazy Germany. Oxford: Heinemann, 1998. – p. 78.)

E

Kohe algusest peale sai nõukogude elu normiks raamatute keelustamine. (..) Minu nooruses ei trükitud Sergei Jessenin – tal oli “religioosne, patriarhaalne, uulitsalik psühholoogia”. Aga Dostojevski? Mitte mingil juhul! “Kahjulike, purukonservatiivsete vaadete kandja.” (..) kaldumus luua patoloogilisi tüüpe.” (..) /Aleksander Blok – koostaja märkus/ oli “mandunud kodanliku kultuuri dekadentliku leeri esindajaks.” Bulgakov, Platonov, Ahmatova (..), Tsvetajeva (..) – terve sajandi parim kirjandus oli põlu all.

/Keelustamist alustas (..) Nadežda Krupskaja (kes omal ajal oli innustunud Lev Tolstoi üleskutsest kirjutada lihtrahva jaoks mõistetavalt ümber suurteoseid – koostaja märkus/

(..) 1923. aasta novembris kirjutas Gorki (..): “Uudistest, mis vapustavad mõistust, võin teatada seda, et Venemaal on Nadežda Krupskaja poolt lugemiseks keelustatud Platon, Kant, Schopenhauer, (..) Nietzsche, Lev Tolstoi, Leskov.” (..) Isegi Tolstoi. Mitte kirjandusteosed, vaid need Lenini arvates kahjulikud teosed, mis oma filosoofiliste vaadetega ei avalda kurjale vastupanu vägivallaga. (..)

(L. Vassiljeva. Kremli naised. Tallinn: Huma, 1998. lk. 119–120.)

D

A. Ahmatova luulekogu lubas Gubliti avaldada tingimusel, et esimesest osast jäetakse välja 18 luuletust, teisest aga 40. See tähendab, et kogu ei ilmu, kui tingimusi ei muudeta, milleks on vähe lootust.

/Gubliti oli trükiste tsenseerimise organ NSV Liidus – koostaja märkus/

Kirjanik P. Luknitski kiri Ahmatova sõbrale L. Gornungile. 1929. aastal. (Воспоминание об Анне Ахматовой. Москва: Советский писатель, 1991. – c. 177.)

E

Sergei Jessenin ülistas Leninit ja Punast Oktoobrit, kuid bolševikud ei tunnistanud teda jätkuvalt “revolutsiooni kunstniku” ja oma seltsimehena. Trotski definitsiooni kohaselt klassifitseeriti ta nii nagu ka Boriss Pasternak, Andrei Belõi või Boriss Pilnjak kunstiliseks “teekaaslasteks”. Sellistel teekaaslastel tuli vahetevahel taluda pilkeid ja sõimu, kuid neile oli siiski antud usalduskrediit. (..)

Ah olla tahaksin ma iga hingekeoga
poeet ja kodanik
eeskuju karm ja hell,
et kalliks peaks
just nagu lihast poega
mind kodumaa – NSVL.

(S. Jessenini “Stantsid” A. Sanga tõlkes)

(..) Kuid mida kauem Sergei kodumaal viibis, seda selgemini koges ta, millised inimesed määravad elu kulgu Nõukogude riigis: (..) Kirjanduslikud miilitsad, “revolutsiooni veltveebid” kirjanduse areenil, nagu Jessenin neid nimetas, õpetasid peagi, et ka päikest kuud ja tähti võib kahtlustada kontrevolutsioonilises tegevuses, ning asusid päikesepaistelise septembrihommiku põhjal kontrollima, kas autor ei kaldu mitte kõrvale partei liinist.

(Carola Stern. Isadora Duncan ja Sergei Jessenin. Tallinn: Sinisukk, 1998. – lk. 107; 108–109.)

F

Nõukogude kirjandus arenes ägedas ideelises heitluses kodanliku ideoloogiaga ja mitmesuguste kirjanduslike rühmitustega, kes kajastasid vaenulike klasside mõju. Nendesse vooludesse ja rühmitustesse kuuluvad nimetasid end sõnades “revolutsionäärideks kunsti alal”, tegelikult aga paljud neist kutsusid üles heitma üle parda kõik parema, mille olid loonud möödunud aegade silmapaistvamad kirjanikud ja luuletajad nagu Puškin, Gogol, Tolstoi ja Tšehhov.

(I. Berhin. NSV Liidu ajalugu X klassile. Tallinn: Valgus, 1976. – lk. 217.)

G

B. Brecht (1898–1956) oli pahempoolsete vaadetega saksa näitekirjanik, lavastaja ja teatriteoreetik. Tema tuntumad teosed on “Kolmekrossiooper”, paguluses kirjutatud “Kolmanda riigi hirm ja viletsus” (1938), “Ema Courage” (1939), “Hea inimene Sezuanist” (1940), “Galilei elu” ja Arturo Ui lakkamatu tõus” (1941). Viimases käsitletakse Hitleri võitlust ainuvõimu pärast. 1933. aastal Brecht emigreerus ja elas mitmel pool Euroopas ning USA-s. 1949. aastast SDV-s, rajas teatri Berliner Ensemble. Mõnda aega oli Brechti perekond paguluses H. Wuolijoe külaline. Koostöös H. Wuolijoeaga valmis “Härä Punttila ja tema sulane Matti”.

Koostatud Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 1. köite (Tallinn: Valgus, 1985. – lk. 613.) põhjal.

1. Vt allikaid A, ja E. Millised lootused olid vene kunstiinimestel seoses revolutsiooniga? Mil määral õigustas revolutsioon nende lootusi?
2. Milline oli nõukogude juhtide suhtumine vene haritlaskonda (allikad C, D, E ja F)?
3. Mida võib allikast E Ahmatova kui kirjaniku käekäigu kohta välja lugeda?
4. Mis tõukas Jesseninit revolutsioonist eemale? (allikas E)?

5. Rühmatöö. Jagage klass rühmadeks nii, et igas oleks neli õpilast. Kasutades allikaid ja õpikut, kirjutage revolutsiooni pooldava ja revolutsioonisse skeptiliselt suhtuva kultuuritegelase kõne. Kasutage selles ka järgmisi sõnu ja sõnaühendeid: *kodanlik kunst, revolutsiooniline kunst, progressiivsed ideed, eesrindlik, tagurlik, jõuetu, bolševikud, töörahva huvid, imperialistlik hüdra, võitlus, kapitalistlik, sotsialistlik, väikekodanlik heaolu, rõhumine, purustamine, traditsioonid, terror, kunstirinne, vaenlane, intelligents, kultuuriväärtused, kaasajooksik, minema pühkida.*

6. Vaadake allikat D ja alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikat E. Kuidas kontrolliti Nõukogude Liidus kirjanike ja kunstnike loomingut?

7. Milline oli nende kunstnike, kirjanike saatus, kes ei olnud piisavalt režiimitruud?

8. Vaadake allikat C. Miks Nõukogude Liidus raamatud küll keelustati ja hävitati, kuid avalikke tseremooniaid selleks ei korraldatud?

9. Vaadake allikaid B ja G. Miks Brecht ja teised saksa loomeinimesed ei oleks oma teoseid saanud kirjutada Saksamaal?

10. Vaadake allikat B. Kes viisid läbi raamatute põletamisi Saksamaal? Millist ülesannet need raamatute avalikud põletamised täitsid?

11. Koostage tabel, kuhu kandke diktatuuride repressioonid kirjanike vastu:

Repressiooni liik	Näide

Analüüsige tabeli põhjal kirjanike olukorda diktatuuride tingimustes.

12. Loetlege kriteeriumid, millele kunst diktaatorlikes ühiskondades pidi vastama ja milliseid jooni mõisteti hukka.

Kunst pidi	Kunst ei tohtinud

13. Millist eesmärki pidi kultuur teenima totalitaarsetes ühiskondades?

14. Kuivõrd vaba on looming totalitarismi tingimustes?

15. Kirjutage represseeritud kirjaniku kiri oma tuttavale. Arutage, millal ja kus oli sellise kirja kirjutamine võimalik, millal ja kus mitte. Miks?

16. Tooge välja itaalia fašistide, saksa natside ja stalinliku kunstipoliitika sarnasused ja erinevused. Täitke tabel. Pöörake tähelepanu eeskujudele, riiklikule sekkumisele, juhi ülistamisele, loomevabaduse tasemele, loomemeetodite mitmekesisusele, sallivusele, loomeinimeste saatussele.

sarnasused	erinevused

Kasutage tabelit ja allikaid essee kirjutamiseks teemal "Kultuur – vaba looming või riiklik tellimus?".

📖 *Jean-Paul Crespelle. Chagall. Tallinn: Kunst, 1991.*

📖 *Carola Stern. Isadora Duncan ja Sergei Jessenin. Tallinn: Sinisukk, 1998.*

📖 *L. Vassiljeva. Kremli naised. Tallinn: Huma, 1998.*

📖 *Carlton Lake & Françoise Gilot. Elu Picassoga – 10 aastat armastust. Tallinn: Kunst, 1993.*

HARIDUS – KAS MITMEKESISUS VÕI ÜHETAOLISUS?

EUROOPALIKU HARIDUSE PÕHISEISUKOHAD

A

18.–19. sajandil kujunesid välja euroopaliku hariduse põhiseisukohad, millele panid aluse tšehhi kasvatuseteoreetik Komenský, prantsuse valgustaja Rousseau ja šveitsi kasvatusedlane Pestalozzi.

J. A. Komenský.: Haridus peab

- olema sõltumata soost kättesaadav kõigile;
- esitama teadmisi süstemaatiliselt;
- olema seotud igapäevaeluga.

Rousseau: Kasvatuse eesmärk on teha inimene õnnelikuks, heaks, vabaks ja arukaks. Rousseau peab vabadust suurimaks hüveks ja sõltuvust, orjust kõige koletumaks paheks.

Pestalozzi: Kasvatus peab

- aitama arendada inimese võimeid nii tegevuse kui ka raamatute kaudu;
- aitama inimesel kujuneda nii, et ta end oma tööga elatada võiks.

(The Hutchinson Dictionary of Ideas. Oxford: Helicon Publishing Ltd, 1994. – lk. 165;

Eesti Entsüklopeedia, kd. 7. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1994. – lk. 274;

Eesti Entsüklopeedia, kd. 8. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995. – lk. 224;

Refereeritud väljaandest: Üldine ajalugu. Ümbertrükk 1930. a kirjastuses "Raamatu sõber" ilmunud väljaandest, vihik 24. Tallinn: 1995 – lk. 428.)

SAKSAMAA JA ITAALIA HARIDUS FAŠISTLIKU DIKTATUURI AJAL

A

Pärast Hitleri võimuletulekut allutati haridussüsteem Haridus- ja Propagandaministeeriumile, mida juhtis Joseph Goebbels. Muudeti õppeainete sisu ja nimetused. Bioloogiast sai rassiõpetus, rassiõpetusel oli peaarh ka terviseõpetuse ja kehalise kasvatuse tunnis, geograafia ja-gunes geopoliitiks ja isamaaõpetuseks.

(Encyclopaedia Britannica. Vol.18, 1994. – p. 59.)

B

Hariduse ainus eesmärk on laste kasvatamine natsismi vaimus.

Hitleri haridusminister Bernhard Rust (Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 67.)

C

Emakeel, ajalugu, geograafia, keemia ja matemaatika peavad keskenduma sõjandusega seotud teemadele eesmärgiga ülistada sõjaväeteenistust ja saksa kangelasi.

Natside seisukoht poiste hariduse kohta. (Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 67.)

D

9.40–10.25: esmaspäev – laupäev: rassiõpetus või ideoloogia.

Väljavõte saksa kooli tunniplaanist Hitleri režiimi ajal (N. Kelly, M. Whittock. The Twentieth Century World. Oxford: Heinemann, 1995. – p. 66.)

1. Lugege teksti ja mõelge

– miks teie käite koolis;

– miks riik kujundab hariduspoliitikat.

2. Koostage edetabel õppeainetest, mida koolis tingimata peaks õpetama.

3. Tooge välja erinevused praeguse õppekava ja teie nimekirja vahel. Millest on erinevused tingitud?

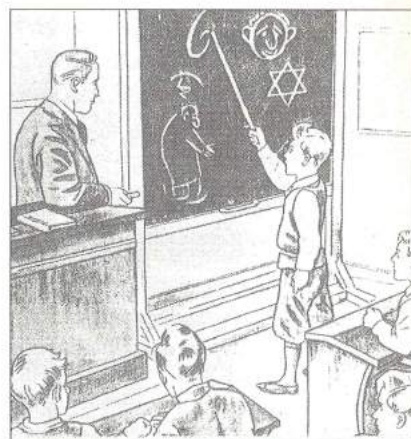
4. Millised esitatud kasvatus-

teadlaste seisukohtadest leiavad rakendamist tänapäeva koolis?

Hitler lastega.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 67.)

(N. Kelly, M. Whittock. The Twentieth Century World. Oxford: Heinemann, 1995. – p. 67.)

Mussolini lastega.

(John Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – p. 161.)

E

Pole mingit vajadust lapsi üle ujutada minevikust ja olevikust pärit õpetustega (..), mida me tõeliselt vajame on see, et koolid arendaksid itaallaste iseloomu. Kogu koolisüsteem peab õpetama noori mõistma fašismi, et nad uueneksid ise fašismis ja elaksid selles ajaloolises atmosfääris, mille on loonud fašistlik revolutsioon.

Mussolini. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p.152.)

F

Aasta on möödunud 1935. aasta novembrist. Me oleme näidanud maailmale, et oleme tugevad, parimad. (..) Nad tahtsid meid alandada, aga meie võit ja ohvrid on tõstnud meid nendest kõrgemale.

(8-aastastele mõeldud etteütlus.)

Kuulsusrikas sõda Aafrikas kestis 7 kuud. Mitu päeva see kestis?

(3. klassi matemaatikaülesanne.)

Valge rass on kõige tsiviliseeritum, s.t. kõige potentsiaalsem suurte ideede looja. Sellesse rassi kuuluvad ka itaallased.

(5. klassi geograafia.)

Pööra järgmisi tegusõnu: uskuma, kuuletuma, võitlema.

(Grammatika.)

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p.153.)

G

Kirjaoskamatuid Itaalias

1921 – 27%

1931 – 21%

1936 – 17%

Haridusele minevate vahendite protsent (valitsuse kuludest)

1922 – 4%

1926–35 – 8%

Koolikohustuse lõppemise vanus tõsteti 12 aastalt 14-le. Keskhariduse omandanute arv langes 20. aastatel, kuid seejärel tõusis märgatavalt.

Üliõpilaste arv

1921 – 54 000

1934-ni langes

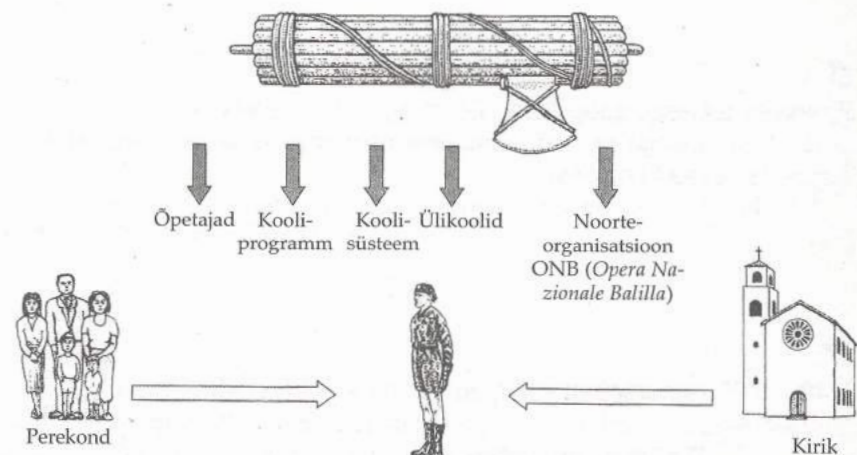
1942 – 165 000

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 161.)

H

Noorsoole mõjunud tegurid fašistlikus Itaalias.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: John Murray, 1998. – p. 161.)

1. Milline oli hariduse eesmärk natslikul Saksamaal ja fašistlikus Itaalias (allikad B ja F)?
2. Mille poolest need erinevad hariduse traditsioonilistest eesmärkidest? (Vt ka alapeatüki "Euroopaliku hariduse põhi-seisukohad" allikat A.)
3. Milliseid omadusi sooviti noortes kasvatada (allikad C ja F)?
4. Kuidas kasutasid fašism ja natsism oma põhimõtete propageerimiseks kooli õppekava (allikad A, D, F)?
5. Kas fašistliku režiimi hariduspoliitikal oli ka positiivseid tagajärgi? Põhjendage vastust.
6. Millised faktorid mõjutasid noort inimest fašistlikus Itaalias (allikas H)?
7. Mis oli natsliku Saksamaa ja fašistliku Itaalia hariduses sarnast?

HARIDUS NÕUKOGUDE LIIDUS

A Tehnika eesotsas tehnikat valdavate inimestega võib teha ja peab tegema imesid. (..) On tarvis aru saada, et kõigist maailmas olemas olevatest kapitalidest on kõige väärtuslikum inimesed, kaader. (..) Kui meil on hea arvukas kaader tööstuses, põllumajanduses, transpordi alal, armees, siis on meie maa võitmatu.

Stalini kõne Punaarmee Akadeemia lõpetajatele 1935. a mais. (Jossif Vissarionovič Stalin. Lühike elulugu. Koostajad G. F. Aleksandrov jt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951. – lk. 131.)

B

Mida kultuursem oli kodanlik riik, seda rafineeritumalt ta valetas, et kool võib seista väljaspool poliitikat ja teenida ühiskonda tervikuna. Tegelikult oli kool tervikuna muutunud kodanluse klassivõimu tööriistaks (..) tema eesmärgiks oli anda kapitalistidele teenistusvalmis sulaseid ja taibukaid töölisi (..)

Lenini kõne I ülevenemaalisel hariduskongressil 28. augustil 1918. aastal. (Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 166.)

e

“(..) muuta kool kodanluse klassivõimu tööriistast ühiskonna klassideks jagunemise täieliku kaotamise tööriistaks (..)”

1919. aasta VKP programmist hariduse ja kooli ülesannetest. (Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 166.)

D

Kirjaoskamatu inimene seisab väljaspool poliitikat, temale on esmalt vaja õpetada aabitsat.

Lenin kirjaoskamatuse likvideerimise vajalikkusest. (Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 167.)

e

1914/15. a	– 7,9 milj. õpilast	125 000 üliõpilast
1920/21. a	– 9,2 milj. õpilast	207 000 üliõpilast
1925. a	– 167 000 üliõpilast	
1938. a	– ~35 milj. õpilast	603 000 üliõpilast

/Nõukogude statistika luges üliõpilasteks ka keskeriõppeasutuste õpilased – koostaja märkus./

Andmed NSV Liidu ajaloo lühiülevaatest. (NSV Liidu ajalugu: Sotsialismi ajajärk. Autorite kollektiiv. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959. – lk. 202–203; 283.)

F

1897. aastal oli Venemaal kirjaoskajate protsent 28,4. 1926. aastaks oli Nõukogude Liidus kirjaoskajaid 56,6%.

(Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. lk. 206.)

Stalin lastega.

(Jossif Vissarionovič Stalin. Lühike elulugu. Koostajad G. F. Aleksandrov jt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951. – lk. 137.)

G

Sotsialismi tuli ehitada inimestega, kes olid kasvanud vanas ühiskonnas (..).

(..) Kultuurirevolutsiooni teiseks ülesandeks /kirjaoskuse likvideerimise järel – koostaja märkus/ pidas V. I. Lenin töötajate ümberkasvatamist kommunismi vaimus.

(Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 168.)

H

Nõukogude võimu esimestel aastatel oli Venemaal iga 1000 inimese kohta 319 kirjaoskajat. 1919. aastal anti välja dekreet “Kirjaoskamatuse likvideerimisest elanikkonna hulgas”, millega 8–50-aastastele, kes ei osanud lugeda, tehti lugema õppimine kohustuslikuks. Selleks loodi Ülevenemaaline kirjaoskamatuse likvideerimise komisjon ja vabatahtlik massiorganisatsioon, ühing “Maha kirjaoskamatus”. 1929. a algutati üleliiduline kultuuriretk “Kirjaoskaja, õpeta kirjaoskamatu!”.

Refereeritud NSV Liidu ajaloo lühiülevaate järgi. (NSV Liidu ajalugu: Lühiülevaade. II osa. Autorite kollektiiv eesotsas A. Kovalenkoga. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. – lk. 261–262.)

I

20. aastate lõpuks oli kirjaoskajaid 10 miljonit, 1940. aastaks omandas kirjaoskuse 50–60 miljonit inimest. /Teistel andmetel õppis lugema ja kirjutama 50 miljonit ja 40 miljonit parandas oma kirjaoskust – *koostaja märkus*./

1930. aastal kehtestati kohustuslik algharidus, mis maal oli 4-klassiline ja linnas 7-klassiline.

NSV Liidu ajaloo lühiülevaate järgi. (NSV Liidu ajalugu: Lühiülevaade. II osa. Autorite kollektiiv eesotsas A. Kovalenkoga. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. – lk. 262–263; 265.)

J

Uue haridussüsteemi rajamist segasid aktiivselt klassisvaenlased, kes kasutasid rahvale teadmiste andjate vastu kõikvõimalikke vahendeid, isegi terroriakte. Ainuüksi 1929. aasta jooksul registreeriti külas 213 juhtumit, mil kulakud olid kiusanud taga haridustöotajaid.

NSV Liidu ajaloo lühiülevaate järgi. (NSV Liidu ajalugu: Lühiülevaade. II osa. Autorite kollektiiv eesotsas A. Kovalenkoga. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. – lk. 265.)

K

Ühte Moskva kooli tuli arst D. kaebusega, et tema poeg Boriss on muutunud lohakaks ega kuula enam ema sõna, vaid hakkab talle vastu ja ütleb häbematu si. Lähemal tutvumisel Borissi koduse olukorraga ilmes, et lohakuse on laps õppinud isalt. Isa ei riputa kodus kunagi palitut varna, vaid viskab kuhu juhtub, naisega käitub jämedalt ja karjub tema peale. Arusaadav, et Boriss hakkas isa järele aimama kõigis ta kommetes (..)

Stahhaanovlase K. perekonnas ei kuulnud lapsed kunagi perekondlikke tülisid vanemate vahel. Samuti ei muutnud isa kunagi ära ema korraldusi ja ema toetas alati isa esitatud nõudmisi. Trammis andsid isa ja ema alati kohta vanematele inimestele.

Selle tagajärjel austavad nende lapsed Volodja ja Katja vanemaid inimesi ja annavad neile istekoha trammis (..).

Nõukogude naisteajakirjast "Rabotnitsa" (Kõigile, nr 11. – 1940. – lk. 5.)

L

Röntgeni leiutas vene pärisori Ivan XVI sajandil, kui ta ütles oma naisele Marfale: "Ma näen sind, vanaeit, läbil!"

(Nõukogudeaegne anekdoot.)

M

Polzunovile /Uurali garnisonisõduri pojale – *koostaja märkus*/ tuli mõte ehitada auruga töötav jõumasin (..). Nii ehitati esimene masin, mis töötas auru jõul. (..) 21 aastat hiljem leiutas James Watt samasuguse aurumasin, nagu selle oli leiutanud varem Polzunov. (..) Vene füüsik Petrov, sõltumatult välismaa õpetlastest, leiutas aastatel 1802–1803 elektrolüüsi (..). Ta leiutas Volta kaare mitu aastat varem kui Euroopa õpetlased. (..) Eriti intensiivseks muutus vene kultuuri progressiivne mõju teiste rahvaste kultuuris (..), kui kõikide Venemaa rahvaste vabadusvõitluse etteotsa asus proletaariat, kelle hulgast tõusid sellised ülemaailmse kultuuri geeniused nagu Lenin ja Stalin.

1946. a nõukogude ajalooõpikust. (A. Pankratova. Meie kodumaa kangelaslik minevik. Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1948. lk. 83–84; 121;133.)

N

Soovitav kirjandus nõukogude noortele:

1. J. V. Stalin. Lühike elulugu.
2. V. I. Lenin. Biograafia.
3. I. A. Andrejev. Noorsoo kommunistlikust kasvatuses.
4. M. I. Kalinin. Kommunistlikust kasvatuses.
5. J. V. Stalin. Teosed.

Esimene ilukirjanduslik teos on järjekorras 19., see on Rudolf Sirge lasteraamat. Esile ei ole tõstetud ühtki Lääne-Euroopa ega Ameerika autorit. Tekstis on lugemiseks soovitatud Dickens, Verne'i ja Mark Twaini teoseid.

Refereeritud 1949. aastal ilmunud "Pioneerijuhi käsiraamatu" järgi (Pioneerijuhi käsiraamat. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1949. – lk. 424–441.)

O

Kuni NSV Liit on ümbritsetud maadest, kus võim on kapitalistide käes, püüavad spioonid ja kahjurid tungida meie maale, et meile kahju teha. Nii tööline kui ka talupoeg peab teritama tähelepanu selliste suhtes. Kõik NSV Liidu elanikud – väikesed ja suured – peavad tähelepanelikult jälgima Nõukogudemaa riigipiiri. Spioonid imbuvad vabrikutesse ja tehastesse, suurtesse linnadesse ja küladesse. Peab hoolikalt jälgima kõiki kahtlasi inimesi, et kinni püüda fašistlikke agente.

1938. aasta nõukogude ajalooõpikust 3.–4. klassile. (A. Шестаков. История СССР: краткий курс. (для III–IV класса). Москва: 1938. – с. 208.)

Kultuurirevolutsiooni all mõistsid bolševikud ühiskonna vaimset ümberkujunemist üleminekul sotsialismi. Kultuurirevolutsiooni ülesanne oli rahvahulkade kaasamine kultuuriellu ja vaimse elu ümberkujundamine sotsialistliku ideoloogia kohaselt.

Eesti Entsüklopeedia 5. köite põhjal (Tallinn: Eesti entsüklopeediakirjastus, 1990. – lk. 204.)

1. Millised eesmärgid olid Lenini arvates vanal nn kodanlikul koolil? (Allikas D.)
2. Milline on teie arvamus? Kas kodanliku kooli tegevus oli edukas nende eesmärkide täitmisel? Põhjendage vastust.
3. Miks pidasid kommunistid kirjaoskamatusse likvideerimist hädavajalikuks? (Allikas D.)
4. Millised ülesanded on nõukogude ideoloogia seisukohalt haridusel ja teadusel (allikad A, C, G)?
5. Vt allikat A. Milline vastuolu on allikas esitatud Stalini sõnade ja Stalini tegude vahel?
6. Millised asjaolud tegid haridustöö Nõukogude Liidus eriti raskeks (allikad H, I)?
7. Miks kasutasid kommunistid just väljendeid "kirjaoskamatusse likvideerimine", "võitlus kirjaoskamatusse vastu", "Maha kirjaoskamatus!"?

8. Millised bolševistliku ideoloogia iseloomulikud jooned ilmnevad allikates J, K, M?

9. Millised positiivseid jooni leiata nõukogude hariduselus? (Allikad E, F, H, I.)

10. Loetlege põhjusi, miks maal ja linnas oli erinev koolikohustus? Kuidas ilmneb selles erinev suhtumine linna ja maa elanikkonda? Milline kommunistliku ideoloogia põhitees selles kajastub (allikas I)?

11. Kas allikas M esitatud väited on tõesed? Miks oli vaja väita, et inimkonna tähtsamad leiutised olid tehtud Venemaal?

12. Kuidas peegeldab allikas L kaasaegsete suhtumist allikas M esitatud väidetes?

13. Iseloomustage nõukogude noorele soovitatud kirjandust allikas N. Millise kirjanduse tundmist peeti esmatähtsaks? Miks? Miks olid välismaa autorite tööd n.ö ära peidetud teksti sisse?

14. Võrrelge allikaid J ja O. Pöörake tähelepanu nii allika vanusele kui ka sisule! Kas leiata erinevusi ja sarnasusi? Milliseid nimelt?

15. Mida rõhutab allikas O toodud katkend ajalooõpikust? Kuidas mõjutasid sellised väited nõukogude inimeste suhtumist teistesse riikidesse?

16. Rühmatöö. Moodustage klassis 3–4 õpilasest koosnevad rühmad. Üks osa valmistab ette vaimustunud välismaa haridustegelase ülistuse nõukogude haridussüsteemi edusammude kohta. Teine osa on välismaale põgenenud nõukogude õpetaja rollis, kes kirjeldab haridussüsteemi pahupoold.

17. Milliseid sarnasusi/erinevusi võib välja tuua fašistliku Itaalia, natsliku Saksamaa ja NSV Liidu hariduselus? Pöörake tähelepanu kirjaoskuse tasemele, hariduse eesmärkidele, õppekavale, suhtumisele kultuuri-pärandisse, šovinismi ilmingutesse. Täitke tabel.

	Saksamaa	Itaalia	NSV Liit
Sarnasused			
Erinevused			

18. Kirjutage antud allikaid ja tabelit kasutades essee teemadel

Milleks oli nõukogude inimesele vaja kirjaoskust?

Nõukogude haridussüsteemi hiilgus ja viletsus.

HARIDUS EESTIS JA LÄTIS

A

1920. aasta algkooliseadus nägi Eestis ette emakeelse tasuta 6-klassilise algkooli, milles õppimine oli kohustuslik 8. kuni 16. eluaastani. 1934. aastal alandati vanusepiiri 14. eluaastani.

Refereeritud teosest: *Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: 1998. – lk. 423.*

B

Lätis 6-aastane kohustuslik põhikool 1–2 koolieelse klassiga ja 4-aastane keskkool.

Koolikohustuslikud olid lapsed 7.–14. eluaastani.

(*Uldis Germanis. Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa, 1995. – lk. 250.*)

Päts lastega.

(K. Päts kaasaegsete mälestustes. Tallinn: 1934. – lk. 353.)

C

1926. aastal oli Eestis 4651 üliõpilast. See tähendas üht üliõpilast iga 280 elaniku kohta. Rootsis ja Soomes oli vastav suhtarv 1:645; Saksamaal 1:610.

(*Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. lk. 67.*)

D

Üliõpilaste suhtarvu poolest oli Läti Euroopas esikohal: 30 üliõpilast iga 1000 elaniku kohta ehk 1 üliõpilane 133 elaniku kohta.

(*Uldis Germanis. Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa, 1995. – lk. 250.*)

K. Ulmanis ja koolilapsed

(*Tēvzemei un Brīvībai. Izglītības ministrijas dāvinājums pamatskolu beigušajiem. Riia: 1937. – lk. 269.*)

1. Millised võimalused olid alghariduse omandamiseks Eestis ja Lätis?
2. Kas eestlastel oli Eestis alghariduse omandamisel eelseid? Põhjendage vastust?
3. Võrrelge eesti elanikkonna kirjaoskuse taset Itaalia (alapeatüki "Saksamaa ja Itaalia haridus" allikas G), Venemaa (alapeatüki "Haridus NSV Liidus" allikas F) ja Läti (allikas K) vastavate näitajatega.
5. Iseloomustage allikate F, G, ja H põhjal, millised olid Eesti vähemusrahvuste kesk- ja kõrge- ma hariduse omandamise võimalused.
6. Iseloomustage allika G põhjal keelesituatsiooni muutumist Tartu Ülikoolis. Millest olid need muutused põhjustatud? Kellele olid muutused soodsad, kellele mitte? Miks ei kajastu keelesituatsiooni muutus teaduslike väljaannete puhul?
7. Võrrelge üliõpilaste ja ülikoolilõpetajate arvu Tartu Ülikoolis ja Läti Ülikoolis (allikad E ja F). Millised järeldused võite teha?
9. Mille poolest oli vähemusrahvustel Lätis soodsamad kõrghariduse omandamise võimalused kui Eestis (allikad D, E, F)?
10. Millised omadused olid Eestis esikohal kodumaa teenimisel (allikas L)? Võrrelge neid omadustega, mida oodati saksa, itaalia ja nõukogude noorelt samal ajajärgul.
11. Vaadake pilte alateemade alguses. Miks armastasid diktaatorid poseerida koos lastega?

E

Eestis oli 1930/31. õppeaastal 3913 üliõpilast. Neist 3474 õppis Tartu Ülikoolis. Tartu Ülikoolis vähenes üliõpilaste arv 1939. aastaks 2689 üliõpilaseni. 1919–1939 lõpetas Tartu Ülikooli 5689 üliõpilast. /5751 teistel andmetel – *koostaja märkus.*/

(Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. – lk. 67.)

F

29. septembril 1919 avati Riia Polütehnikumi baasil Läti Ülikool.

1921. a immatrikuleeriti 4000 üliõpilast,

1933. a oli ülikoolis 8509 üliõpilast

1939. a 7247 üliõpilast

1919–1939 lõpetas Läti Ülikooli 6841 üliõpilast.

Riias oli võimalik saada ka saksa- ja venekeelset kõrgharidust. Saksa-keelse kõrgema õppeasutusena töötas Herderi Instituut.

(Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. – lk. 68.)

G

1919. a peeti Tartu Ülikoolis loengutest veel 53,2% vene, 41,4% eesti ja 5,4% saksa keeles. 1925. a – 61,5% eesti, 28,4% saksa, 8,2% vene ja 5,4% (keelte õpetamisel) muudes keeltes. 1931. aastal – 90% eesti keeles, 9% saksa keeles ja 1% vene keeles. Teaduslikest töödest ilmus 1919–1929. a 86% võõrkeeltes.

(Tartu Ülikooli Ajalugu 1918–1982. III kd. / Koostanud Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. – lk. 54.)

H

Tartu Ülikoolis ulatus juudi rahvusest üliõpilaste arv 200-ni. Seega oli 5000-liikmelises Eesti juutkonnas üliõpilasi suhteliselt rohkem kui tsaarigaegsel Venemaal (7–8 milj juudi kohta 2000 üliõpilast).

(Kopl Jokton. Juutide ajalugu Eestis. Tartu: 1992. – lk. 48.)

I

Enne 1940. aastat oli juutidel Tallinnas ja Tartus oma keskkool (..) olid üliõpilasorganisatsioonid "Limuvia" ja "Hasmoneja", oli akadeemiline selts Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna juures, oli juudi teaduse kateeder, mida juhtis prof. L. Gulkovitš. /Kultuurautonoomia seadus võimaldas juutidel oma rahvuslikku ja kultuurielu igati arendada – *koostaja märkus.*/

Movša Michelsoni järelsõnast (1988) Kopl Joktoni raamatule. M. Michelson tõlkis Kopl Joktoni raamatu jidiši keelest eesti keelde. (Kopl Jokton. Juutide ajalugu Eestis. Tartu: 1992. – lk. 55.)

J

Tartu Ülikooli üliõpilaste rahvuslik koosseis aastal 1920.

	Ülikoolis	Osakaal rahvastikust
Eestlased	81,1%	87,7%
Sakslased	8,1%	1,7%
Venelased	4,0%	8,2%
Juudid	5,1%	0,4%

1921. a astusid peaaegu kõik keskkoolilõpetajad ülikooli.

Teisi rahvusi oli ülikoolis alla ühe protsendi. Lätlaste osakaal tõusis siiski 1929. aastaks 1%-ni. Rahvastikus oli lätlaste osakaal alla 1%. Naisi oli üliõpilaskonnas 30%.

(Tartu Ülikooli Ajalugu 1918–1982. III kd. / Koostanud Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. – lk. 57.)

K

Eesti ja Läti elanikkonna kirjaoskamatute protsent

Aasta	Eesti	Läti
1897	3,8	...
1918	...	21,5
1926	5,0	14,3
1934	3,9	...
1939/40	...	7,6

(Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. – lk. 66–68.)

L

Kuidas võiksin teenida oma isamaad.

(Õpilaskirjand.)

Kui püüaksin saada heaks ja ausaks kodanikuks, kasulikuks ühiskonna liikmeks. Aga olen ju nii väike, mis kasu on riigil säärasest tähtsuseta isikust. (...) Aga siiski! Ääretu kõrb koosneb väikseist, väikseist liivateradest (...). Igaüks võib tuua isamaale kasu, kui väike see ka ei oleks. Kui vaid tuuakse seda andi täiest ja tänulikust südamest.

(Madis Küla-Nurmik. Kõlblusõpetuse raamat algkoolile. Tallinn: Töökool, 1929. – lk. 89.)

HARIDUS SUURBRITANNIAS**A**

1918. a Fisher Act tõstis koolist lahkumise ea 12 aastalt 14-le. Algharidus muutus täielikult maksuvabaks. Rõhuv enamus lapsi ei jätanud oma haridusteed keskkoolis ja neile loodi mõningaid edasiõppimisvõimalusi. Kohalikele võimudele antud õigus avada koolieelseid asutusi alla 5 aastastele lastele ei realiseerunud, sest valitsuse raha läks alghariduse järgse edasiõppimise korraldamisele. Enamus lastest õppis üldkoolis, kuid mõned omavalitsused ehitasid eraldi koole ka 11–14-aastastele lastele. (...)

Keskkoolis õppis vähem kui 10% lastest. 16-aastaselt oli võimalik sooritada keskkooli lõpueksam. Keskkoolides käisid tagasihoidlike võimete ja jõukatest kodudest lapsed, kelle vanemad olid võimelised maksta õppemaksu. Vaesemad lapsed, kes sooritasid edukalt nn 10+ eksami, said stipendiumi õppemaksu tasumiseks, kuid et keskkoolis käimine nõudis mitmesuguseid kulutusi, jätkas seal väga vähe tööliste lapsi. Veelgi vähem jätkas neid kõrgkoolis. (...)

1934. aasta Milk Act määras õpilastele poole penni eest päevas ja vaesematele täiesti tasuta 1/3 pinti piima. (...)

Ülikoolid said valitsuselt abi läbi Ülikoolide Abirahakomitee. Riiklikud stipendiumid kehtestati 1920. aastal, et andekad, kuid vaesed noored saaksid kõrghariduse omandamise võimaluse. Aastas anti 200 sellist stipendiumi. 1922. a stipendiumid küll kaotati, kuid MacDonaldi valitsus kehtestas need 1924. aastal uuesti. (...)

20. aastate keskel oli Briti ülikoolides 30 000 üliõpilast.

J. Watsoni 1983. a. ilmunud Suurbritannia ajaloo ülevaade. (J. Watson. Success in British History since 1914. London: J. Murray, 1983. – p. 129.)

B

Suurbritannias oli 30. aastate keskel 1 üliõpilane 885 elaniku kohta, Norras oli vastav suhe 1/552 ja Taanis 1/657.

(Andres Küng. A Dream of Freedom. Cardiff: Boreas Publishing House, 1980. – p. 44.)

1. Millised olid briti ja teiste maade haridussüsteemide ühisjooned?
2. Võrdrelge üliõpilaste ja rahvaarvu suhet Suurbritannias (allikas A), Itaalias (alapeatüki "Saksamaa ja Itaalia haridus fašistliku diktatuuri ajal" allikas G), Eestis (alapeatüki "Haridus Eestis ja Lätis" allikad C ja E ning Lätis (alapeatüki "Haridus Eestis ja Lätis" allikad B ja D).
3. Miks oli Lätis, Itaalias ja Eestis üliõpilaste arv võrreldes rahvaarvuga suhteliselt kõrge? Võtke arvesse muudatusi, mis olid Eesti ja Itaalia ühiskonnas toimunud.
4. Milliseid täiendavaid kulutusi pidi perekond tegema, et last koolitada?
5. Arutlege klassis, miks briti valitsus pööras koolidele ja haridusele vähem tähelepanu kui totalitaarsed režiimid.

Stephen Lee. Weimar and nazy Germany. Oxford: Heinemann, 1996.*

Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995.

John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998.*

Uldis Germanis. Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa, 1995.

J. Watson. Success in British History since 1914. London: J. Murray, 1983.*

IGAPÄEVAELU 20. SAJANDI ESIMESEL POOLEL

PEREKOND

A

Tööpuuduse vähendamise seadus 1. juunist 1933 kehtestas protsendita laenuid noortele abielupaaridele kuni 1000 RM väärtuses. Kapital saadi kokku vallaliste maksustamisega 2–5% ulatuses nende sissetulekutest.

Laenuid tuli tagasi maksta intressiga 1% kuus, iga lapse sünniga kustutati 25% laenust ja intressimaksimine peatati aastaks peale lapse sünni. Rahvasuus sai see tuntuks kui “tagasimaksimine lastega”.

(M. Burleigh, W. Wippermann. *The Racial State Germany 1933–1945*. New York: 1991. – p. 250.)

e

Kontrastiks seaduslikele tõketele, mis tühistasid abielumisel partneri vaba valiku, väljendas uus lahutusseadus kohustust lõpetada abielu, kui üks partner seda soovis. (...) Seadusse viidi sisse kolm uut lahutuse põhjendust. Esiteks, keeldumine soo jätkamisest. Õigustuseks oli see, et abielu esmane eesmärk oli rassi säilimine ja arvukuse suurendamine. Teiseks põhjuseks oli enneaegne viljatuse, sest abielu kõige tähtsamat ülesannet polnud enam võimalik täita. Kolmandaks toodi sisse katkenud abielu printsiip, mis sai abielulahutuse põhjuseks peale kolme eraldi elatud aastat.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. – lk. 104–105.)

D

B

1935. aasta septembris ja oktoobris sätestati Saksamaal verekaitse seadus, riigi kodakondsuse seadus ja abielutervise seadus. Sellega tühistati Saksamaal abieluvabadus.

Esimene sätestas rassistlikud barjäärid mitte ainult juutide ja mitte-juudi kodanike abieludele, vaid ka sakslaste ja võõra verega isikute nagu näiteks neegrid ja mustlased abieludele.

Kolmas püstitas pärikkusest ja tervisest tulenevaid abielutõkkeid. Partnerid pidid esitama tõendeid pärikkuse omaduste ja tegema läbi testi abielukõlblikkuse kohta (...) Kõige sagedamini esinev abielusõlmimise tõke oli vaimne häire, mis seaduse põhjal “muutis abielu ühiskonnale soovimatuks”. Teised seadusest tulenevad tõkked olid nakkushaigused (eriti suguhaigused ja tuberkuloos), teovõimetus või olemine ajutiselt hooldatav või pärikk haigus, mis võis viia kohustusliku steriliseerimiseni pärikk haiguste vältimise seaduse alusel.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. – p. 101.)

e

Abielu ja lahutuse valdkonnas nägid kommunistid seadusandluses võimalusi tsaari-Venemaa mahajäämusest ülesaamiseks. Alustades kindlameelselt võitlust kiriku mõjuvõimuga, teatas uus bolševike valitsus 1918. aasta lõpus, et siit maalt tunnistab ta vaid riiklikult registreeritud abielusid.

(Women in Russia. Stanford: 1977. – p. 140.)

F

1926. aastal (...) muutis Kollontai oma radikaalset entusiasmi. Kui varem oli ta valitsusele järjekindlalt ettepanekuid teinud emasid riiklike toetustega kaitsta, siis nüüd heitis ta kõrvale idee riigi abist valitsuse vahenditest. Ta pani ette tühistada elatisraha ja luua üldine kindlustusfond. Selleks pidi kogu töötav elanikkond fondi rahaliselt toetama (...) madalaim toetus oleks 2 rubla aastas (...) see oleks võimaldanud rajada lasteaedu, lastekodusid ja emadekodusid vastavalt vajadusele. Veelgi enam, see oleks võimaldanud toetada üksikemasid, kes ei saanud töötada, ja nende lapsi kuni aastaseks saamiseni.

(Women in Russia. Stanford: 1977. – p. 151.)

“Sõbrad, kas vajate nõuannet ja abi? Pöörduge kohaliku NSDAP organisatsiooni poole!”

(M. Burleigh, W. Wippermann. *The Racial State Germany 1933–1945*. New York: 1991. – p. 265.)

Feministide mõte, et naisel on õigus oma kehale, näis Kollontaile kodanliku isekusena. Osa naisi ei mõistnud tema arvates oma vastutust ühiskonna varustamisel uute töökätega.

See seisukoht kulmineerus 1936. aastal, mil stalinistid muutsid lahutuse raskesti teostatavaks ja abordi kuri-teoks.

(Women in Russia. Stanford: 1977. – p. 161.)

1. Kuidas riik mõjutas inimeste isiklikku elu?
2. Tooge allikate põhjal näiteid seadustest, milles näete vastuolu inimõigustega. Põhjendage oma valikuid. Millised võisid teie arvates olla selliste seaduste vastuvõtmise põhjused?
3. Milliseid perekonda tugevdavaid sätteid leiaste seadustest?
4. Milliseid abinõusid võeti kasutusele laste sündivuse suurendamiseks?
5. Kas nõukogude abieluseadused muutsid naise mehega võrdõiguslikuks? Põhjendage oma arvamust.
6. Püüdke leida sarnaseid jooni NL ja Saksamaa valitsuste suhtumises abielusse ja perekonda.

ELU KVALITEET

A

Alljärgnev on 2 väikese lapsega töötu kaevuri ja tema naise eelarve. Kaevur on koostanud võimalikult täpse nimekirja tüüpilise nädala kulutuste kohta. Piim, liha, jahu, pärm, kartulid, rasv, margariin, peekon, suhkur, tee, keedis, köögiviljad, kaerahelbed –

15 šillingit, 5,5 penni

Rent – 9 šillingit, 0,5 penni

Rõivad – 3 šillingit

Süsi – 2 šillingit

Gaas – 1 šilling, 3 penni

Seep jne – 10 penni

Aü liikmemaks – 3 penni

Kindlustus – 2 penni

Kokku: 32 šillingit ehk £1,6

(Refereeritud allikast: *John Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998, p. 2.*)

B

Rowntree elatusmiinimum 1936. a 3 alaealise lapsega perele:

Toit – 20 šillingit, 6 penni

Rent – 9 šillingit, 6 penni

Riided – 8 šillingit

Kütus – 4 šillingit, 4 penni

Majapidamiskaupad – 1 šilling, 8 penni

Isiklikud kulud – 9 šillingit

Kokku: 53 šillingit ehk £2.65

Keskmine nädalatöötasu oli Suurbritannias 1936. a veidi üle £4 ja üle 70% elanikkonnast elas vähem kui £5 nädalas.

Kuni aastani 1971 – £1 = 20 šillingit = 240 penni; 1 šilling = 12 penni; Praegu £1 = 100 penni.

(*Jack Watson. Success in British History since 1914. London: 1983. – p. 89.*)

C

(1932) Tehaste direktoritelt nõuti toiduainetega varustamise sidumist tootmistöö efektiivsusega. Aznefti ettevõtetes võis tööline saada lisaks 1–1,5 kg suhkrut, 2–3 kg jahu, 1 kg juustu, 4 kg kondiitritooteid, 1 tüki majapidamisseepi ja 1 paari pesu, kui ta ületas plaani 10% võrra.

Lööktöölistele olid lõunad odavamad ja suurema kalorisaldusega, lööktöölisi teenindati väljaspool järjekorda, nende jaoks olid eraldi lauad või isegi söögi-toad.

(*История России XX века. Москва: 1996. – с. 338.*)

D

Meie, vanad töölised, ei elanud kapitalistliku korra ajal nii nagu praegu. Tekstiilitööstuse tööline saab 100 rubla kuus, kindla hinnaga on saadaval vaid leib, ülejäänud tuleb osta turult. Meie lapsed kannatavad alatoitluse all, nad ei näe piima ega suhkrut, kartuleid müüakse turul tükikaupa, sööklates on vaid külmunud kartul ja vesi. Nii elada ei saa, rahvas on rahulolematu ja nuriseb, räägitakse väljaastumistest (..)

“Izvestija” toimetusse tulnud kirjast 1933. a jaanuaris. (*История России XX века. Москва: 1996. – с. 338.*)

E

Madalama astme töölise ja põllumajandustöölise toidusedelil olid väga väikesed erinevused: mõlemal juhul oli peamiseks toidukorraks õhtusöök, mis koosnes kangest teest, leivast ja margariinist, konservlõhest või -sardiinidest, kui seda saadi endale lubada, muidu kala- või lihapasteedist (..) Maal valmistati sooja toitu tavaliselt vaid kord nädalas, pühapäevadel, muidu söödi leiba ja juustu marineeritud aedviljaga. Selle põhjuseks oli kõrge söe hind ja puidu puudus paljudes maapiirkondades.

(*Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 187.*)

1. Vastake allikate A ja B põhjal järgmistele küsimustele:

a) kui palju kulus nädalas kaevuri perel toidu, rendi, riiete, kütte, majapidamise peale; võrrelge neid summasid standardiga;

b) mille pealt hoiti kõige rohkem kokku?

2. Iseloomustage Venemaa tööliste olukorda allikate C ja D põhjal. Mis võis olla esmatarbekaupade ja toiduainete nappuse põhjuseks allikates toodud aastatel? Kuidas riik kasutas ära toiduainete nappust tootmistöö efektiivsemaks muutmisel?

3. Võrrelge Eesti ja Euroopa talupoja toidulauda allikate E, F, ja G põhjal. Milliseid erinevusi leiata? Mille poolest erines linna- ja maainimese toidulaud? Võrrelge allikates toodut tänapäevaste toitumistavadelega.

F

Töösturid tegid asja koduperenaiste jaoks väga lihtsaks, müües kodu lähedal valmis toitu igas võimalikus kaupluses. Keerulised (..) maiustuste valmistamise protseduurid nõudsid valmis segude kasutamisel vaid üht operatsioonini. Pudrud olid kunagi keskklassi igapäevaseks hommikusöögiks. Nende valmistamine võttis aega umbes 20 minutit, kiirhelveste kasutamisega hoiti pool sellest ajast kokku. Kuid sama tähtsaks kui puder ja peekon munaga varakates peredes või leib ja margariin vaeste hulgas, hakkasid muutuma helbed ameerika stiilis, mida söödi piimaga.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 175.)

G

Toidud taluperes valmistati lihtsad ja olid päevast päeva, kuust kuusse ühesugused. Leiba küpsetati ise, keedeti jahukõrti, suppe, putrusid, ahjus küpsetati kartuleid ja kaalikaid. Kohv oli tavaliselt külaliste tarvis või joodi seda ainult pühapäeva hommikul. Sööki valmistas perenaine, panipaikade, aida-, keldri- ja sahviüksed lukustati tavaliselt, ilma perenaise teadmata panipaikadest midagi välja ei toodud.

Söömise ajal oli igaühel lauas kindel koht. Laua otsas istus peremees, tema lõikas igaühele tarviduse järgi leiba. Karjalaps sõi püsti. Suurtes taludes sõid peremees ja perenaine oma lastega teenijatest eraldi (..) Söögi ajal ei lubatud lastel rääkida.

(E. Vunk. Mõnda talurahva endisaegsest elust-olust. Tallinn: Infotrükk, 1993. – lk. 7.)

HOBID

A

Lendamine oli nüüd väga populaarne nii meeste kui ka naiste hulgas, sest nii lennukite konstruktsioon kui ka hooldus olid kõrgetasemelised ja õnnetused olid pigem erand kui reegel (..) Tänu kergete lennukite arengule ja amatöörlennuklubide asutamisele kasvas kiiresti eralennundus.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 228.)

B

Lehelugejad rõõmustasid teada saades, et kino oli muutunud tavaliseks mitte ainult rahva hulgas, vaid ka auväärsete teatrikülastajate seas. West-Endi kinosid külastas hulk suursuguseid inimesi ja parlamendiliikmeid (..) 12. augustil 1919 näidati liikuvaid pilte Saadikutekojas ligikaudu 200 parlamendiliikmele. See oli film bolševismisaatanast, mille näitamiseks kasutati Inglismaal esmakordselt kaasaskantavat kinoaparatuuri.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 134.)

e

Määrus kahenädalase tasuta puhkuse kohta aastast kõrvuti töönädala lühendamisega 40 tunnile oli Rahvarinde tööpuuduse vähendamisele suunatud majandusstrateegia oluline osa.

(Jones Colin. The Cambridge Illustrated History of France. New York: 1994. – p. 263.)

1936. a. vaim.

Henri Cartier-Bressoni foto.

D

1928. a kuum suvi muutis päevitamise populaarseks. Päevitusriided muutusid palju lühemaks, jättes selja paljaks. Enamus neist olid seelikutega, kaheosalisi päevitusriideid veel ei kantud. Tavaliselt kanti rannakostüümide peal heledavärvilisi vahariidest rannamantleid käterätiriidest voodriga; ja esmakordselt aktsepteeris üldsus naiste krepdešiniist rannapidžaamasid, mis sarnanesid spordipükstele. 1929. aasta tõi kaasa laiaservalised Mehhiko õlgkübarad ja päevitusõli päikesepõletuse vastu. Oli moes olla üle keha nii päevitunud kui võimalik (..) Et laiendada päevitust, ei kantud mitteametlikel juhtudel sukki, Wimbledonitenniseturniiril põhjustas see väikese sensatsiooni, kui oletati, et võistlejad ei kannu sukki samal põhjusel.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 230.)

e

Organisatsioon "Tugevus läbi rõõmu" (KdF) taotles tuntust tööliste vaba aja sisustamise põhimõtete esitamisel. Vaba aeg muutus riigi poolt kontrollitavaks. Valitsev režiim viis 1933. aastast sisse tasulise puhkuse keskmiselt 3–12 päeva aastas olenevalt töökohast. KdF organiseeris nn massiturismi, korraldades vähemedukatele grupiekskursioone Põhjamere kaldale ning jõukamatele laevareise Norrasse ja Madeirasse (..) 1939. aastani kasutas KdF-i organiseeritud puhkust ligikaudu 7 miljonit sakslast (..)

(Michael Burleigh, Wolfgang Wippermann. The Racial State Germany 1933–1945. New York: 1991. – p. 291.)

F

Saatekava juhuslikkusele vaatamata oli algusest peale Eesti ringhäälingu kultuurikandja osa vaieldamatu. Seda kinnitab ka statistika nelja esimese tegevusaasta kohta. 6800 saatetundi sisaldasid üle 60 ooperi ja opereti, enam kui 400 "Lastetundi", 110 kontserdi ülekannet, ümmarguselt 2700 loengut, üle 200 reportaaži (põhiliselt laulupeod, aktused, paraadid), vähemalt 1600 stuudiokontserti, 250 kirjandus-ja lugemistundi ning avalikku raadioõhtut.

Eesti raadio. Esimesed 70. / Koostaja Vello Lään. Tallinn: Eesti Raadio, 1996. – lk. 23, 46.)

H

Pole teada, millal eesti taksodesse paigutati raadiovastuvõtjad, kuid maailmas esimest korda tehti seda 1934. a Prantsusmaal. Kuulata sai üksnes siis, kui taksomeeter käis, reisija pidi pilli oma käega käima panema. Kui arve ei tiksunud, ei saanud ka taksojuht ise kuulata. Pariisis oli esimene selline luksus üksnes 200 taksol, kuid aasta pärast oli juba 5000 autot raadiotega.

(Eesti raadio. Esimesed 70. / Koostaja Vello Lään. Tallinn: Eesti Raadio, 1996. – lk. 48.)

I

Oli aasta 1920, kui Ameerika kontsern Westinghouse Company pani tööle esimene alaliselt tegutseva radiojaama ja kodud hakkasid end varustama raadiovastuvõtjatega (..) 15 aasta jooksul said kõik maailma rahvad endale raadiosaatjad ja kõikjal oli küllaldaselt vastuvõtjaid, et varustada suuremat osa inimkonnast uudistega sellest, mis oli juhtunud Roomas või Manchesteris, Berliinis või Moskvas, Tokios või Mexico Citys jne. Kauge maa tagant kuulumisest oli vaid samm kauge maa taha nägemiseni, selle sammuga tehti algust 1920. aastatel katsetustega televisiooni alal, mida viisid iseseisvalt läbi mitmed Euroopa ja Ameerika füüsikud üheaegselt. 1928. aastal algas edukas värviliste kujutiste ja vaatõpiltide ülekanne üle Atlandi.

(Carlton J. H. Hayes. A Political and Cultural History of Modern Europe. New York: 1946. – p. 816.)

G

Saksa pere raadiot kuulamas.

(Deutsche Chronik 1933–1945. Berlin: 1981. – S. 244.)

1. Millised uued vaba aja veetmise võimalused muutusid populaarseks kahe sõja vahel? Leidke näiteid allikatest ja võrrelge neid tänapäeva olukorraga.
2. Milline tähtsus oli raadiol? Kuidas võib raadiot kasutada riiklikus propagandas?

Eesti raadio. Esimesed 70. / Koostaja Vello Lään. Tallinn: Eesti Raadio, 1996.
 Robert Nerman. Kalamaja ajalugu. Tallinn, 1996.

(Michael Burrell, Wolfgang Wippermann. *The Racial State Germany 1933–1945*. New York: 1991. – p. 247.)

NAINE MEHE VARJUS

SUURBRITANNIA JA PRANTSUSMAA NAISED

A

Suurbritannia naiste õigused.

1918 Valimisõiguse said üle 30 aastased naised, kui nad maksid makse või olid maksumaksjate lesed.

1919 Nancy Astor sai esimese naisena alamkoja liikmeks.

Naised said õiguse töötada enamikul kutsealadel, samuti riigiametnikena.

1922 Naisele ja lapsele tagati ülalpidamine vastavalt lahutuse korrale.

1923 Naine ja mees said võrdsed võimalused abielulahutuse algatamiseks.

1926 Naine sai õiguse omada ja vallata vara võrdselt mehega.

1928 Kõik naised said valimisõiguse alates 21. eluaastast.

1929 Margaret Bonfieldist sai esimene valitsuse liige.

1931 Abielus naised said võrdsed õigused vallalistega taotlema töötü abiraha ja muid hüvitisi.

1935 Abielus naised said õiguse täielikult käsutada oma vara.

B

Olukord naisküsimumes Suurbritannias aastal 1934.

Enamus elukutseid peale börsi ja kiriku on nüüd naistele avatud, kuid nii äris kui ka kutsealadel saavad naised tihti meestest vähem palka ja neid määratakse harva kõrgetele ametikohtadele. Töölisnaised jätkavad tööd tehastes, eriti tekstiiliettevõtetes ning oma nobedate sõrmede tõttu leiavad nad tööd ka paljudes uutes tööstusharudes.

Kogemustega sekretär teenib tihti rohkem kui kaevur ja kindlalt rohkem kui põllutöeline. Ometi ei peetud enne 1939. a heaks tooniks, et abielunaine käib kodust väljas tööl. Keskklassi naise ülesanne oli endiselt kodu järele vaadata. Tööl võisid käia vaid tööliste naised.

(Jack Watson. *Success in British History since 1914*. London: 1983. – p. 117.)

C

Juuste lühikeseks lõikamine 1920. aastatel aitas naistel avalikult teada anda uue sõltumatuse vaimu levikust nende hulgas.

(Jones Colin. *The Cambridge Illustrated History of France*. New York: 1994. – p. 255.)

1893

Uus-Meremaa naised said valimisõiguse.

1902

Austraalia naised said valimisõiguse.

1903

Esmakordselt anti Nobeli preemia naisele – Marie Curie sai füüsika- ja keemiateaduste avastamise eest.

1917

Nõukogude Venemaa naised said valimisõiguse.

1918

Kanada naised said valimisõiguse. Ungari feminist ja patsifist Rosika Schwimmer nimetati maailmas esimese naisena saadikuks. Eesti naised said valimisõiguse.

1919

Saksamaa, Läti naised said valimisõiguse.

1920

USA naised said valimisõiguse.

1928

Naised osalesid esimest korda olümpiamängudel. Suurbritannia naised said üldise valimisõiguse.

D

Londoni Ülikooli naisüliõpilased aastal 1936.

(John Treynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – lk. 42.)

e

Radikaalid ja sotsialistid Prantsusmaal kartsid, et naised annavad oma hääled kirikuga seotud parteide kandidaatidele. Seaduseelnõud, mis esitati parlamenti (..) naistele valimisõiguse andmiseks, kukkusid kindlalt läbi.

1936. a võttis sotsialistist peaminister Leon Blum Rahvarinde valituse koosseisu 3 naisministrit, kuid neil polnud õigust kabineti istungitel hääletamisest osa võtta. Naisküsimust reguleeris Prantsusmaal endiselt Napoleoni koodeks. Kuni 1938. aastani pidid naised ka passi saamiseks abikaasalt nõusolekut küsima.

(Jones Colin. The Cambridge Illustrated History of France. New York: 1994. – p. 252.)

1932

Amelia Earhart – esimene naislendur, kes lendas üksi üle Atlandi ookeani.

1944

Prantsusmaa naised said valimisõiguse.

Naiste osa töötavast elanikkonnast.

Prantsusmaa 1921 – 42%

Venemaa 1940 – 41% (NSVL – 39%)

Saksamaa 1939 – 36%

Eesti 1934 – 51%

1. Iseloomustage allika A põhjal naiste õiguste muutumist Inglismaal.

2. Iseloomustage allikate C ja E põhjal naiste olukorda Prantsusmaal. Võrrelge seda olukorraga Inglismaal.

3. Kas seadused vastasid tegelike olukorrale, olid nad ajast ees või taga? Tooge näiteid.

4. Millistes küsimustes ei tahtetud naiste õigusi tunnustada?

EESTI JA LÄTI NAISED**A****II naiskongressi (1920) seisukohad:**

1. Vabastada naine isiklikult ja majanduslikult mehe eestkoste alt.
2. Anda naisele ühesugused õigused mehega laste suhtes.
3. Pidada naist perekonna asjus mehega võrdselt otsustamisõiguslikuks.

(Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999. – lk. 201.)

B

1920. a Eesti Vabariigi konstitutsiooni §6 ütleb: "Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest (..)"

e**Naisliikumine Eestis.**

Peeti 5 naiskongressi (I – 1917, II – 1920, III – 1925, IV – 1930, V – 1935).

Naiste seltsid, kursused jm koondused järgmistesse suurematesse ühingutesse: Karskusliit; Noorte Naiste Kristlik Ühing; Eesti Maanaiste Keskselts; Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing; Naiskodukaitse; Kodutütred; Eesti Õdede Ühing; Naisarstide Toimkond; Soroptimistide klubid; Ühistegelikud naisringid.

(Sirje Lauring. Eesti Vabariigi naisorganisatsioonid. Eesti Naine nr-d 4, 5, 9, 10. – 1989.)

D

Adavere maanaiste selts 1934. aastal.

(Heli Aiaotsa isiklik arhiiv.)

1. Milliste õiguste eest naised allikate A, B ja H põhjal võitlesid?
2. Milliseks hindate eesti ja läti naise osa
 - a) seadusloomes ja riigi kõrgemates organites (allikad E, F);
 - b) ühiskondlikus elus üldse (allikad C, D, E, F, G)?
 Tooge näiteid oma hinnangu põhjendamiseks.
3. Miks oli teie arvates nii vähe naisi parlamendis, kuigi pooled valijatest olid naised?
4. Millised olid naiste põhilised tegevusalad? (Allikad C, D, E, F.)
5. Kas meeste ja naiste võrdõiguslikkus oli tegelikkuses olemas? Tooge allikate põhjal näiteid oma väite tõestuseks.

E

Naisi Eesti seadusandlikes organites.

Asutav Kogu	– 7 naist 120-st
I ja II Riigikogu	– 4 naist 100-st
III ja IV Riigikogu	– 1 naine 100-st
V Riigikogu	– 3 naist 120-st

Naisi Läti seadusandlikes organites.

Asutav Kogu	– 6 naist 150-st
I-III Seim	– ei ühtki naist
IV Seim	– 1 naine 100-st

F

Eestis polnud kogu sõdadevahelisel perioodil ühtegi naisministrit, olid üksikud parlamendiliikmed. 1925. a andis keskmise leibkonna tuludest 75% mehe sissetulek (...) Igatahes peab olema lausa fanaatik, et leida faktikesi naisõiguslusest 20. aastate Eestis. Kumbki minu vanaemadest küll ei teadnud, mida see sõna tähendab – mõlemal oli gümnaasiumiharidus ja mõlemad olid väikeettevõtjad Tallinnas.

(Kaks algust: Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad. / Eesti Riigiarhiiv; koostanud ja sisuliselt toimetanud Jüri Ant; toimetanud Velly Roots. Tallinn: Umara, 1998. – lk. 11.)

G

Kuidas vabariigi algusaastatel mõistetakse naise üheõiguslust, näitab Sõjaministeeriumi poolt 1921. a kokku kutsutud nõupidamine kindralstaabi juurde naiste mobilisatsioonikava väljatöötamise asjus. Tookordne sõjaminister on teinud otsese järelduse, et kui naisel on samad õigused mehega, siis tuleb temal kanda ka samad kohustused ja et naine peab sõja korral sundusliku mobilisatsiooni alla käima. Naiste seisukoht on, et sõja puhul võib sunduslikult mobiliseerida ainult erikutselise ettevalmistusega naisi nagu arstid, õed jt. Täitsa vabaks peab jääma ema ja perenaine.

(Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999. – lk. 200.)

H

Kehtivate tsiviilseadustike järgi on abielunaine Eesti Vabariigis kogu maailmasõdade vahelise perioodi oma mehe eestkoste all. Ta ei või ise oma varandust valitseda, ta kaotab määramisõiguse kõige kohta, mis tal oli enne abiellumist. Ta ei saa olla eestkostjaks.

(Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999. – lk. 200.)

SAKSA JA ITAALIA NAISED

A

Gerda Borman lastega.

(В центре паутины. Москва: 1997 – с. 118.)

B

Saksamaal ei olnud võitlus valimisõiguse eest ja feministlik liikumine laiaulatuslik. Kui naistele anti 1919. a Rahvusliku Asutava Kogu poolt õigus valida, kasutasid nad seda laialdaselt. Kuid enamuse naiste hääli, kaugelt rohkem, kui meeste omi, läks katoliikliku keskpartei ja konservatiivide järglasele (DNVP), kes olid naiste suhtes kõige toetavamad.

(Women in the World. 1976. – p. 130.)

C

Kuid isegi paljuliiikmeline Natsi Naiste Organisatsioon toetas naiste võimalusi elukutset omandada ning selle organisatsiooni funktsionääride ja isegi kõrgseltskonna prouade hulgas võis täheldada feministlikku liikumist.

(Women in the World. 1976. – p.132.)

D

Selline ootamatult suur tähelepanu naiste ja riigi koostöö määratlemisele tähendas, et naistele oli esmakordselt üleriigilist tähelepanu osutatud. Naiste roll muutus rohkem nähtavaks ja neile avanesid uued võimalused ühiskonnaelus osalemiseks. Selles tähelepanu osutamises tuleks fašismi pidada uuendajaks ja sõdadevahelist perioodi veelahk-meks Itaalia naiste ajaloos.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. – p. 81.)

E

1930. aastate lõpuks ja loomulikult ka sõja ajal töötas üha rohkem naisi tehasetöölisena. Selline nähtus sai nii laiaulatuslikuks seetõttu, et oli tööjõupuudus ja tööandjale oli see hea võimalus odavamalt välja tulla. Naistele maksti tavaliselt vähem, kuid nende töökohustused olid lausa orjalikud. 1939. a töötas Saksamaal 36,2 % naistest.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 72.)

F

Laske meil väljendada selgelt: mis on 40 miljonit itaallast võrreldes 90 miljonit sakslase ja 200 miljonit slaavlasega? Mis on 40 miljonit itaallast võrreldes 40 miljonit prantslasega pluss 90 miljonit elanikku nende kolooniates või 49 miljonit inglasega koos 450 miljonit inimesega, kes elavad inglise kolooniates?

Härrased!

Kui Itaalia tahab maailmas midagi saavutada, peab tema rahvastik selle sajadi keskpaigaks olema mitte vähem kui 60 miljonit elanikku.

Mussolini kõnest aastal 1927. (John Pollard. The Fascist Experience in Italy. London: Routledge, 1998. – p. 78.)

VENEMAA NAISED

A

Uus naise tüüp sepihatakse meie sotsialistlikes vabrikutes ja tehastes. Seal on võimalik jälgida küll aeglast, kuid paljulubavat tuleviku naise kasvamist, kelle ilul pole küll mitte midagi ühist iidse naiseliku iluga, mida ülistasid vana aja luuletajad. Raashaaval seda uue naise tüüpi uute luuletajate ja kirjanike poolt juba taastoodetakse, kuid tervikuna on ta siiski veel dünaamilises kasvuperioodis, mis ei allu kunstilisele kujutamisele.

(Larissa Vassiljeva. Kremli naised. Kohtla-Järve: Huma, 1998. – lk. 134.)

B

Varsti pistsid Kristiaania ja nende järel kõik Euroopa ajalehed hämmastunult kisama maailmas senikuulmatust sensatsioonist: proua Kollontai (naine ja bolševik!) on määratud Nõukogude Liidu saadikuks Norras! Naine – ja diplomaat! Kollontai nimi ei tahtnud maailma ajalehtede veerudelt kaduda. Tema portreesid trükiti esikülgedel. Avaldati imestust. Ironiseeriti. Ta külvati üle pilgete ja solvangutega. Temast kirjutati uskumatuid väljamõeldisi. Naisdiplomaadist sai tõeline kõmunumber.

(Emili Mindlin. Koduks maailm. Tallinn: Eesti Raamat, 1987. – lk. 229.)

G

Soov olla sõltumatu oli üks harve-mini esitatud põhjusi, miks naised soovisid töötada fašistlike kampaniade hüvanguks. Töö ei võinud tunduda eriti vabastavana, kuna töötingimusi sel perioodil iseloomustasid madal palk, otsene meeste ülemvõim, laialt levinud kodutöö jne.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. p. 91.)

1. Milliseid sarnaseid jooni leiate kahe riigi suhtumises naistesse?

Mis teie arvates põhjustas sellise suhtumise?

2. Kas allikas A toetab allika F seisukohti? Põhjendage! Miks oli teie arvates Itaaliaal vaja rahvaarvu suurendada?

3. Miks kasutati laialdaselt naistööjõudu, vaatamata ametlikule propagandale, et naise koht on kodus lapsi kasvatada? (Allikad C, D, E, G.) Põhjendage oma vastust.

4. Kuidas teie hindate toleage-set naisküsümuse käsitlust? Põhjendage oma vastust.

e

Vabastatud naine – ehita sotsialismi!

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 70.)

D

Nõukogude plakat.

(Russia & the USSR 1905–1941.

London: John Murray, 1996. – lk. 120.)

e

Kremlis naised olid oma meeste jaoks nagu loodud. Nad ei kavatsenudki pliidi ääres seista ega mähkmeid pesta. Neid ootasid tõsised teod teisel-pool Kremlis müüre, rahva seas. Koos meestega tuli hoolt kanda külmetava ja nälgiva rahva eest. Nad andusid tööle jõudu säästmata: aitasid järelevalveta jäänud lapsi, likvideerisid kirjaoskamatus, asutasid lasteaedu ja -sõimi, et naised saaksid tööl käia. Võimu kõrgema ešeloni naised ise eelistasid hoida lapsi kodus. Kremlisse võeti lapsehoidjad ja koduabilised.

(Larissa Vassiljeva. Kremlis naised. Kohtla-Järve: Huma, 1998. – lk. 117.)

F

Uus kommunistlik naine peaks olema vabastatud isiklikult, ta on kindlustatud, seksuaalselt aktiivne ja elab sõbralikus abieluliidus, kus majanduslikud kaalutlused ei oma tähtsust. Privaatne perekond peaks andma teed kollektiivsele; armukadedus, omandamishimu, kitsas ja eraldav huvi oma lapse vastu peaks asenduma kollektiivse armastuse kõrgema väärtusega. Siis kaotaks abielu oma kodanliku stabiilsuse ja paar, nüüd võrdsed töölised, jääks kokku ainult nii kauaks, kuni kestab nende vastastikune armastus.

(Women in Russia. Stanford: 1977. – p. 150.)

1. Iseloomustage nõukogude naiseideaali. Tooge näiteid allikatest.

2. Milliseid sarnasusi ja erinevusi leiaste, võrreldes nõukogude naise olukorda naiste olukorraga Euroopas?

3. Milline eluvaldkond allus kõige vähem muutustele? Miks?

4. Kas ümberkorraldused naisküsimumes Nõukogude Venemaal olid teie arvates positiivsed või negatiivsed? Tooge oma arvamuse kinnituseks näiteid allikatest.

Kirjutage essee ühel järgmistest teemadest:

Naiste erinevad võimalused eri riikides.

Võitlus võrdõigustikkuse eest – kas võit või kaotus?

Kas naine mehe varjus?

Anna Maria Sigmund. Natside naised. Tallinn: 1999.

Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999.

Larissa Vassiljeva. Kremlis naised. Kohtla-Järve: Huma, 1998.

3. RAHVUSVAHELINE KOOSTÖÖ JA KONFLIKTID VERSAILLES' SÜSTEEM – KAS LÜÜASAANUTE KARISTAMINE VÕI UUS KORD?

A Wilsoni "14 punkti"

1. Lõpetada saladiplomaatia.
2. Meresõiduvabadus.
3. Vaba kauplemine riikide vahel.
4. Relvastuse vähendamine.
5. Koloniaaltülide lahendamine, arvestades kolooniates elavate inimeste huve.
6. Vägede väljatoomine Venemaa territooriumilt.
7. Belgia suveräänsuse taastamine.
8. Prantsusmaale tuleb tagastada Alsace ja Lorraine.
9. Itaalia piir peab kulgema rahvuspiiri mööda.
10. Austria-Ungari territooriumil elavatele rahvastele anda enesemääramisõigus.
11. Balkani riikidele anda enesemääramisõigus ja rahvusvaheline garantii.
12. Osmani impeeriumis elavatele mitte-türgi rahvastele anda enesemääramisõigus. Türgi suveräänsus kehtestada Türgi piires. Vaba läbipääs Dardanellidest.
13. Luua iseseisev Poola riik. Poola peab saama rahvusvahelise garantii ja väljapääsu merele.
14. Luua rahvusvaheline organisatsioon, garanteerimaks riikide poliitilist ja territoriaalset sõltumatust.

B Rahuleping ja tulevane kahuriliha. Autor Will Dyson. (Suurbritannia ajakirjandusest, mai 1919.)

8. jaanuar 1918
W. Wilson esitab USA Kongressile oma rahu-programmi "14 punkti".

18. jaanuar 1919
Avatakse Pariisi rahukonverents.

Mai 1919
Saksamaad ähvardatakse sõjaliste aktsioonidega, kui ta ei aktsepteeri lepingut.

28. juuni 1919
Kirjutatakse alla Versailles' rahuleping Saksamaaga.

10. september 1919
Kirjutatakse alla St. Germaini rahuleping Austriaga.

27. november 1919
Kirjutatakse alla Neuilly' rahuleping Bulgaariaga.

Märts 1920
USA Senat keeldub Versailles' rahulepingut ratifitseerimast.

4. juuni 1920
Kirjutatakse alla Trianoni rahuleping Ungariga.

10. august 1920
Kirjutatakse alla Sévres'i rahuleping Türgiga.

Aprill 1921
Reparatsioonide Komisjon fikseerib Saksamaa kohustused suuruses 6 600 000 naelsterlingit.

Jaanuar 1923
Belgia ja Prantsuse väed okupeerivad Ruhri. See toob kaasa Saksa rahasüsteemi kokkuvarisemise.

August 1924
Davese'i plaan.

Juuni 1929
Youngi plaan

Juuni 1930
Viimased okupatsiooniväed lahkuvad Reinimaalt (5 aastat enne tähtaega).

1932
Lausanne'i konverentsi otsusega peatatakse ajutiselt reparatsioonide sissenõudmine Saksamaalt.

1. Milline võis olla suurriikide suhtumine Wilsoni ettepanekusse lõpetada saladiplomaatia? Kas seda nõuet on hiljem suudetud järgida? Põhjendage oma arvamust ja tooge näiteid.

2. Miks nõuti enesemääramisõigust Austria-Ungari territooriumil elavatele rahvastele, kuid Vene impeeriumis elavate rahvaste enesemääramisõigusest ei kõnelda?

3. Milline riik suhtus Saksa- maasse kõige karmimalt, milline kõige leebemalt? Põhjendage, miks! (Allikas B.)

4. Kasutades ka järgnevaid allikaid, analüüsige, mil määral võeti Wilsoni 14 punkti Versailles' süsteemi rahulepingute aluseks?

5. Milliste Wilsoni punktide sihikindlam järgimine oleks võinud aidata kaasa rahu kindlustamisele Euroopas 1919–1939? Põhjendage!

e**Eriarvamused võitjate leeris rahulepingute suhtes.****Prantsusmaa**

- Saksamaa peab kõige eest maksma! (Maksimaalselt nõrgestada Saksamaad)
- Alsace–Lorraine tagastada Prantsusmaale.
- Reinimaast tuleb moodustada puhverriik.
- Saarimaa kivisõekaevandused Prantsusmaale.

Suurbritannia

- Saksamaale esitatavad nõuded peaksid olema mõõdukad.
- Nõudis endale Saksamaa kolooniaid.
- Ei soovinud, et Prantsusmaa tugevneks Saksamaa arvelt ja saavutaks Euroopas hegemoonia.

Ameerika Ühendriigid

- President Wilson soovis, et rahulepingud sõlmitaks tema "14 punkti" alusel.
- Toetas Poola ja Tšehhoslovakkia iseseisvumist.
- Mõistis, et Poola ei suuda püsima jääda ilma väljapääsuta merele ja seepärast tuleb Poolale anda "koridor" läbi Saksa territooriumi. Aimas ka sellest tulenevat ohtu rahule Euroopas.
- Polnud nõus plaaniga muuta Reinimaa puhverriigiks.

Itaalia

- Hindas enda panust võitu kaalukaks ja nõudis Lõuna-Tirooli, kogu Aadria mere idakallast, Albaaniat, Fiume (Rijeka) sadamat, Saksa kolooniaid Aafrikas.

VERSAILLES' RAHULEPING**A****Suur nelik Pariisi rahukonverentsil.**

George Clemenceau (1841–1929). Prantsuse peaminister, 78-aastane, inimesena küüniline, hüüdnimi "Tiiger".

Woodrow Wilson (1856–1924). Ameerika Ühendriikide president, 63-aastane. Pidas ennast Euroopa päästjaks.

David Lloyd George (1863–1945). Suurbritannia peaminister, 56-aastane. Mängis vahendajarolli. Oli suur kompromissidemeister.

Vittorio Emmanuele Orlando (1860–1952). Itaalia peaminister, 59-aastane. Mängis rahukonverentsil teisejärgulist rolli. Ta ei rääkinud inglise keelt ja jäi seetõttu sageli diskussioonides kõrvale.

B

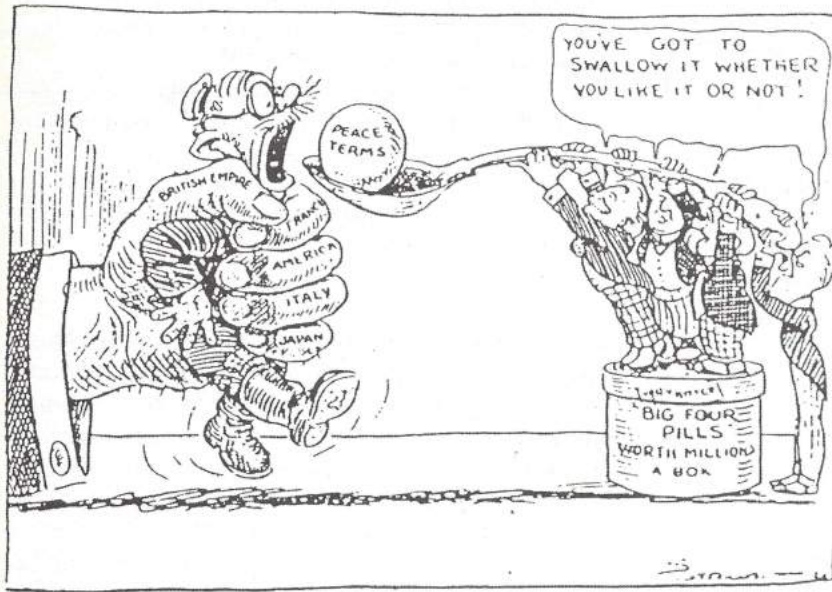
Saksa delegatsiooni juhtis välisminister krahv Brockdorff-Rantzau. Kui natuke enne konverentsi lõppu otsustati Saksa delegatsioon ära kuulata, pidas krahv ärritava ja ülbe kõne, vaevumata isegi tugitoolist tõusma. Kõnes keeldus ta tunnistamast Saksamaa ainuvastutust sõja eest. Wilson kommenteeris hiljem, et see oli taktituim kõne, mida ta eales kuulnud.

(The World at Arms. The Reader's Digest Illustrated History of the World War II, London, New York: 1989 – p. 10.)

e

Sa pead selle alla neelama...

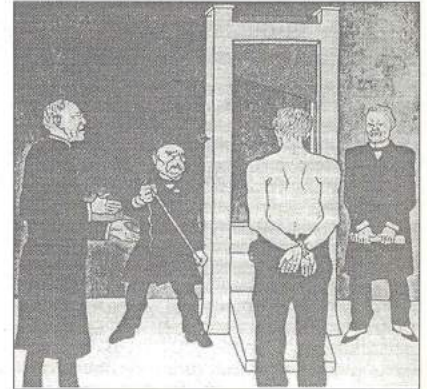
(Suurbritannia ajakirjandusest, 1919.)

D

Saksa karikatuur 1919. a 3. juuni ajakirjast "Simplicissimus".

Kujutatud on suurt kolmikut. Wilson ütleb ohvrile, kes kujutab Saksamaad: "Sul on õigus enesemääramisele. Kas sa tahad, et su taskud pöörataks pahupidi enne või pärast surma?"

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. Europe 1890–1945. London: Hodder&Stroughton, 1978. – p. 241.)

1. Kuidas demonstreeris Saksa delegatsioon oma suhtumist Versailles' rahulepingusse? (Allikas B.)

2. Kas karikatuuride sõnumid on sarnased või erinevad? Põhjendage ja tooge näiteid!

3. Vastake karikatuuride detailide alusel:

- Kuidas on kujutatud Saksamaad? Kas ta on endiselt ohtlik?
- Millist poliitikut on kujutatud kõige kättemaksuhimulisena?
- Mõtestage lahti autorite poolt lisatud tekstid.
- Milline on karikaturistide suhtumine rahulepingusse? Milline on teie suhtumine?

4. Kas 1919. aastal oli võimalik ette näha, milleni Versailles' rahuleping võib viia? Kas karikatuurid annavad sellele küsimusele vastuse?

5. Millest juhendusid karikaturistide arvates suurriikide juhid Versailles' lepingut koostades?

6. Täitke tabel Versailles' rahulepingu kohta, kasutage ka järgnevat materjali.

Probleem	Otsus	Tagajärg
Kes oli süüdi maailmasõja puhkemises?		
Saksamaa sõjalise võimsuse kärpimine		
Saksa kolooniad		
Saksamaa territoriaalsed kaotused		
Sõjakahjude hüvitamine		
Kuidas tulevikus sõdu ära hoida?		

7. Analüüsige tabelit ja andke hinnang, kas otsused olid ajendatud soovist

- karistada Saksamaad ja saada revanši;
- nõrgestada Saksamaad, et ta ei saaks tulevikus Euroopa riike ohustada või
- leidub mõni muu põhjendus.

Põhjendage oma hinnanguid!

A Saksamaa territoriaalsed kaotused.

(S. Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 10.)

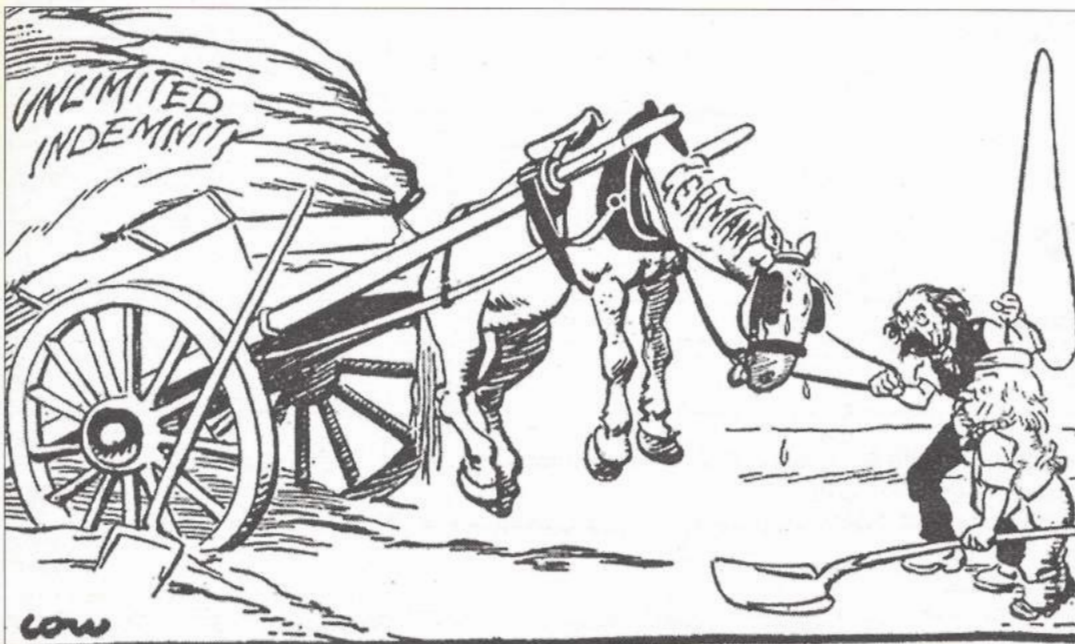

B Saksamaa kaotas u 13% oma sõjaeelsest territooriumist, 10% rahvastikust, 75% rauamaagivarudest, 25% kivisööst.

(The World at Arms. The Readers' Digest Illustrated History of World War II. London, New York: 1989. – p.10.)

e Inglise karikatuur "Lõpmatud kahjunõuded". Allkiri: "Ehk reageeriks ta nõotamisele paremini, kui laseksime tal jalad maha panna." Autor David Lowe. /A. Briand oli 1921–1922 Prantsuse peaminister – koostaja märkus./

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. Europe 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 241.)

D Versailles' rahulepingu klausel 231

(nn sõjasüü klausel).

Antanti ja tema liitlasriikide valitsused on veendunud ja Saksamaa aktsepteerib seda, et Saksamaa ja tema liitlased on vastutavad kõigi nende kahjude ja purustuste eest, mida Saksamaa ja tema liitlased Antantile ja tema liitlasriikidele pealesunnitud sõjaga tekitasid.

(<http://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/vercontents.html> – The Treaty of Versailles. Part VIII Reparation. Section 1, Article 231.)

e Suurriikide plaanid reparatsioonide küsimuses.

Prantsusmaa oli sõjapidamiseks suuri laene teinud ja lootis need tasuda Saksamaalt saadavate reparatsioonide arvelt. Prantsusmaa soovis, et reparatsioonide maksmise periood oleks pikk, sest see hoiaks Saksamaa majanduse ja finantssüsteemi kaua nõrgana. Suurbritanniale ei olnud majanduslikult nõrk Saksamaa kasulik. Kui avalik arvamus nõudis, et Saksamaa peab tasuma "viimse veeringuni", siis majandusspetsialistid eesotsas John Maynard Keynes'iga püüdsid Lloyd George'ile selgeks teha, et Suurbritannia majanduse sõjajärgne taaselustamine on oluliselt seotud üldise majandustõusuga. See oleks võimalik siis, kui tööstusmaade elanikkond suudaks osta Inglismaa manufaktuuri tooteid. Enne 1914. aastat oli Suurbritannia suurimaks kaubanduspartneriks Saksamaa. Ameerika Ühendriigid tahtsid Saksamaa võlakohustuste fikseerimisel lähtuda eelkõige riigi maksuvõimest.

Suurriikide vahelised vastuolud põhjustasid selle, et Versailles' rahulepingus ei olnudki reparatsioonide suurust kirjas. See pidi otsustatama hiljem. Sakslased kurtsid, et neilt nõuti "blankotšeki" (tühja blanketi) allkirjastamist.

(Ruth Henig. Versailles and After 1919–1933. London: Routledge, 1997. – p. 20–22.)

F**Versailles' rahulepingu klauslist 227.**

Antant ja tema liitlased süüdistavad avalikult Wilhelm II Hohenzollernit, endist Saksa keisrit, ülimates süütegudes rahvusvahelise kõlbluse ja lepingute pühaduse vastu. Antant ja tema liitlased pöörduvad Hollandi valitsuse poole nõudmisega anda endine keiser välja, et teda oleks võimalik kohtu alla anda.

<http://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/vercontents.html> – The Treaty of Versailles. Part VII. Penalties. Article 237.)

G

Hollandi valitsus keeldus keisrit välja andmast, hoolimata ähvardustest, et vastasel juhul ei võeta Hollandit Rahvasteliitu. Saksa väejuhtide ja allveelaevade komandöride üle peeti kohut Leipzigis. Seda ei tehtud mitte Antanti, vaid Saksa valitsuse sõjakohtus. Karistused olid kerged – rahatrahv või lühiajaline vanglaskaristus. See oli esimene kord, kui inimsusevastase kuriteo kontseptsioon sai seadusliku heakskiidu.

(Ruth Henig. Versailles and After 1919–1933. London: Routledge, 1997. – p. 22.)

1. Milliste alade kaotamine mõjus Saksamaale kõige rängemalt? Miks? (allikas A ja B)
2. Meenutage varemõpitud I maailmasõja põhjust ja võrrelge neid sõjasüü klausliga (allikas D). Kirjutage ette, et on aasta 1919 ja te ise viibite selle klausli arutelu juures. Teile antakse sõna. Te olete ... (valige järgnevast loetelust)

- 40-aastane koduperenaine, kelle kodu hävis sõjas;
- Suurbritannia poliitik, kes on just alustanud oma valimiskampaaniat parlamenti pääsemiseks;
- sakslane, kes elab Lorraine'i aladel;
- ameeriklasest tudeng, patsifist.

Ülesanne sobib ka rühmatööks.

3. Kirjutage ise sõjasüü klausel järgmiste riikide kohta:

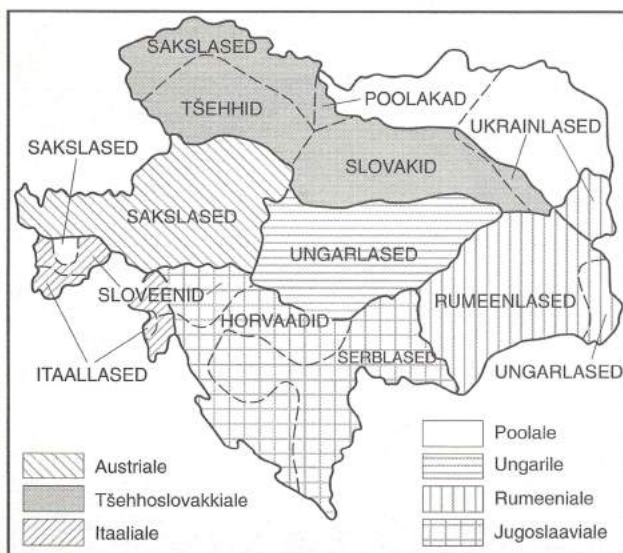
- Prantsusmaa;
- Austria-Ungari;
- Suurbritannia;
- Serbia.

4. Kas Hollandi valitsus tegi õigesti, keeldudes Wilhelm II väljaandmisest? Põhjendage oma arvamust. Tooge 20. sajandi ajaloost näiteid süüdimõistmistest inimsusevastaste kuritegude eest.

5. Millest lähtusid sõja võitnud riigid Saksamaale reparatsioone määrares? Kuidas mõjusid reparatsioonimaksud Saksamaa edasisele arengule? (allikad C, E). Kasutage vastamisel ka majandust käsitlevat peatükki.

RAHULEPINGU UNGARIGA**A****Austria-Ungari impeeriumi tükeldamine.**

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945. London: Routledge, 1978. – p. 245.)

B

Trianoni lepingu alusel Ungari tükeldati. Enne sõda oli Ungari territoorium 125 600 ruutmiili. Lepingu järgi kaotas ta 89 700 ruutmiili ehk 71,4% oma esialgsest territooriumist. Elanikkonnast kaotas ta peaaegu 21 miljonit ehk 63,6%, kaasa arvatud üle 3,5 miljoni ungarlase.

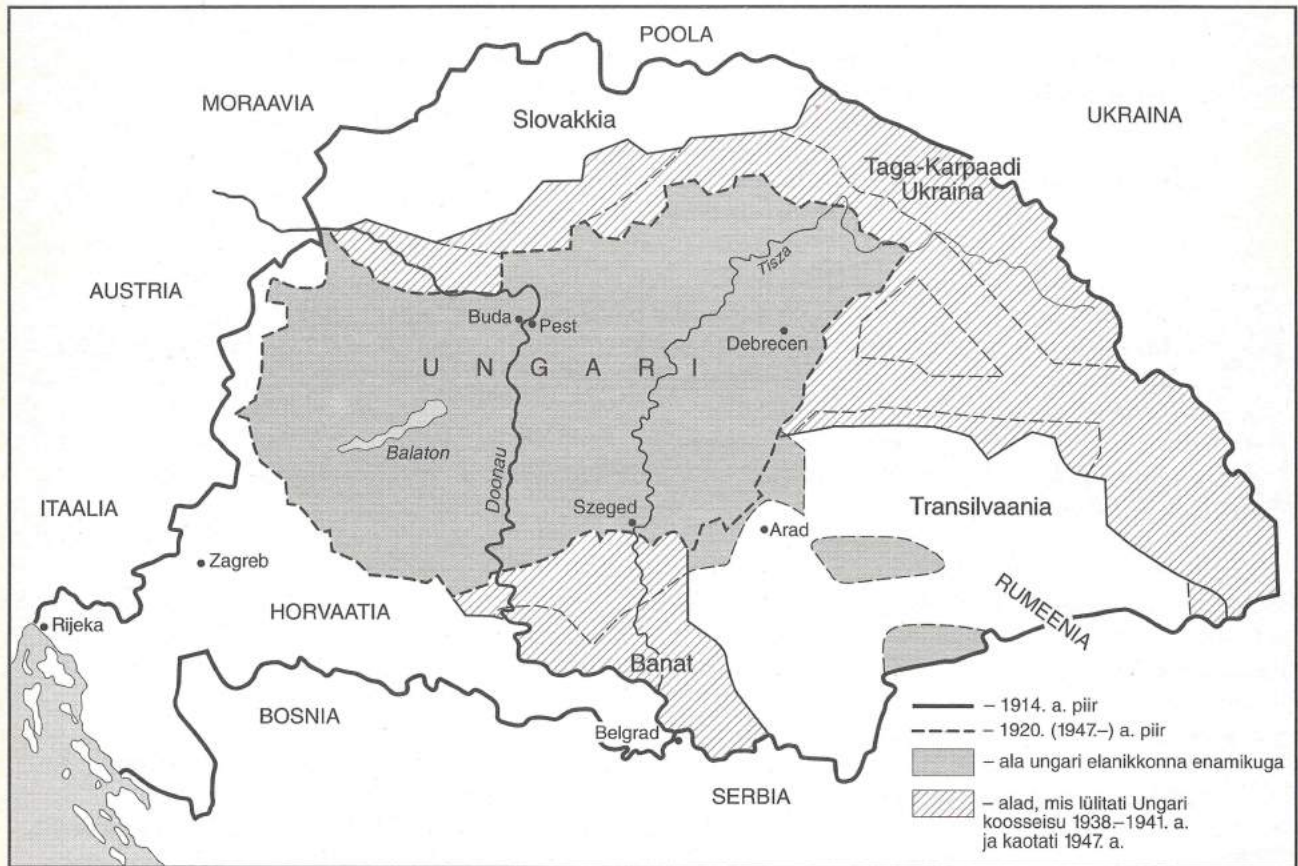
Ainus, mis ei õnnestunud, oli Beneši ja Masaryki plaan luua läbi Ungari slaavi koridor, mis ühendaks Tšehhoslovakkia ja Jugoslaaviaga. Sellise koridoriga oleks Ungari olnud täielikult vaenlaste poolt ümber piiratud. Selle plaani nurjas Itaalia, kes arvas, et slaavi koridor oluks talle ebameeldivalt lähedal.

(Hungary. Network tarja fenn. – Trianon Hungary Dismembered, p. 1, 2.)

e Ungari 1918–1945.

(Norman Davies. Europe. History. 1996. – p. 1318.)

D Rumeeniale jääb ungarlaste kogukond, mis asub vahetult Ungari piiri ääres. See on nagu oma-laadne Ungari Ulster. Kujutage ette, mis võiks juhtuda, kui panna Ulster lirimaa võimu alla. Nii saab ligikaudse ettekujutuse olukorrast, kus umbes sama palju inimesi on allutatud võõra usu ja kultuuriga kogukonna võimu alla.

Sõja algul levis kõnekäänd, et sõda peeti selleks, et sõda lõpetada. Arvan, et Kesk-Euroopaga seoses võin ma parodeerida ja öelda: see on rahu, mis lõpetab rahu (..)

Miks rääkida serblaste, rumeenlaste ja teiste rahvaste enesemääramisõigusest Ungaris? Nemad tulid Ungarisse, et päästa ennast türklaste rünnaku eest (..) Serblased tulid sinna pärast Serbia lüüasaamist Kosovo lahingus 1389. Nad tulid anudes: "Laske meid sisse või muidu me hukkume." Nad lasti sisse, neile anti õigus tunnistada oma usku, neil lubati selles riigis elada ja nüüd me ütleme, et neil on voli hõivata oma heategijate maa. Kas võib olla veel hirmsamat ülekohtu?

(..) sellega tehti väga suur viga, et piiride paikapanemisel ei viidud läbi rahvaküsitlust. Kui peeti õigeks korraldada plebistsiid Schleswig-Holsteini või Ülem-Sileesia piiride küsimuses, oleks olnud õige teha rahvaküsitlus ka Ungari piiride määratlemiseks (..) see

rahuleping, mida meil palutakse täna heaks kiita, sisaldab Ungari piiride osas pool tosinat Alsace-Lorraine'i.

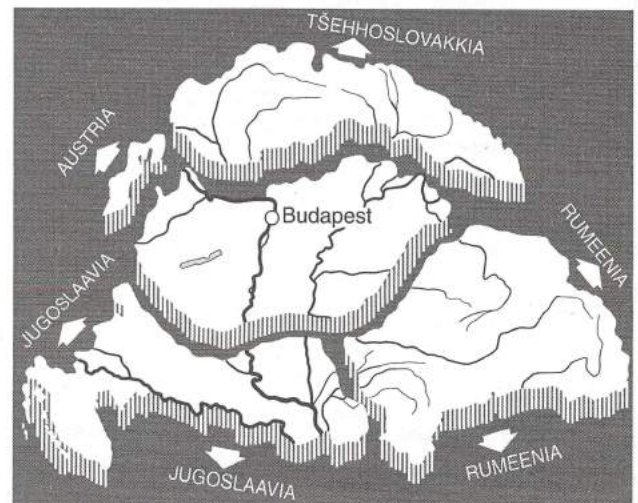
Ungari küsimus Briti parlamendis 1920–1921.

Parlamendisaadikute kõnedest. (Hungary. Network tarja fenn – Hungarian Question in the British Parliament, p. 9–11.)

e Ungari tükeldamine.

HipCat@Hungary.Org

F

Kui Pariisi rahukonverents 1919. a kokku tuli, oli avalikult teatatud, et Euroopa kaardi ümberkujundamine toimub rahvaste enesemääramise õiguse alusel. Töö käigus see põhimõte haihtus. Tagajärjeks on see, et tänapäeva Kesk-Euroopasse on kuhjunud palju tuleohtlikku materjali. (..)

Saksamaa väiksemate liitlastega rahulepingu projekti koostamine tundus Antanti riigimeestele tähtsusetuna ja nad jätsid selle oma delegatsiooni teisejärguliste liikmete hooleks (..) Nende lepingute projektid koostati suletud uste taga ja kirjutati alla keset üldist ükskõiksust mitmeid kuid hiljem Pariisi eeslinnades.

Selline (..) protseduur sobis suurepäraselt väikerahvaste intriigidega (..) Nende rahvaste esindajad hakkasid kohe arvukalt Pariisi kogunema (..) nad tegutsesid selle nimel, et muuta oma riiki puudutavad lepingupunktid võimalikult kasulikuks. Just nii sattusid Kesk-Euroopa riikide rahulepingutesse ohtlikud punktid, tulevase sõja seemned.

(Daily Mail. – 1927. – 30. august.)

1. Millised riigid tekkisid endise Austria-Ungari impeeriumi asemele pärast I maailmasõda? Millised neist olid paljurahvuselised? Kas oleks olnud parem lahendus, kui iga rahvus oleks rajanud oma riigi? Põhjendage oma seisukohta! (Allikas A.)

2. Millistele riikidele pidi Ungari loovutama oma alasid? Kuidas mõjutas alade loovutamine Ungari välisuheteid nimetatud riikidega? Kas te peate alade loovutamist õiglaseks? Põhjendage! (Allikad B, C, D, F.)

3. Leidke allikatest vastandlikele väidetele kinnitust:

– Enesemääramisõiguse rakendamine kõikjal oleks taganud õiglased piirid Kesk-Euroopas.

– Enesemääramisõiguse rakendamine kõikjal oleks sünnitanud ebaõiglust.

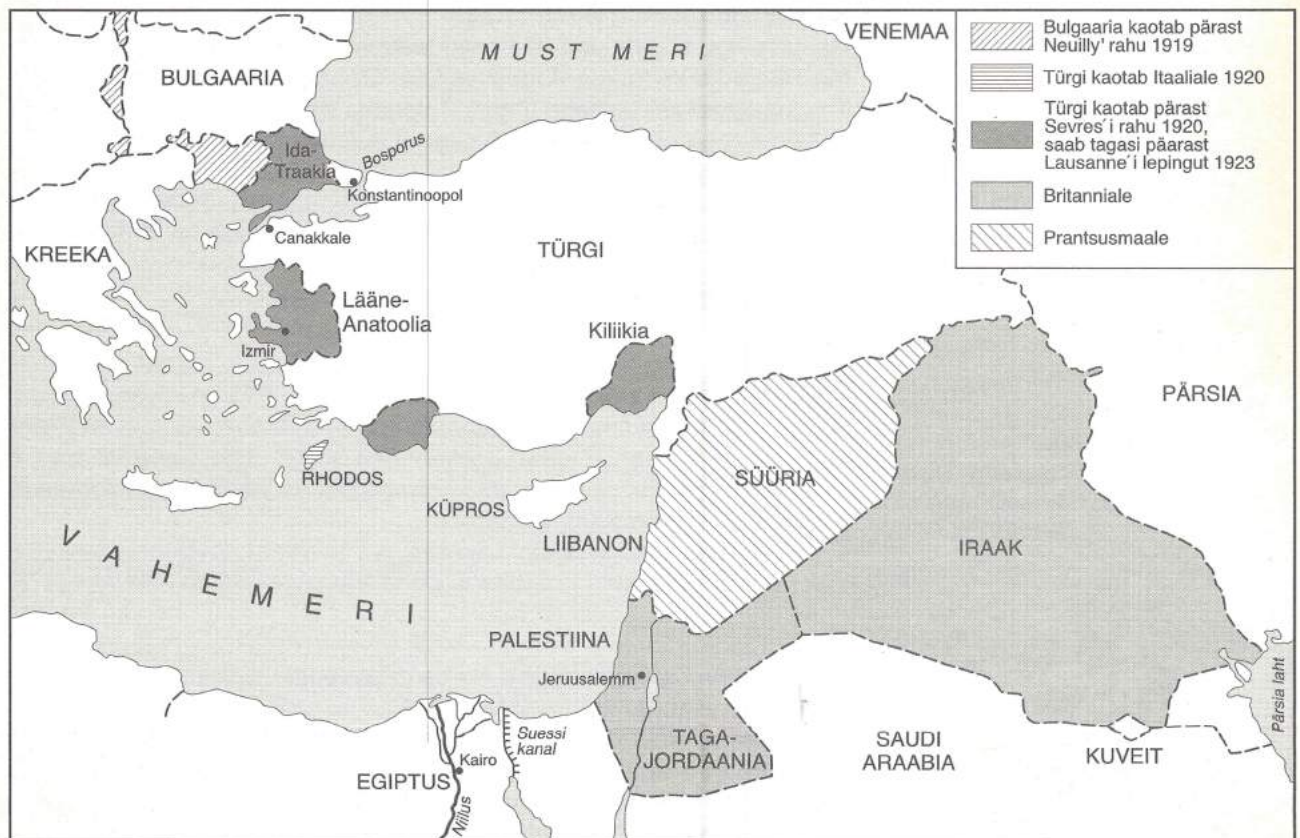
(Enesemääramisõiguse võib ülesandes asendada ka referendumiga.)

4. Võrrelge Versailles' ja Trianoni lepingut. Kas olete nõus väitega, et Trianoni lepinguga kannatas Ungari rohkem kui ükski teine I maailmasõjas osalenud riik? Põhjendage oma seisukohta näidetega.

5. Paljud kartsid, et peale I maailmasõda kujuneb Kesk-Euroopa väga konfliktseks piirkonnaks. Kas see kartus osutus põhjendatuks? Tooge oma seisukoha kinnituseks näiteid.

A**Rahulepingud Türgi ja Bulgaariaga.**

(Norman Lowe. Mastering Modern World History. 3rd Edition. London: 1997. – p.16.)

1. Milline territoriaalne kaotus oli Bulgaariale rängim? Miks? Põhjendage oma arvamust!

2. Võrrelge kaardi alusel Osmani impeeriumi suurust enne ja pärast sõda. Kelle vahel jagati Osmani impeeriumi valdused? Kas Türgile oli kasulikum Sévers'i või Lausanne'i leping? Põhjendage oma arvamust.

B Rahulepingud Türgiga.

10. augustil 1920 kirjutati alla Sévres'i rahulepingule, mis jäi Türgi poolt ratifitseerimata. Kõige rohkem vastuseisu tekitas Türgi alade loovutamine Kreekale.

Sévres'i lepingu asendamiseks sõlmiti 24. juulil 1923 Antanti riikide ja Türgi vahel Lausanne'i rahuleping. Sellega pandi alus Türgi rahvusriigile. Lõpetati varem kehtinud rahvusvaheline kontroll Türgi rahanduse üle, tühistati välismaalaste privileegid.

Bosporuse ja Dardanellide väinad demilitariseeriti, võimaldati vaba läbisõit kõigi maade kauba- ja sõjalaevadele. Türgi pidi ära andma mittemüslislastega asustatud alad. Kreekale tuli loovutada Egeuse mere saared (välja arvatud Imbros ja Tenedos). Itaalia sai Dodekaneesi saared, Suurbritannia Küprose. Türgi sai Ida-Traakia. Seal elavad kreeklased repatrieerusid Kreekasse, Kreekas elavad türkklased Türgimaale. Lausanne'i rahu lõpetas ka 1919–1922 aastatel kestnud Kreeka-Türgi sõja.

(Alan Palmer. Dictionary of Modern History 1789–1945. Penguin Books: 1983. Märksõnad Sévres, Lausanne.)

e

St. Germaini rahuleping.

Austria kaotas

- Boheemia ja Moraavia Tšehhoslovakkiale;
- Dalmaatsia, Bosnia ja Hertsegoviina Serbiale;
- Bukoviina Rumeeniale;
- Lõuna-Tiroomi, Trentino, Istria ja Trieste Itaaliale.

Austria elanikkond vähenes 22 miljonilt 6,5 miljonile. Majanduslikult enamarenenud alad läksid Tšehhoslovakkiale ja Poolale. Peagi seisid Austria silmitsi tõsise majanduskriisiga, millest ta aidati välja Rahvasteliidu laenuga.

(Norman Lowe. Mastering Modern World History. 3rd Edition. London: 1997. – p. 39–40.)

D

Neully' rahuleping Bulgaariaga.

Rahulepingu tingimused olid palju leebemad kui teistel. Bulgaaria kaotas Põhja-Makedoonia Jugoslaaviale, Dobrudža Rumeeniale, Lääne-Traakia Kreekale (sellega lõigati Bulgaaria ära Egeuse merest). Ta pidi maksma reparatsioone ligi 0,5 miljonit dollarit ja armee suurusks võis olla 20 000 meest.

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 236.)

RAHULEPINGUD JA EUROOPA JULGEOLEK

A

Igavesti kestav rahu.

(WWWhttp://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/vercontents.html)

B Versaillies' rahuleping oli halb lähtepunkt "liitlaste ühtekuuluvuse" poliitikale. Prantsusmaa oli solvunud. Tema riigimehed kurtsid, et Prantsusmaa on "kaotanud rahu" pärast võitu sõjas. Sõjajärgne allianss ei toiminud enam nii, et oleks sõja korral taganud Reini aladel Prantsusmaale Suurbritannia kindla toetuse.

(Arnold Wolfers. Britain and France Between Two Wars: Conflicting Strategies of Peace from Versailles to World War II. New York: Norton. – p. 78.)

e

Suured rahvusgrupid sattusid elama valele poole riigipiiri. Seega polnud Saksamaa ainuke, kes oli huvitatud Pariisis sõlmitud lepingute ümbervaatamisest. Isegi kui Prantsusmaa oli huvitatud, et säiliks *status quo*, oli teada, et Suurbritannia ja USA ei tundnud kohustust siduda ennast reeglipäratult kehtestatud piirilepingutega.

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. London: 1989. – p. 373.)

D

Territoriaalsed muudatused Euroopas peale I maailmasõda.

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 233.)

E

Realiseerusid Prantsusmaa juhtide kõige suuremad hirmud. Tema sõjaeelsesel liitlasel Venemaal polnud enam ühist riigipiiri Saksamaaga (..) Prantsusmaa sõjaaegne liitlane Suurbritannia ei soovinud samuti sõjalist abi garanteerida, USA aga eemaldus üha enam Euroopa poliitilistest afääridest. Alla 40 miljonilise elanikkonnaga Prantsusmaa oli jäetud üksi silmitsi naabri Saksamaaga, kelle elanikkond lähenes 70 miljonile ja kellel oli endiselt märkimisväärne majanduslik ja tööstuslik võimsus, mis võis kujuneda baasiks tulevasele sõjalisele agressioonile.

(Ruth Henig. Versailles and after 1919–1933. London: Routledge, 1997. – 31, 32.)

1. Millised rahulepingute sätted ohustasid Euroopa julgeolekut kõige enam? Kuidas? Põhjendage!

2. Mil määral olete nõus järgnevate väidetega. Põhjendage oma seisukohta.

– Rahulepingud olid igati õiglased, sest Saksamaad ja tema liitlasi oli vaja karistada.

– Tänu rahulepingutele suutis Euroopa elada 20 aastat rahu.

– Rahulepingud olid koostatud läbimõttlematult, põhjustasid Euroopas teravaid pingeid ja viisid lõpuks uue sõja puhkemi-
sele.

– Rahulepingud olid äärmiselt ebaõiglased. Selles on süüdi võitnud riikide rahvahulgad, kes lähtusid vaid väiklasest kättemaksuhimust ega suutnud kaugemale tulevikku vaadata.

3. Millist vastuolu kujutab allikas A?

4. Kasutades tänapäeva Euroopa poliitilist kaarti ja teatmeteoseid, võrrelge I maailmasõja järel kujunenud riigipiire praeguste piiridega. Leidke kolm piirkonda, kus piirid on jäänud samaks, ja kolm piirkonda, kus on toimunud muutused. Millal ja kuidas need muutused toimusid?

RAHVASTELIIDU LOOMINE – KAS EDU VÕI NURJUMINE?

Thomas Woodrow Wilsoni portree.

Sündinud 1856. a Virginia osariigis Stauntonis. Koduses kasvatuses domineeris presbüterlik isa. Kodus idealiseeriti farmerite, käsitöölise ja väikepoodnike õnnelikku ühiskonda. 1875–79 õppis Princetoni ajalugu ja ühiskonnateadusi, hiljem Virginia ja John Hopkinsi ülikoolis Baltimore'is õigusteadust, ajalugu ja sotsiaalteadusi. Alates 1902. a oli Princetoni ülikooli rektoriks. Sisemiste vastuolude tõttu lahkus 1910. a akadeemiliselt töölt ning hakkas tegelema poliitikaga. Aastal 1911 sai New Jersey osariigi kuberneriks, a 1912 valiti presidendiks. Teist korda valiti presidendiks a 1916, sest lubas USA sõjast eemal hoida.

(<http://www.ipl.org/ref/Potus/wwilson.html>; <http://www2.whitehouse.gov/WH/glimpse/presidents/html/ww28.html>)

RAHVASTELIIDU LOOMINE – KAS DEMOKRAATIA VÕIT?

A

Tuleb luua üldine rahvaste ühendus, kus põhikirjaga antakse vastastikused poliitilise sõltumatuse ja territoriaalse puutumatusse garantiid nii suurtele kui väikestele riikidele.

Wilsoni pöördumisest USA Kongressi poole 8. jaanuaril 1918. aastal (14. punkt). (<http://ac.acusd.edu/History/text/ww1/fourteenpoints.html>)

B

Rahvasteliidu põhikirjast pidi saama maailma tähtsaim rahvusvaheline kokkulepe, mis iganes kirjutatud. Sellest pidi saama inimkonna *Maxima Charta*, mis tagab rahvastele nende õigused ja vabadused ning ühendab nad üldise rahu säilitamise nimel (..)

Vastav komisjon vajas tugevat isiksust, et Rahvasteliidu üksikasjalik plaan nii lühikese ajaga läbi suruda. President Wilson oli selline isiksus (..)

Hr. Wilson saavutas suurejoonelise isikliku edu, kuid seda tänu rahvaste võrdsuse fundamentaalsetest põhimõtetest taganemisele. Oma agaras püüdes teha maailm demokraatia jaoks turvaliseks loobus ta rahvusvahelisest demokraatiast ja toetas rahvusvahelist autokraatiat (..)

Rahvasteliidule lisati ülesandeid, mis muutsid ka Liidu enda algset olemust. Üldisi sõdu välistavaks institutsiooniks mõelduna muutus ta rahu tingimuste elluviimise institutsiooniks. Tema ideeline alge allutati materialistlikule eesmärgile – tagada hüvitus võidukatele rahvastele.

Wilsoni sekretär Pariisi rahukonverentsil Robert Lansing. (*The Peace Negotiations. A Personal narrative.* Boston, New York: 1921, pp. 138, 139, 146.)

C

Liidu liikmed kohustuvad välise agressiooni korral austama kõigi Liidu liikmete territoriaalset terviklikkust ja poliitilist iseseisvust ja seda tagama. Igasuguse agressiooni või agressiooniohu korral pakub Nõukogu välja vahendid, kuidas seda kohustust täita.

Rahvasteliidu põhikiri. ([Http://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/ver001.html](http://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/ver001.html))

D

Karikatuur "Kihlused Versailles's". (Meie Mats. – 1919. – 12. juuli.; *Eero Medijainen.* Maailm provintsionu peeglis. Tartu: 1998. – lk. 11.)

RAHVASTELIIDU POOLT JA VASTU

A

(..) siin on ühendusega tegemist, kes tahab selle poole püüda, et rahvaste koostöötamist mitmel alal edendada ja rahu ning julgeoleku kaitset läbi viia. Kui Eesti rahvas rippumatu ja iseseisva riigina tahab püsida rahvusvahelisel pinnal, nagu ta seda avaldanud, siis peab ta ka selle ühenduse liikmeks saada püüdma. Selle tõttu on Eesti Vabariigi Valitsus leidnud tarvis olevat Asutava Kogu ette astuda ettepanekuga, et teda volitatakse astuma tarvilikke samme Eesti vabariigi vastuvõtmiseks Rahvasteliitu (..)

Eesti välisminister Ado Birk – Vabariigi valitsuse ettepanek Rahvasteliitu astumise asjus. (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

Nii praeguse Rahvasteliidu asutamisel kui ka sinna astumisel tuuakse ette tähtsama põhjendusena, et selle liidu esimeseks ja tähtsamaks ülesandeks olla püsiva rahu loomine rahvaste vahel (..) Nii nähakse Rahvasteliidu loomisega inimkonna paremate peade kaunima unistuse, nimelt kestva rahu loomise täideminekut või vähemalt selle algust (..)

See leping oma iseloomu poolest on kõige jultunum rahuleping uuemas ajaloos (..) Versailles' rahulepinguga taheti revolutsiooniline Saksamaa teha sandiks, kärpida tema maa-ala, püüdes teda ilma jätta leivast ja sõest, riisudes tema kaubalaevastiku jne. Rahvasteliit on sündinud ühenduses Versailles' rahulepinguga, see on rahuga, milles peituvad tulevaste sõdade algidud. Sarnane rahu ja sarnane võltsitud Rahvasteliit ei või mitte kesta. See on maailma tulekahju uus järk. Ja see tulekahju kustub, kui see leping ja see liit lõhki käriseb, kui see lõhki käristatakse. Ja see peab ja saab sündima. Seda teeb revolutsiooniline töörahvas. Kuid see ei ole mitte ainuke võimalus, et seda töörahvas teeb. Rahvasteliit kannab eneses vastuolu ka nende kapitalistlikkude riikide vahel, kes sinna astunud (..) Rahvasteliit ei ole seega mitte rahuliit, ei ole ka mitte Rahvasteliit selle sõna tõsisel mõttes, vaid see on praeguste maailma võitjate ja valitsejate kapitaalide liit, mis ei too mitte rahu maailmale. Seda rahu võib tuua ainult töörahva liit, kes kodanlise ilmakorra ära pühib ja uued alused kogu ühiskondlikule arenemisele annab. Proletariaadi sotsialistlik revolutsioon on see, mis loob need alused, mille peale tõsise rahvaste- ja rahuliidu ehitamine võimalikuks saab.

Hans Kruus (sotsiaalrevolutsionäärid). (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

(..) meie oma seisukohast väga palju sellest õigeks peame, mis minu eelkõneleja Kruus siin Rahvasteliidu asutajate ja tema senise füsiognoomia kohta ette tõi. Muidugi nende üksikute liig julgete oletustega, nagu oleks Rahvasteliit lausa tulevaste sõdade põhjuseks ja nagu laguneks ta ilmtingimata koost ära, meie päri olla ei saa. Samuti on meie arvates väga ekslik küsimus: kas Rahvasteliit võib sotsialistlik internatsionaal olla? Meie arvates on lugu ikka nii, et Rahvasteliit ja internatsionaal (..) Kuid meie teame, et Versailles' leping, mis sünnitas Rahvasteliidu, juba lähemal ajal võib tulla revideerimise alla (..) Muudetakse igatahes neid võimatuid rahutingimusi, mis ei võimaldanud korralikku rahvusvahelist kaubanduslikku läbikäimist ja tööstuse edenemist. Tahaksime loota, et sarnase revideerimise tagajärjel ka võidetud pool Rahvasteliidust osa võtma kutsutakse.

Karl Ast (sotsiaaldemokraadid). (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

1. Grupitöö. Iseloomustage karikatuuri (allikas D). Kas pilapildil avaldus tollane avalik arvamus või oli tegemist ettenägeliku ennustusega? Kas diplomaadid oleksid ilma nn "suure kolmikuta" parema rahu saavutanud?

2. Koostage kaheosaline tabel eeldustest ja takistustest, mis mõjutasid maailma ülesehitamist president Wilsoni ideede alusel.

3. Selgitage varemõpitu- le ja antud tekstidele toetudes, kas Rahvasteliidu idee oli võrdväärne Euroopa Ühendriikide, pan-Ameerika, pan-germanismi ideedega, mis levisid XIX sajandil? Mida teate Euroopa Liidu varasemast ajaloost? Kas Rahvasteliidu näol oli tegemist rahvaste või riikide liiduga?

Ma arvan, et siin on kahe jõu, kahe riigi valitsemise süsteemiga tegemist, ja meil tuleb valida, kas ühineda Moskva internatsionaaliga või astuda Rahvasteliitu. Ma arvan, et meil on kasulikum ja otstarbekohasem Rahvasteliidu poole hoida ja mitte Moskva internatsionaaliga käsikäes käia (..) Need riigid, kes on astunud Rahvasteliitu, on suutnud oma rahvast toita, on suutnud nende vaimliste tarvete eest hoolt kanda. Kolmanda internatsionaali kandja Vene enamlus ei ole jõudnud seda teha. Kui meie räägime Rahvasteliidust kui tsentrumist, milles on palju halbtusi, siis võime seda veel rohkem Moskva internatsionaali kohta öelda: tema on näljaliit, on hävitamise liit, on kodusõjaliit, on vereliit ja kõik, mis teie tahate.

Jaan Uluots (Maaliit). (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

B Nüüd on meie asi juba päris selge. Nagu mina Teile algusest peale kirjutasin, ei olnud ja ei ole ka praegu lootust, et Eesti saaks tänavu Rahvasteliitu vastu võetud. Juba mineva nädalal selgus, et täieliku vastuvõtmise peale mingit lootust ei ole (...) Nagu Teile juba minevas kirjas teatasin, rippub meie vastuvõtmise küsimus ära kõige rohkem inglased. Sellepärast siis arvasime tarvilikuks täielikult selgusele jõuda, missugune on Briti vaade selle asja peale ja palusime Fisherilt täitsa otsekohest vastust, mida tema ka andis. Tema ütles meile, et meie vastuvõtmine peab saama edasi lükatud, see olevat tema ja ka üleüldse Briti delegatsiooni arvamine (...) Kuidas võib üks noor ja võrdlemisi jõuetu teise riigisuguse toetamise kohused enda peale võtta ja läks üle 10 paragrafi peale, mis tema arvamise järele ligemas tulevikus muudetud saab ja mis ka meie ja teiste (Saksa, Amerika Ü. R. ja ka teised uued veikesed riigid) vastuvõtmist kergendab. See oli nii ütelda juriidiline inglise otsuse põhjendamine. Muidugi on selle kõige taga vene küsimus (...) Prantsuse on muidugi rohkem vastu, aga oleks

Inglise poolt olnud, oleks meie asi läbi läinud (...) Nagu juba ütlesin kord – väga halb on meile, et ligemad naabrid, see on Rootsi, Taani, Hollandi meie vastu on, sest komisjonides on naabrite sõnadel uute riikide kohta palju suurem tähtsus kui kellegil L. Amerika riigil (...)

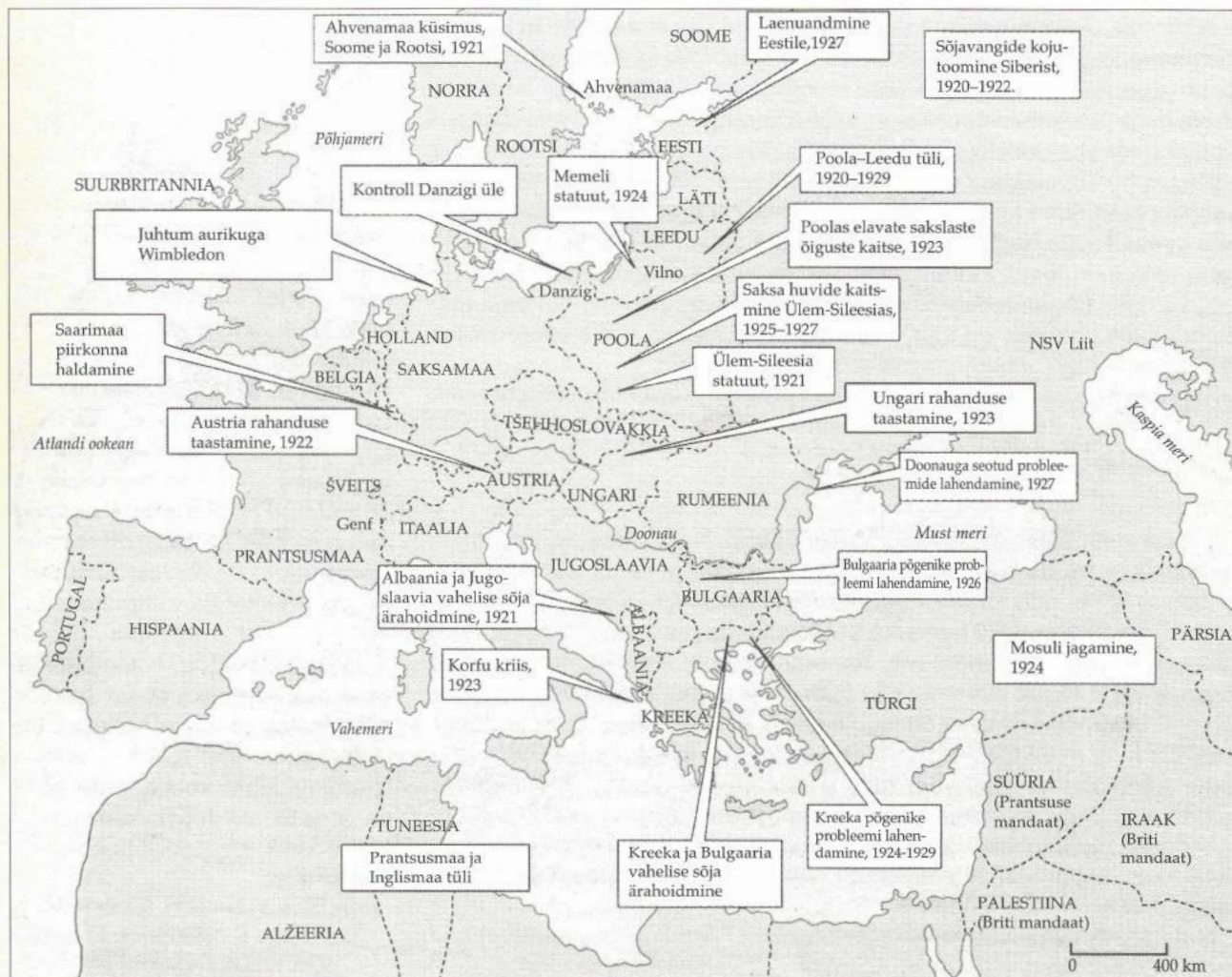
Nii siis mina loen, et meie asi on siin seekord täiesti läbi kukkunud. Meie kaasvõitlejad Läti, Georgia ja Armenia on niisamasuguses seisukorras (...)

Igatahes üks suur samm on tehtud, sest juba see on tähtis, et meie küsimus on siin selles Assemblies vist kõige tähtsam ja keerulisem. Pea terve ilma diplomaadid murravad pead, kuidas sellest üle saada. Vastu võtta ei või ja ära ütelda ka ei taha. Kui palju meist siin on räägitud, kuna kolm nädalat tagasi suurem jagu neist delegatsioonide liigetest veel ülepea ei teadnud, et maakera peal on olemas Eesti ehk Läti. Ühte peab aga ütleva, et selle esimese sammu tegemine on siin väga raske ja iseäranis vastik."

Johannes Laidoneri kiri välisminister Otto Strandmanile
Genfist 10. detsembril 1920. a (Eesti Riigiarhiiv.
957-11-654. lk 78-81.)

e Probleemid, millega Rahvasteliit 20. aastatel tegeles.

(Ben Walsh. Modern World History. History on Focus. GCSE. London: 1996. – p. 192.)

D

Rahvasteliidu Nõukogu liikmeks olemisel on omad head ja vead.

Liikmeks olemine teeb riigile juba iseenesest teatavat propagandat. Teiseks annab ta võimaluse õige lähedalt tutvuneda Sekretariaadi mehhanismiga ja Sekretariaadi juhtivate jõududega. Kolmandaks kergendab ta märksa isikliste sidemete loomist suurriikide esindajatega.

Negatiivsetest külgedest tuleks märkida:

1) Nõukogus olemine nõuab suurt tööd. Soomel oli Nõukogus olemise ajal Genfis Alaline Esindus suurendatud koosseisuga. Peale selle sõitis Nõukogu sessioonidele alati veel välisminister ise ja sagedasti eksperte Helsingist. See kõik on seotud suurte kuludega. Sellele seltsivad veel esinduslikud kohustused. Rootslased kinnitavad, et neil Nõukogus olemine tuli maksma umbes 50 000 krooni aastas. Praegu saaks muidugi odavamini läbi, kuid teatavate kuludega tuleb ikkagi arvestada. Mõned Lõuna-Ameerika riigid võtavad Nõukogus olemist kergemalt. Nad ei tee üldse tööd, vaid loevad ainult maha, mis neile ette kirjutatakse. Selle järele on siis ka nende kuulsus.

2) Nõukogus olemine asetab väikese riigi tihti õige raskesse seisukorda. Palju sagedamini kui Täiskogul tuleb Nõukogul arutada poliitilisi tülküsimusi. Ja kuna Nõukogu sisulisi küsimusi peab otsustama ühel häälel, tuleb igal Nõukogu liikmel alati võtta seisukohta. Väikeriigil on sarnane seisukoha võtmine poliitilistes tülküsimustes, mis teda vahenditult sugugi ei puuduta, sagedasti seotud tõsiste raskustega, eriti kui on tegemist suurriikide kollideeruvate huvidega.

See on tähtsaim moment, mida tuleb juba ette arvestada Nõukogusse minnes.

Minu arvamine on, et kuigi meil ei tarvitse ette loobuda Nõukogusse minekust igaveseks ajaks, ei oleks meil praegu, mil poliitilised vahekorrad alles väga segased, erilist põhjust kippumiseks sinna. Seda enam, et paremusi, milliseid annab olemine Nõukogus, võib – muidugi ainult väikeses osas – saavutada ka väiksema jõukulutuse ja riisikoga: tugeva ja hästi ettevalmistatud delegatsiooni nimetamisega Täiskogule.

August Schmidt (Eesti esindaja Rahvasteliidus 1931–39) välisministeeriumile 7. märtsil 1935. a (Eesti Riigiarhiiv. 957-14-105. lk 26–27.)

e**Skeem “Miks Rahvasteliit nurjus”. Ajaloolaste kokkuvõtavad arvamused.**

(Ben Walsh. Modern World History. History on Focus. GCSE. London: 1996. – p. 209.)

Juhtivate riikide omakasupüüded.
Rahvasteliit sõltus Suurbritannia ja Prantsusmaa kindlast toetusest kriiside ajal. Kui kriisid puhkesid, ei suutnud kummagi riigi valitsused oma huvidest loobuda ja Rahvasteliitu toetada.

Ameerika ja teised tähtsad riigid ei osalenud.

Mingi oluline riik jäi ikka kõrvale. Sakamaa polnud liige kuni a-ni 1926 ja lahkus 1933. Nõukogude Liit polnud liige a-ni 1934, samal ajal kui Jaapan lahkus a 1933 ja Itaalia a 1937. Mis kõige tähtsam – USA polnud kunagi liige. Ilma nende suurte riikideta jäi Rahvasteliidu autoriteet madalaks ja tegevus ebaefektiivseks.

Majandussanktsioonid ei toimunud.

Majandussanktsioone peeti Liidu peamiseks relvaks, kuid liikmed ei kasutanud seda meelsasti, sest kartsid, et USA osaluseta pole neist suuremat kasu. Kui neid rakendatigi, oli neid kerge murda. Seega polnud Rahvasteliidul jõudu oma otsuseid ellu viia.

Oma sõjaväe puudumine.

Majandussanktsioonide nurjumisel oli järgmine valik sõjalised sanktsioonid. Et Liidul puudusid oma sõjajõud, loodeti koostööle liikmeriikidega. Suurbritannia ja Prantsusmaa aga ei olnud nõus oma sõjavägesid andma. Rahvasteliidu eest ei ole keegi kunagi võidelnud.

Lepinguid, millele ta toetus, peeti ebaõiglasteks.

Liit oli seotud rahulepingutega, millega ta loodi. Aja jooksul selgus, et mõned lepingutingimused osutusid karmideks ja ebaõiglasteks ja vajasisid parandamist. Edaspidi see õõnestas Liitu.

Otsustamine oli aeglane.

Kui tekkis kriis, oodati Rahvasteliidu kiiret ja kindlat reageerimist. Paljudel juhtudel läks liiga palju aega, enne kui Rahvasteliit kokku tuli ja otsustas. Et tegutsemiseks oli vaja kõikide liikmesriikide nõusolekut, halvas see Liidu tegevuse.

1. Koostage kaheosaline tabel riikidest Euroopas 1920.–30. aastatel:

- a) kes olid rahulepingute tulemustega rahul;
b) kes soovisid lepinguid revideerida.

2. Jagunedes kolme gruppi, võrrelge ja iseloomustage kolme erinevat suhtumist Rahvasteliitu Eestis 1920. a kevadel. Kas Balti riikidel oli tõepoolest olemas kolm valikuvõimalust? Millised oleksid ühe võimaluse pooldajate vastuargumendid kahele ülejäänule? Leidke ühine vastus (kompromiss). Miks ei arvestatud Balti riikide soovi kiiresti Rahvasteliiduga ühineda?

3. Kas allikas B domineerib kindral Laidoneri pettumus või usk tulevikku? Miks teised Ida- ja Kesk-Euroopa riigid olid paremas olukorras? Põhjendage.

4. Grupitöö. Korraldage dispuut, kasutades alljärgnevat vastandlikke väiteid:

- ✓ Rahvaste enesemääramise nõue oli demokraatlik.
- ☒ See nõue nõrgendas demokraatia positsioone maailmas.

- ✓ Rahvasteliidu olemasolu ja tegutsemine vastas maailma huvidele ja vajadustele.
- ☒ See takistas reaalselt ja edukat võitlust rahu eest.

- ✓ Väikeriikide kujunemine Ida- ja Kesk-Euroopas vastas kõige paremini rahvaste enesemääramise nõuetele.
- ☒ Väikeriikide teke soodustas uue sõja puhkemist.

- ✓ Tähtsate asjade otsustamisest kõrvalejäämine oli väikeriikidele ainuke võimalus oma julgeolekut kindlustada.
- ☒ Väikeriikide katsed konflikte vältida ainult innustasid agressoreid.

- ✓ Rahvasteliit oli variorganisatsioon riikide egoistlike huvide varjamiseks.
- ☒ Rahvasteliidul ei olnud teisi alternatiive, see oli ainuke võimalus demokraatiat ja rahu hoida ning tugevdada.

- ✓ Rahvasteliit oli huvitav, aga tülikas eksperiment.
- ☒ Rahvasteliit oli inimkonna senise arengu üks olulisemaid saavutusi.

- ☒ <http://www.ipl.org/ref/Potus/wwilson.html>
- ☒ <http://www2.whitehouse.gov/WH/glimpse/presidents/html/ww28.html>
- ☒ <http://ac.acusd.edu/History/text/ww1/fourteenpoints.html>

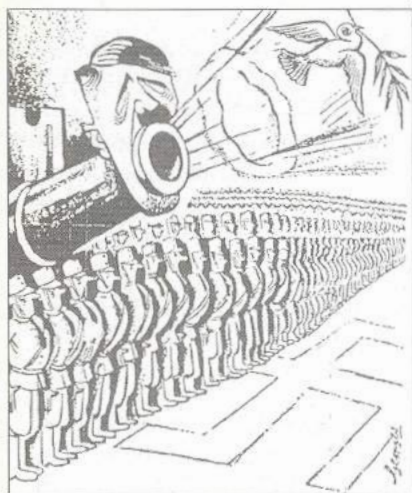
KAS HITLERI VÄLISPOLIITIKA OLI EDUKAS?

REINIMAA OKUPEERIMINE

A

"Rahukõneleja" Hitler.
Hitleri välispoliitilised loosungid:
Maha Versailles' kütked!
Eluruum!
Maha kommunism!

USA karikatuur aastast 1933.
(Entdecken und Verstehen.
4. Geschichtsbuch für Hauptschulen
in Baden-Württemberg. Frankfurt
am Mein, 1991. – S. 98.)

B

"The Goose-Step."

Karikatuur aastast 1936 –
autor Ernest H. Shephard.
(Punch. – 1936. – märts.)

e

Need 48 tundi pärast Reinimaale sissemarsimist olid minu elus kõige närvesöövamad. Kui Prantsusmaa oleks oma väed Reinimaale toonud, oleksime pidanud tagasi tõmbuma, saba jalge vahel (..)

Hitleri kommentaarid. (John Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990.
London: Oxford University, 1998. – p. 292.)

D

Mida siis Saksamaa teinud on? Kas ta marssis sisse võõrale maale ja tappis kaitsetuid pärismaalasi nagu fašistlik Itaalia? Ta lihtalt heitis kõrvale kaks iganenud kitsendavat artiklit ebaõiglasest Versailles'i lepingust (..) Ta on viinud mõned sõdurid ja varustuse mitte võõrale territooriumile, vaid oma Isamaa ühte piirkonda. Kätte on jõudnud aeg tunnistada, et suurel saksa rahval on teiste suurriikidega võrdsed õigused ning rahulepinguga dikteeritud häbi ei saa igavesti kestma jääda.

Briti ajakirjanduse kommentaar. Kirjast toimetajale.
(Glasgow Herald. – 1936. – 28. märts.)

e

Suurbritannia, Prantsusmaa ja Belgia avaldasid ägedat protesti Reinimaa okupeerimise pärast, kuid ei teinud midagi enam. Nende protestiga ühines ka Itaalia. See oli viimane kord, kui Itaalia näitas üles vastasseisu Saksamaa suhtes. Etioopia vallutamiseks oli alanud Itaalia isolatsioon ülejäänud Euroopast. Osalemine Hispaania kodusõjas eemaldas teda Suurbritanniast ja Prantsusmaast veelgi enam ning lähendas Saksamaale. Berliin–Rooma telje kujunemine 1936. a oktoobris tegi lõpu kõikidele lootustele ühisest Lääne-Euroopa rindest Saksamaa vastu ja jagas Euroopa selgelt kahte leeri.

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945.
London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 473.)

1933 okt

Saksamaa lahkub Rahvasteliidust.

1934 juuli

Austria Saksamaaga liitumise katse.

1935 jaan.

Saarimaa taasühinemine Saksamaaga.

1935 juuni

Inglise–Saksa mereväekokkulepe.

1936 märts

Reini demilitariseeritud tsooni hõivamine.

1936 august

2-aastase üldise sõjaväekohustuse kehtestamine.

1936 okt

Berliin–Rooma telg.

1936 nov

Kominternivastane pakt.

1936–1939

Hitler abistab Francot Hispaanias.

1937 nov

Itaalia ühineb Kominternivastase paktiga.

1938 märts

Austria liitmine Saksamaaga (Anschluss).

1936 sept

Müncheni tehing. Sudeedimaa liitmine Saksamaaga

1939 märts

Ülejäänud Tšehhia liitmine; Klaipeda liitmine Saksamaaga

1939 mai

Teraspakti sõlmimine

1939 august

Molotovi–Ribbentropi pakti sõlmimine

1939 sept

Kallaletung Poolale. II maailmasõja algus

1. Jagunedes kahte gruppi, püüdke kaitsta ühte alljärgnevatest arvamustest:

- a) Saksamaad oleks saanud 1936. aastal peatada;
 - b) Hitlerit ei olnud 1936. aastal enam võimalik peatada.
2. Kuidas võisid Reini okupeerimisse suhtuda a) Inglismaa tavakodanik; b) Inglise valitsuse liige; c) Prantsusmaa tavakodanik; d) Prantsuse valitsuse liige; e) Prantsuse sõjaväelane? Põhjendage oma arvamust.

AUSTRIA LIITMINE SAKSAMAAGA (ANCHLUSS)

A

Anschluss – Saksamaa ja Austria poliitiline ühinemine – oli vastavalt Versailles' rahulepingu 80. artiklile keelatud.

Austrias oli aktiivne natsiliikumine. See oli endale eesmärgiks võtnud Anschlussi ja demokraatliku valitsuse kukutamise. Sellele vaatamata otsustas Dollfuss – Austria kantsler alates 1932. a maist – natsiliikumisele omal maal lõpu teha. Keelati poliitilised kokkutulekud ja paraadid ning 1933. a 19. juunil kuulutati natsipartei Austrias seadusevastaseks.

Kättemaksuks teatas Hitler maikuus, et kõik Austriat külastavad Saksa turistid peavad maksma 1000 marka lõivu. See oli ränk hoop Austria turismitööstusele, valitsuse suurimale tuluallikale.

Austria natsipartei kavandas mitmeid kuid Austria valitsuse vägivaldset kukutamist. On igati põhjust uskuda, et Hitler oli tuttav nende plaani detailidega ja andis vandenõulastele oma õnnistuse. 25. juulil 1934 vallutasid natsid Austria kantsleri ametiruumi ja tapsid Dollfussi.

See putš suruti Austria võimude poolt kiiresti maha ja president Miklas lasi Kurt von Schuschniggil moodustada uue valitsuse. Kuigi Saksa natsipartei eitas oma informeeritust mõrvaplaanidest, mõjus Dollfussi mõrv Hitleri reputatsioonile välismaal hävitavalt. See ajendas omakorda Mussolinit mobiliseerima oma vägesid, et olla valmis Austriale appi minema juhul, kui atentaadile oleks järgnenud ka invasioonikatse. Hitler pidi oma taktikat revideerima. Oli selge, et enne tegutsema hakkamist pidi Saksamaa saavutama muutuse Itaalia suhtumises.

(John Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – p. 295–296.)

B

Hitler: "Mul pruugib vaid anda käsk, ja ühe ööga on kõik need naeruväärsed hernehirmutised piirilt kadunud. Ega te ometi tõsiselt ei usu, et te suudate mind kas või pooleks tunniks kinni pidada? Kes teab – võib-olla olen ühe ööga äkki Viinis nagu kevadine torm. See läheb teile kalliks maksma. Parema meelega tahaksin austerlasi sellest säästa; see nõuaks teilt palju ohvreid! (..) Kas tahate Austriast uut Hispaaniat teha? Meelsamini väldiksin kõike seda."

Schuschnigg: "(..) käsin lõpetada kõik kaitsetööd Saksa piiril. Ma muidugi mõistan, et te võite Austriasse sisse marssida, härra kantsler, aga see viib vältimatule verevalamisele, ükskõik kas me seda soovime või mitte. Me ei ole maailmas üksinda. See tähendab tõenäoliselt sõda."

Hitler: "Ärge arvake, et siin ilmas leidub keegi, kes mind minu otsuse elluviimisel takistaks! Itaalia? Minu vahekorrad Mussoliniga on täiesti selged: ma olen Itaaliaga nii lähedastes suhetes kui võimalik. Inglismaa? Inglismaa ei liiguta Austria pärast sõrmegi (..) Ja Prantsusmaa? Kahe aasta eest me marssisime mõne tühise pataljoniga Reinimaale – ja tol hetkel ma läksin suure riski peale välja. Kui Prantsuse armee oleks liikvele läinud, siis oleksime paratamatult pidanud tagasi tõmbuma. (..) Aga nüüd on Prantsusmaa juba hiljaks jäänud!"

(W. S. Churchill. Tormihoiatus: Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995. – lk. 208, 209.)

C

Kuulake tähelepanelikult: Seyss-Inquart peab siia saatma järgmise telegrammi: "Austria ajutine valitsus, kes peale Schuschniggi erruminekut peab oma kohuseks Austrias rahu ja korra tagamist, palub Saksa valitsusel teda selles toetada ja verevalamise ärahoidmiseks abi anda. Sel eesmärgil palub ta Saksa valitsust saata Saksa väed võimalikult rutem kohale.

Göringi juhtnõõrid Austria natsidele 1938. a 11. märtsi õhtul.

(Dieter Wagner, Gerhard Tomkowitz. Anschluss:

The Week Hitler Seized Vienna. New York: 1971. – p. 141.)

D

Mul on rõõm teile teatada, härrased, et paari viimase päeva jooksul oleme süvendanud teineteisemõistmist ühe maaga, mis on meile paljudel põhjustel iseäranis lähedane. Reich ja Saksa Austria ei ole seotud ühte mitte ainult sellepärast, et nad on üks ja seesama rahvas, vaid ka sellepärast, et neil on pikk ja ühine ajalugu ja ühine kultuur. (...) Mul on rõõm teile kinnitada, et niisugused kaalutlused langesid kokku Austria kantsleri seisukohtadega, kelle ma enda juurde külla kutsusin. Selle kohtumise põhiideeks ja eesmärgiks oli saavutada pingelõdvendus meie vastastikutest suhetes, andes natsionaalsotsialistliku maailmavaatega Saksa Austria kodanikele teiste kodanikega võrdsed seaduslikud õigused. Siinkohal väljendan kogu saksa rahva kuuldes siiraimat tänu Austria kantslerile sügava arusaamise ja sooja valmisoleku eest, millega ta minu kutse vastu võttis ja töötas koos minuga, otsides teed, kuidas kõige paremini teenida mõlema maa huve, sest lõppude lõpuks on sellest huvitatud kogu saksa rahvas, kelle lapsed me kõik oleme, ükskõik kus me ilmale tulime.

Hitleri kõne Reichstagis 20. veebruaril 1938. (W. S. Churchill. Tormihoiatused: Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995. – lk. 209, 210.)

E

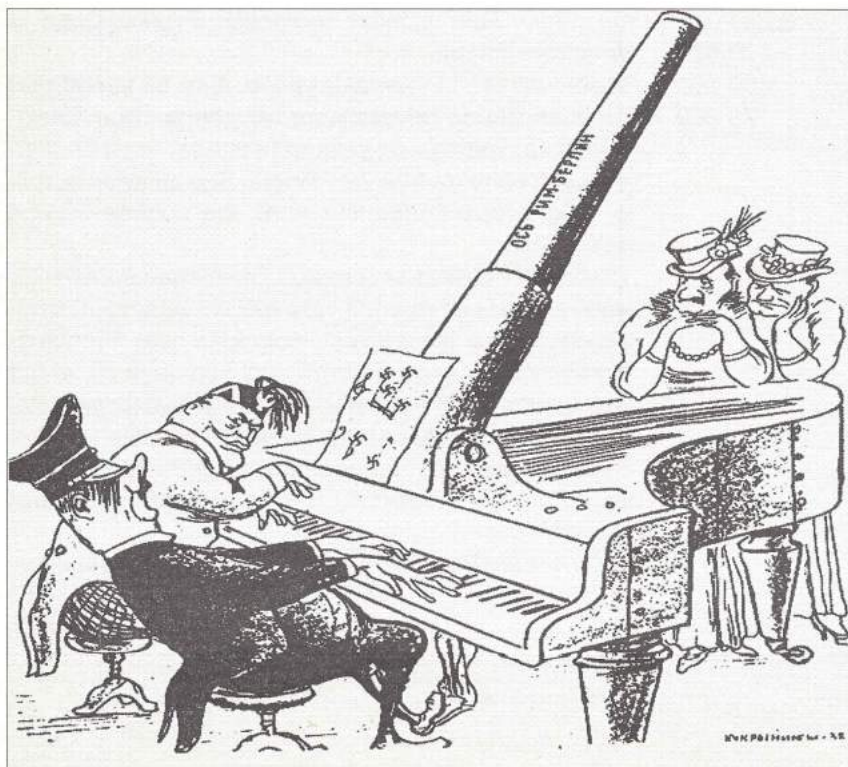
Veidi enne keskööd president Miklas kapituleerus. Lootuses hoida ära verevalamist ja säilitada mingidki Austria suveräänsuse riismed, nimetas ta Seyss-Inquarti Austria riigikantsleriks. Kell kaks hommikul helistas kindral Muff Berliini ja palus Seyss-Inquarti nimel, et Saksa väed ei tuleks üle Austria piiri. Oli aga liiga hilja. (...) okupeerimine jätkus.

(Alan Bullock. Hitler: A Study in Tyranny. London, 1962. – p. 431.)

F

Hitler oli Mussolinile erakordselt tänulik, kui viimane andis talle vabad käed Austria suhtes. Niipea kui Austria probleem on lahendatud, olen valmis koos temaga minema läbi paksu ja vedela; ma ei hooli millestki (...) Ma ei unusta seda iialgi, tulgu mis tuleb. Kui ta iganes peaks abi vajama või hädaohtu sattuma, võib ta kindel olla, et ma seisan tema kõrval, isegi kui kogu maailm on tema vastu.

(Dieter Wagner, Gerhard Tomkowicz. Anschluss: the Week Hitler Seized Vienna, New York: 1971. – p. 155.)

1. Miks ei teostanud Hitler Anchlussi 1934. a, vaid tegi selle teoks 1938. a?

2. Milline vastuolu sisaldub allikates B ja D?

3. Milliseid vahendeid kasutas Saksamaa Austria liitmisel? (Allikad B, C, D.)

4. Mida tahtis Hitler Schuschniggi hirmutamisega saavutada? Miks arvas Hitler, et Austriale ei tule keegi appi? Kas teised riigid oleksid Hitlerit 1938. a peatada suutnud?

5. Kuidas võis Hitler maailmale põhjendada Austria liitmist?

6. Te olete ajakirjanik ja peate pealkirjastama oma artikli Anchlussist. Te olete a) Austria nats; b) demokraatlike vaadete-ga austerlane; "Pravda" kirja-saatja NSV Liidust.

7. Rühmatöö. Anchluss on just teoks saanud. Toimuvad vaidlused Suurbritannia parlamendis.

1. grupp on parlamendisaadikud, kes peavad Anchlussi puhtalt Saksa-Austria vaheliseks asjaks. 2. grupp tunnetab Hitleri tegevuses teravat ohtu Euroopa julgeolekule.

8. Analüüsige Itaalia ja Saksamaa suhete dünaamikat aastatel 1934–1938. Millised tegurid soodustasid nendevahelise liidu kujunemist?

9. Kas Itaalia ja Saksamaa olid võrdsed partnerid (allikas G)? Karikatuuri analüüsides pöörake tähelepanu detailidele: – mis on nootideks, mis noodipuldiks? – kes on "kontsertmeisterid"? – kummal pool asuvad mängijad? – kuhu on suunatud pilk? – kelle valduses on pedaalid?

10. Arutlege väite üle "Kui Hitler poleks leidnud Mussolini näol liitlast, poleks II maailmasõda alanud".

G

"Itaalia–Saksa variatsioonid." Karikatuur aastast 1938 – autor Kukuriniksid.

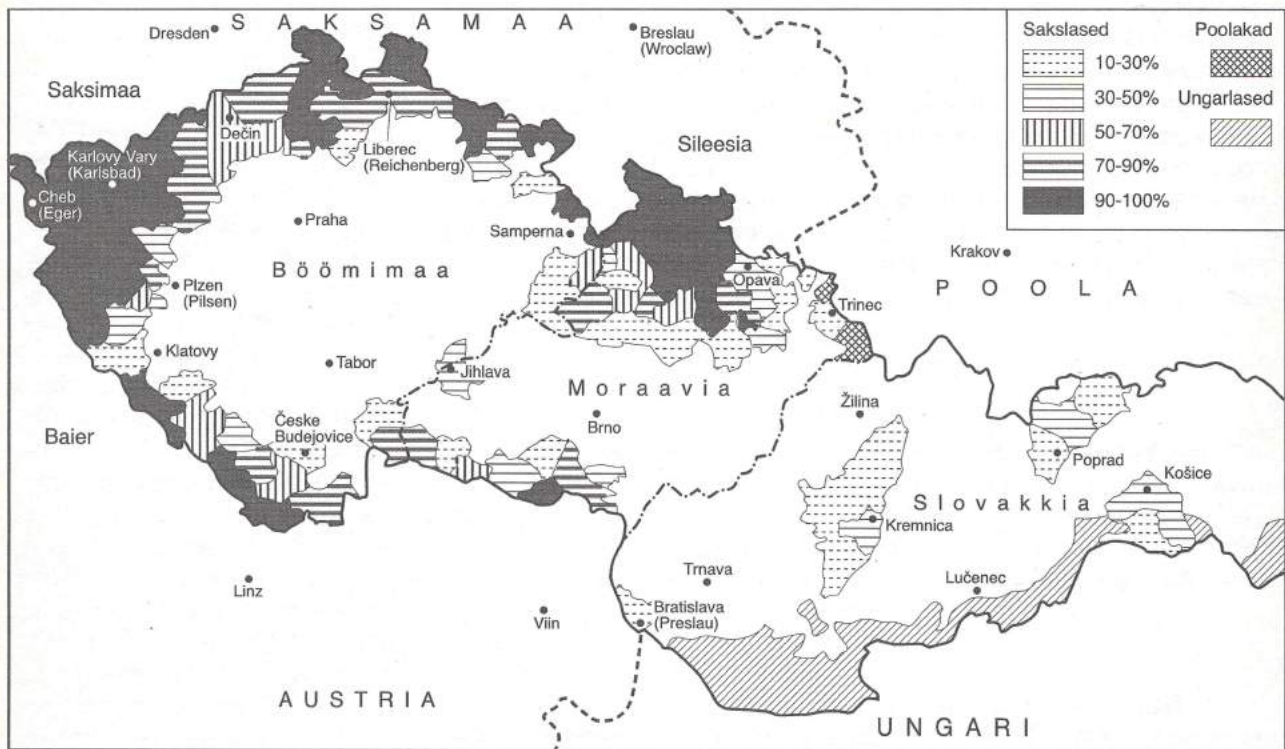
(Кукрыниксы. политическая сатира 1929–1946. Москва: 1973.)

TŠEHOSLOVAKKIA KRIIS

A Tšehhoslovakkia rahvusvähemused 1930. aastatel.

(Elizabeth Wiskemann. *Czechs and Germans. A Study of the Struggle in the Historic Provinces of Bohemian and Moravia.* Toronto: 1938.

B Tšehhoslovakkia rahvuslik koosseis 1930. a:

Tšehhid	6 500 000
Slovakid	3 000 000
Saksakeelne elanikkond	3 250 000
Ungarlased	700 000
Ruteenid (ukrainlased, valgevenelased)	400 000
Poolakad	70 000

Kokku 14 700 000

C Polnud kahtlust, kuhu Hitler järgnevalt pöördub. Tšehhoslovakkia – riik, mis oli rajatud rahulepingutega, oli Versailles' sümbol. See oli demokraatlik riik, tugev Rahvasteliidu pooldaja, Prantsusmaa ja Venemaa liitlane.

Tšehhi armee oli esmaklassiline. See oli varustatud kuulsate Škoda relvatehaste relvadega. Tšehhoslovakkia sai kaitsta end kaitserajatistega, mida võib tugevuselt võrrelda Maginot' liiniga. See oli asjaolu, mille Hitler pidi elimineerima enne Ida suunas liikuma hakkamist.

Tšehhid ei olnud oma naabri Saksamaa suhtes illusioone. Nad olid rajanud oma kaitseüsteemi ja kindlustanud oma iseseisvust, sõlmides liidu Prantsusmaa ja Venemaaga. Paberil nägi see välja nii, et iga kallaletung Tšehhoslovakkiale toob kaasa üldise sõja. Paradoxaalselt tuli just see asjaolu Hitlerile kasuks. See tähendas, et Prantsusmaa ja Suurbritannia, soovist sõda ära hoida, olid valmis tegema suuri järeleandmisi.

(Alan Bullock. *Hitler: A Study in Tyranny.* London: 1962. – p. 439, 442, 443.)

1. Koostage tabel Tšehhoslovakkia tugevatest ja nõrkadest külgedest?

TUGEVIKUS	NÕRKUS

2. Analüüsige Tšehhoslovakkia rahvuslikku koosseisu. Milliseid probleeme tekitas see riigile?

3. Analüüsige Hitleri nõudmisi Sudeedimaale. Kas need olid põhjendatud? Kas need olid Hitlerile vaid agressiooni ettekäändeks?

Järgnevate tööülesannete täitmisel kasutage kogu peatüki materjali.

4. Millised piirangud kehtestati Versailles' lepinguga Saksamaale? Milliseid võis Hitler kõige enam vihata? Põhjendage.

5. Millised riigid tundsid end 1920.–1930. aastatel kõige ohustatumatena? Miks? Täitke tabel Hitleri välispoliitika kohta.

Versailles' lepingu tingimused	Lepingu rikkumine	Hitleri põhjendused (miks lepingut rikuti)	Suurbritannia ja Prantsusmaa reageering
Relvastuspiirangud (100000-meheline armee)			
Demilitariseeritud Reinimaa			
Saksamaa ei tohi ühineda Austriaga			
Sudeedimaa kuulub Tšehhoslovakkiale			
Poolale juurdepääs merele (Poola koridor)			

W. S. Churchill. Tormihoiatus: Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995.

Alan Bullock. Hitler: A Study in Tyranny. London: 1962.

Anthony Adamthwaite. France and the Coming of the Second World War 1936–1939. London: 1977.

Alan J. P. Taylor. The Origins of the Second World War. London: 1963.

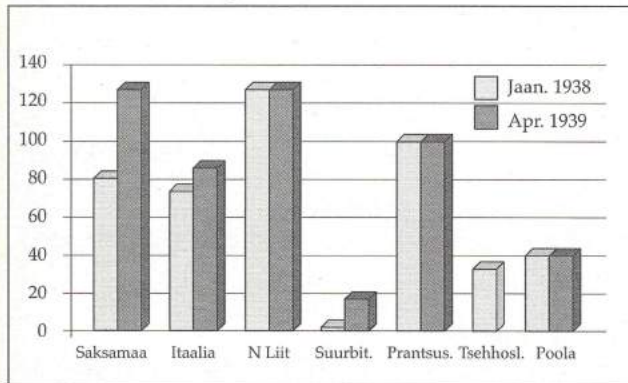
LEPITUSPOLIITIKA VÕITJAD JA KAOTAJAD

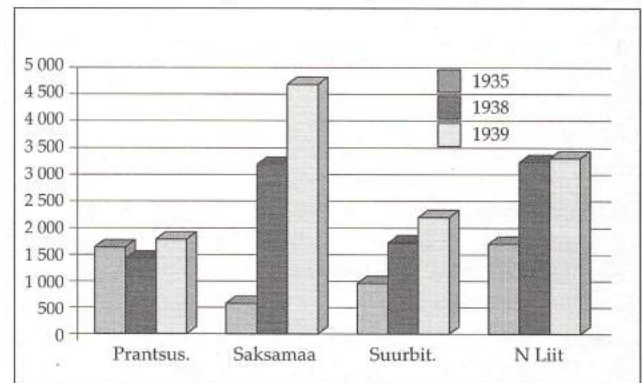
A

Anthony Adamthwaite. France and the Coming of the Second World War 1936–1939. London: 1977. – p. 160–161, 164.)

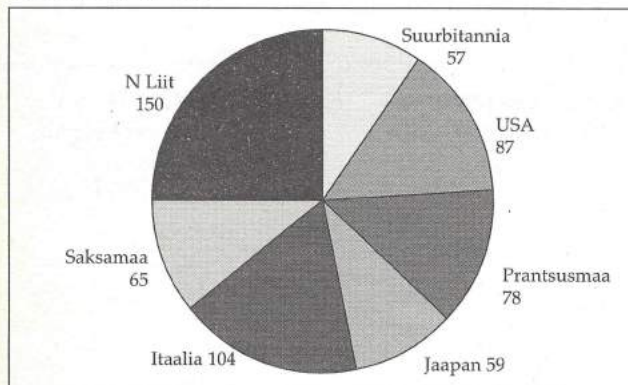
Diviiside arv Euroopa suurriikides

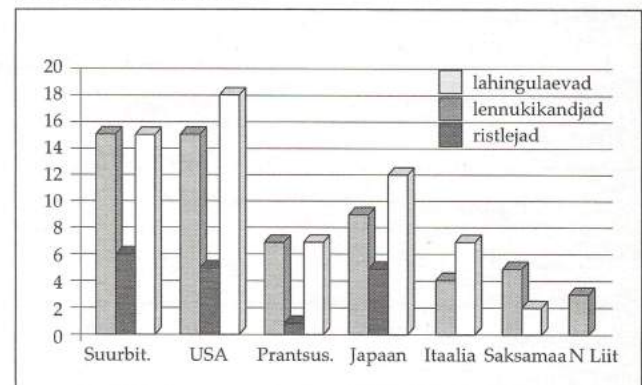
Sõjalennukite korguarv Euroopa suurriikides

Allveelaevad 1939

Pealveelaevad 1939

B

Septembris 1938, kui Neville Chamberlain läks Godesbergi, kaasas liitlaste nõusolek Sudeediküsimuse lahendamiseks tingimustel, mis Hitleriga kaks nädalat varem Berchtesgadenis kokku lepi, tabas teda ebameeldiv üllatus, et võõrustaja oli meelt muutnud ja esitas tšehhidele veelgi dragoonilisemad tingimused. Kui Chamberlainile esitati neid nõudmisi sisaldav paber, siis olevat ta kuuldavasti väga kurjalt öelnud: "See on ultimaatum, mitte läbirääkimised!" Hitler osutas paberil olevale pealkirjale ja kordas madalt: "Siin on öeldud memorandum."

See intsident illustreerib, kui viletsalt sobis tavaline suhtlemine sõdadevahelisel perioodil demokraatlike ja totalitaarsete riikide omavahelistesse suhetesse. Tõepoolest, diplomaatilised dialoogid ja läbirääkimised meenutavad sageli (..) kurtide inimeste suhtlemist, või veel täpsemalt vestlust, milles üks pool ei pannud tähele, mida öeldi, teine aga ei kuulanudki.

(Cordon A. Craig, Alexander L. George. Force and Stratcraft. Diplomatic Problems of Our Time. New York, Oxford: 1983. – p. 87.)

C

Olukord välisvaluutaga muutus järjest hullemaks. 1938. aastal oli Saksa kaubavahetuse bilanss negatiivne (imporditi kokku 6 051 700 riigimarga eest, eksporditi 5 619 100 vastu). See muutus 1939. aastal (eksporditi 5 222 200, imporditi 4 796 500), aga siiski jäi palju importkaupu, mille eest tuli maksta üha kahanevatest valuutavarudest. Kulla ja valuutareserve oli septembris 1939 ainult 500 000 riigimarga väärtuses. Austria ja Tšehhoslovakkia annekteerimine tõi probleemile ajutist kergendust (Austria oli valuutat ja kulda 305 000 riigimarga eest), aga pikemas perspektiivis jätkus import neilegi aladele, samal ajal katkes aga eksport, mis läks Saksamaa vajadusteks.

Saksamaa poliitikas tekkis nõiarang. Hitler alustas kiiret relvastumist, kavatsedes vallutada alasid jõuga ähvardades või ähvardusi täide viies. Kiire relvastumine aga tekitas tooraine ja valuutavarude kriisi, mis nõudis relvastumise jätkamiseks uute alade vallutamist. Kuna ringi ei murtud relvastumist peatades või ekspansiooni pidurdades, polnud näha muud teed peale suure sõja.

(Philip Michael Hett Bell. The Origins of the Second World War in Europe. London, New York: 1986. – p. 145–146, 155, 159.)

1. Tuginedes allikale A, andke hinnang demokraatlike riikide väljavaadetele agressiooni pidurdamiseks aastatel 1938–1939.

Millised oleksid sõja tulemused, kui omavahel oleksid võidelnud:

- a) Prantsusmaa ↔ Saksamaa;
- b) Prantsusmaa, N Liit ja Tšehhoslovakkia ↔ Saksamaa;
- c) Prantsusmaa, Suurbritannia ja N Liit ↔ Saksamaa ja Itaalia;
- d) Tšehhoslovakkia ja N Liit ↔ Saksamaa;
- e) N Liit ja Saksamaa ↔ Prantsusmaa, Suurbritannia, Poola ja Tšehhoslovakkia.

Milliseid võimalusi peate veel tõenäolisteks?

2. Reastage tähtsuse järgi sõjaliste liitude (telgede) kujunemise eeldused: riigikord, senised lepingud, varasemad kontaktid ning traditsioonid, kaubanduslikud ja muud majandussuhted, ideoloogilised vastuolud, rahvus- ja rassikiisimused. Püüdke leida muidki tegureid. Põhjendage.

Millisele kohale asetate riigikorra (demokraatlik või autoritaarne riik) erinevuse? Põhjendage.

3. Jagunege sümpaatia, elukoha, soo vms tunnuse alusel gruppideks (kuni neli). Toetudes varemõpitule ja allikatele B ja C, püüdke sõnastada ja kaitsta oma arusaama mõistetest: a) rahvusvahelised suhted, b) välispoliitika, c) diplomaatia.

Kas need mõisted on samatähenduslikud? Mille poolest need üksteisest erinevad? Mida arvate, kas antud mõisted omavad ka mingit reaalselt kaalu? Kas neid kasutades saab sõdu vältida? Tooge lisanäiteid autoritaarse ja demokraatliku riigi välispoliitika (diplomaatia) erinevustest.

4. Tuginedes allikatele ja varemõpitule, jagage Saksamaa agressiivse käitumise põhjused kahte gruppi – poliitilised ja majanduslikud. Kas demokraatlikud riigid kaitsesid Teise maailmasõtta astudes oma majanduslikke või poliitilisi huve? Põhjendage.

Millest tulenesid järeleandmised Hitlerile 1930. aastatel? Mida arvate väitest, et Hitler ei ohustanud kuni 1939. aasta kevadeni Suurbritannia ja Prantsusmaa majanduslikke huve?

ARVAMUSI LEPITUSPOLIITIKAST (APPEASEMENT)

A

Saksamaa plaanide hindamisel tegi Chamberlaini valitsus 1938. a põhjaliku vea. Nad oletasid, et Hitler tegutseb samadel ratsionaalsetel kaalutlustel nagu nemadki. Nad kujutlesid, et Saksamaal on veel huvi rahu ja rahvusvahelise kaubanduse edendamiseks, kuigi Anschluss ja nelja-aasta plaan näitasid midagi muud. Nad võtsid omaks Chamberlaini usu, et Hitler peab sõna, kuigi tema ise oli 1937. aastal pidanud Saksamaad Euroopa riikukeks. Nad ei suutnud näha vasturääkivusi rahustamispoliitikas ega pidanud natsismi Briti ja Euroopa huvide suuremaks vaenlaseks kui Nõukogude Venemaad.

(Keith Middleman. *Diplomacy of Illusion. The British Government and Germany, 1937–39*. London: 1972. – p. 413.)

B

Kartes üldist sõda, hakkasid Prantsusmaa ja Suurbritannia tegema suuri pingutusi, et rahuldada (sõna *appease* kasutati hiljem) Saksamaa nõudmisi Tšehhi territooriumile, mille elanikkonna enamus oli saksa-keelne. Prantsusmaa ja Suurbritannia polnud ei sõjaliselt ega hingeliselt konfliktiks valmis, ükskõik mis seda ka põhjustaks. Seda enam, et mitmete kuude jooksul enne kriisi lahenemist ning sõja algust ei ilmutanud Stalin mingit initsiatiivi tihedamateks diplomaatilisteks või militaarseteks läbirääkimisteks oma potentsiaalsete sõjaliste liitlaste – tšehhide ja prantslastega. Nende palvetele tema plaanidest mingit informatsiooni saada andis Stalin alati üldsõnalisi vastuseid. Kahtlemata kartsid paljud Tšehhoslovakkia kodanikud ja valitsusliikmed, et kui Punaarmee tuleb läände, siis koju ei lähe ta kunagi (...) Tšehhi presidenti Edvard Beneši tegi murelikuks väljavaade, et sõja korral puhkeb sisemine konflikt. Kasvõi seepärast, et valiku puhul oleksid mõned Tšehhoslovakkia kodanikud ebalojaalse saksa enamusega alade säilitamise nimel toetunud pigem punastele (kaasa arvatud Moskva-meelne kohalik kommunistlik partei).

(R. C. Raack. *Stalin's drive to the West 1938–1945*. Stanford: 1995. – p.18.)

e

Miks Prantsusmaa rahustas Saksamaad nii kaua? Tavalise nägemuse järgi polnud Prantsusmaal valikut – hirm, sotsiaalsed pinged ja sõjaline ettevalmistamatus tingisid vajaduse lepitada. Lisaks süüdistasid Prantsuse poliitikud Suurbritanniat välises surves (..) Prantsuse *appeasement* polnud tingitud ainult hirmust (..) Nad soovisid siiralt Prantsuse-Saksa lähenemist ja uskusid, et suudavad seda saavutada. Hirm Saksamaa ees ei välistanud idealismi – valmisolekut revisionismiks, kirglikku sõja jälestamist, soovi desarmeerida ja saavutada Euroopas harmoonia (..) Üks *appeasementi* soodustav moment oli kujutlus, et ideoloogilised erinevused on teisejärgulised ega takista kokkuleppele jõudmist. Blum tunnistas Saksa majandusminister Schachtile, et ta on “marksist ja juut”, kuid “me ei saavuta midagi suhtudes ideoloogilistesse barjääridesse kui ületamatutesse” (..) Loodeti, et majanduslikud ja kolooniatega seotud järeleandmised võivad meelitada Saksa mõõdukamaid

jõude, keda Schacht esindas. Saksa nõudmiste rahuldamine andnuks mõõdukatele ülekaalu natside partei fanaatikute üle ning vähendanuks agressiooniohtu. Schacht põhjendas Saksamaa vajadust kolooniate ja turgude järele augustis 1936. aastal. Blum ja Delbos järgisid püüdlult seda *punast porgandit* (..) Huvipuudus välispoliitika vastu oli tingitud mitte apaatias, vaid informatsiooni vähesusest. Täidesaatev võim jättis avalikkuse ja parlamendi ilma võimalustest asja arutada. 1938–39. aasta võtmeküsimused olid päevakorras ajal, mil parlament oli vaheajal. Juunis 1938 kasutas Daladier dekreeedi võimu ja saatis esinduskojad puhkusele. 1938. aastal peeti välispoliitilistes küsimustes ainult kaks debatti – üldistes küsimustes veebruaris ja 4. oktoobril arutati Müncheni lepingut.

(Anthony Adamthwaite. *Grandeur and Misery. France's bid for power in Europe 1914–1940*. London, etc: 1995. – p. 181, 208–210.)

1. Kasutades allikaid A, B, C ja varemõpitud, korraldage dispuut teemadel:

Kas demokraatia võib agressiooni soodustada?

Milliseid vahendeid on demokraatlikel riikidel kasutada agressiooni peatamiseks?

Kas lepituspoliitika täitis oma eesmärgi?

Kas demokraatlikud riigid olid Teise maailmasõja puhkemise kaassüüdlased?

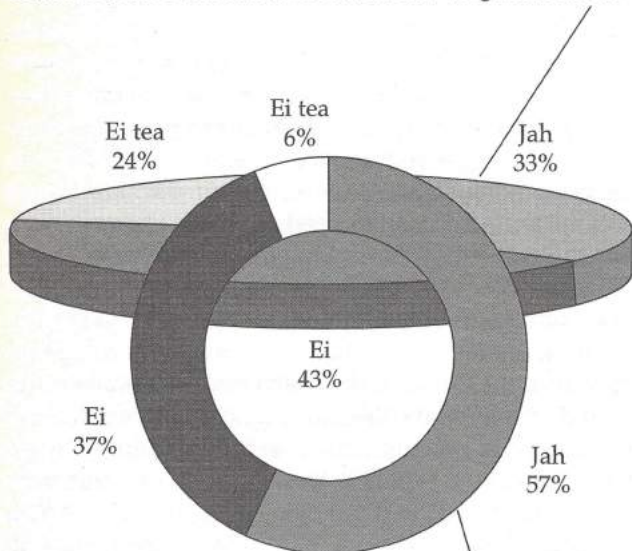
AVALIK ARVAMUS JA MÜNCHEN

A

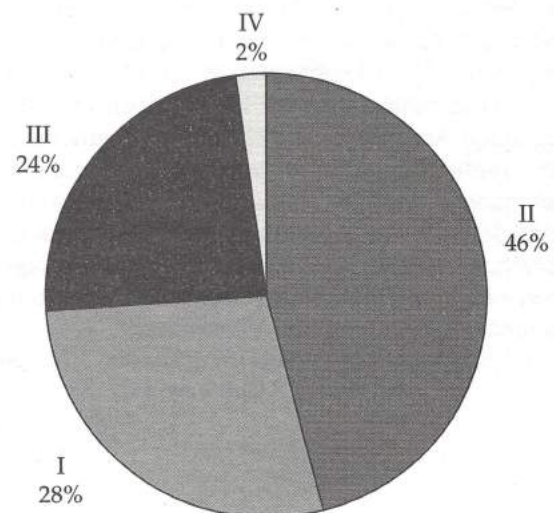
Avaliku arvamuse küsitlusi Prantsusmaal ja Suurbritannias.

Kas Suurbritannia peaks lubama toetust Tšehhoslovakkiale, kui Saksamaa teda ründab nagu Austriat?

Kas Te kiidate heaks Müncheni lepingu?

Milline lause väljendab teie arvates paremini Chamberlaini *appeasementi*-poliitikat? (Veebruar 1939.)

I See poliitika viib rahu tugevnemisele
 II See hoiab meid sõjast eemal, kuni me taasrelvastume
 III See toob diktaatoreid õhutades sõja lähemale
 IV Ei oska midagi arvata

(Anthony Adamthwaite. *The Lost Peace. International Relations in Europe, 1918–1939*. London: 1980. – p. 215–217.)

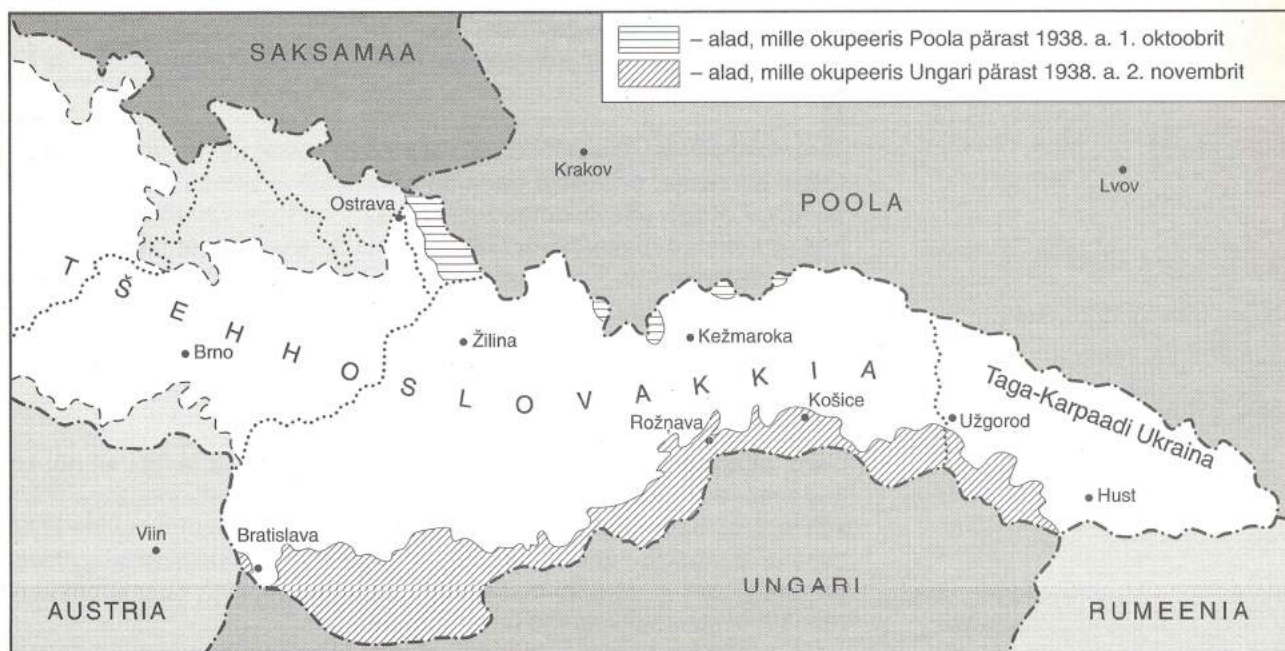

B

Tšehhoslovakkia jagamine 1938. a 30. septembril.

Tšehhoslovakkia jagamine 1938. a oktoobris-novembris.

(Gerhart Hass. Bankrott der Münchener Politik. Illustrierte historische hefte 50. Berlin: 1988. – S. 9, 18.)

Võrrelge Prantsuse välisministri George Bonnet' avalduste muutumist septembris 1938 (allikas C). Kas see väljendas või kujundas lääneriikide avalikku arvamust? Kas see oli juba varem tehtud otsuse õigustamine või näitas vähest informeeritust? Mida pidasid Prantsusmaa ja Suurbritannia olulisemaks – avaliku arvamuse järgimist või demokraatliku riigi kaitsmist?

Korraldage näitlik kohutupsess lepituspoliitika pooldajate üle, kelle tegevus(etus) aitas kaasa II maailmasõja puhkemisele. Kasutades õpikut jm allikaid, koostage nii süüdistus- kui ka kaitsekõne Chamberlainile, Bonnet'le ja teistele. Mida arvavad vandemehed?

e**Prantsuse välisministri George Bonnet' suhtumisest tšehhidesse 1938. aastal.**

14. septembril: "Me ei saa ohverdada 10 miljonit meest selleks, et takistada kolme ja poole miljoni sudeetlase ühinemist Reichiga."

Miks me peaksime hävitama kogu prantsuse noorsoo, et säilitada 7 miljoni tšehhi võimu 3 miljoni sakslase üle."

19. septembril: "Me ei luba Benešil juhtida 40 miljonit prantslast surma, et 7 miljonit tšehhi võiks domineerida kolme ja poole miljoni sakslase üle".

(Anthony Adamthwaite. *France and the Coming of the Second World War 1936–1939*. London: 1977. – p. 211, 215.)

D

Nii Hitler kui ka Beneš soovisid pingeid suurendada ja kriisi tekitada. Britid ja prantslased olid ühel ja samal põhjusel täpselt vastupidisel arvamusel: nad mõlemad soovisid kriisi ära hoida ning seega vältida hirmsat valikut sõja ning alandusse sattumise vahel. Kuid prantslased said oma valiku inglastele lükata. Nemad võisid rääkida vastupanust Hitlerile ning inglased oleksid toetusest keeldumise korral pidanud ka häbi enda kanda võtma (...) Hitler, Beneš ja isegi prantslased võisid oodata kriisi küpsemist kindlana, et see sunnib britte otsustama. Seetõttu pidid inglased tegutsema (...) Nad tahtsid sõda Euroopas vältida, nad tahtsid lahendust, mis oleks väga olulise enesemääramise printsiibiga enam kooskõlas kui 1919. aastal saavutatud. Tulemus oli kavatsustele täpselt vastupidine."

(Alan J. P. Taylor. *Hitler's Opportunism. Appeasement of the dictators. Crisis Diplomacy*. Edited by W. Laird Kleine-Ahlbrandt. New York etc.: p. 85.)

MÜNCHENI TEHING**A**

Ajaloolased on üldiselt üksmeelel, et Adolf Hitler, Benito Mussolini ja Jaapani impeeriumi poliitilised liidrid tahtsid Teist maailmasõda või olid vähemalt valmis riskima, sest seda, mida nad ihkasid, ei olnud ilmselt võimalik kätte saada ilma sõjata. Palju vähem teatakse Stalini osa konflikti arengus. Tema ebamääraseid sõnad ja tegevus sõjajärelsetel päevadel on olnud mõistatusteks (...) Avanevad arhiiviallikad tõestavad, et Stalin tahtis sõda sama palju nagu Hitler, Mussolini ja jaapanlased ning tal oli oma osa selle algamises."

(Raack. *Stalin's drive to the West 1938–1945*. Stanford: 1995. – p. 12.)

B

Järgmisel päeval, teisipäeval, 20. septembril 1938 jätkas president kohutumisi ministrite, poliitiliste parteide esindajate ja armee juhtivate ohvitseridega. Kogu päeva ootas Praha Kremli vastust kahele küsimusele, mis oli esitatud Aleksandrovskile (NSV Liidu saadik Prahast). Vastus oli äärmiselt tähtis: kas Prantsusmaa hüljatud Tšehhoslovakkia võis arvestada NSV Liidu abiga? Stalin valis vaikimise (...)

(Igor Lukes. *Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s*. New York, Oxford: 1996. – p. 224–225.)

e

Üsna esimestest kontaktidest Nõukogude Liiduga oli selge, et nõukogude esindajate arusaam diplomaatiast oli hoopis teistsugune kui lääne kolleegidel. Neile oli see midagi enam kui vaid rahvuslike huvide kaitsmise ja toetamise vahend, see oli relv lakkamatus sõjas kapitalismi vastu. Seepärast ei saanud diplomaatiliste läbirääkimiste eesmärgiks olla reaalne üksteisemõistmine ja kokkulepe."

(Cordon A. Craig, Alexander L. George. *Force and Stratcraft. Diplomatic Problems of Our Time*. New York, Oxford: 1983. – p. 90.)

D

Stalin oli tegelikult ainuke võitja. Kõik ülejäänud kaotasid. Chamberlaini Münchenist toodud leping viis paljud kaitsetud tšehhid-slovakid, Tšehhoslovakkia juudid, sudeedisakslastest demokraadid Gestaaposse (..)

Sudeedisakslased olid toetanud Henleini liikumist isegi siis, kui see taandus natsismi sisseveokanaliks. Kuid neil oli vähe, mida tähistada (..) Niipea kui puhkes sõda, sunniti mehed Wehrmachi ja SS-i üksustesse ning saadeti võitlema Führeri eest. Nad kandsid tohutuid kaotusi, eriti 6. armees Stalingradi all nagu ka mujal II maailmasõja võitlusväljadel. 1945. aasta kevadel leidsid nad end taas vabastatud Tšehhoslovakkia jurisdiktsiooni alt (..) Neist said põgenikud, välja juuritud alalt, kus nende eelkäijad põlvkondade kaupa rahus olid elanud ja töötanud.

Ei tohi unustada, et Müncheni lepingute ohvrite seas oli ka Saksamaa. Kuigi riik oli oma Führerist vaimustuses, rõõmustas sõjaperspektiiv vaid väheseid (..) Tema võit Münchenis desarmeeris koduse opositsiooni, sest nende peamine argument – Hitler tõmbab Saksamaa sõtta – osutus valeks, vähemalt 1938. aastal (..)

Kui ta rikkus oma püha kinnitust, et Sudeedimaa on tema viimane nõudmine, olid Chamberlain ja Daladier lihtsalt sunnitud konfrontatsiooni asuma. Suurbritannia ja Prantsusmaa võisid sellist alandust, ükskõik missuguse valitsuse korral, vaid ühe korra taluda (..) Võimalik, et München tähistas Kolmanda Reichi lõpu algust.

(Igor Lukes. Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s. New York, Oxford: 1996. – p. 260–261.)

Igor Lukes. Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s. New York, Oxford: 1996.

Anthony Adamthwaite. France and the Coming of the Second World War 1936–1939. London: 1977.

Eero Medijainen. Maailm provintsiõnu peeglis. Tartu: 1998.

Alan J. P. Taylor, The Origins of the Second World War. London: 1963.

Winston S. Churchill. Tormihoiatatus: Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995.

1. Rollimäng.

Püüdke korraldada NSV Liidu kommunistliku partei poliitbüroo ja teiste juhtivate nõukogude riigitegelaste nõupidamine Kremli 20. septembril 1938. Milliseid lahendusi võisid pakkuda Välisasjade rahvakomissariaadi, Punaarmee ning Kominterni esindajad? Milliseid erinevaid tegevusvariante võidi kaaluda? Millistest kaalutlustest lähtuti Prahale vastust koostades?

2. Koostage tabel Müncheni lepinguga otseselt või kaudsemalt seotud riikide võitudest ja kaotustest:

RIIK	VÕIT	KAOTUS
Tšehhoslovakkia		
Saksamaa		
Prantsusmaa		
Suurbritannia		
Poola		
Ungari		
Itaalia		
NSV Liit		

EESTI JA LÄTI – KAS ETTURID SUURES POLIITIKAS?

A

Teoreetiliselt võinuks Balti riigid olla arvestatav jõud Loode-Euroopas. Kokku suutnuks nad mobiliseerida enam kui 500 000 sõdurit. Rahu tingimustes arvestati Balti riikide armeede suuruseks kokku kuni 4 660 ohvitseri ja 58 000 sõdurit, 900 suurtükki, 100 tanki, 30 soomusautot, 9 soomusrongi, 2 rongil paiknevat suurtükkipatareid, 400 sõjalennukit, lisaks side- ja sapööriüksused. Ühtsetesse Balti merejõudesse oleksid kuulunud 4 moodsat allveelaeva, 1 torpeedopaat, 8 miinilaeva, 8 kahuripaati, 2 allveelaevade saatelaeva, 5 hüdrograafilise teenistuse alust, 8 jäälõhkujat, 8 varustuslaeva ja teised väiksemad alused (..) Piirivalveüksustesse kuulusid 6 000 meest, politseise 8 300, kaitseliitidesse peaaegu 200 000 meest ja naist koos vastavate jala-, ratsa-, motoriseeritud, lennuväe- ja mereüksustega (..)

Tegelikkuses suudeti relvastada siiski vaid 360 000 meest (100 000 Eestis, 130 000 Lätis ja 130 000 Leedus).

(Edgar Anderson. The Baltic Entente 1914–1940 – Its Strength and Weakness. The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholmiensia. Vol. 3. Stockholm, Uppsala: 1988. – p. 81–82.)

B

Pärast aastatepikkusi vagatseval suul peetud jutlusi Balti solidaarsusest valmistas 1934. aastal sõlmitud sõprusleping pettumuse. See polnud isegi nii mõjuv, kui 14 aastat varem Bulduris kokku seatud leping. Aja möödudes see pigem nõrgendas kui tugevdas Balti uniooni võimalusi. 1933.–34. aasta diplomaatilisest keeristormist haaras Läti – ei midagi.”

(Hugh I. Rogers. Search for Security. A Study in Baltic Diplomacy, 1920–1934. Hamden: 1975. – p. 102.)

C

Karikatuur I. Tõnissoni artikli kohta.

(Kratt. – 1938. – 23. jaanuar.)

D

Üksmeele ja koostöö leping Eesti, Läti ja Leedu vahel. Allakirjutatud Genfis 12. septembril 1934. aastal.

Artikkel 1.

Et ühtlustada oma rahupüüdeid, kolm valitsust kohustuvad leppima kokku ühise tähtsusega välispoliitilistes küsimustes ja vastastikku teineteisele andma poliitilist ja diplomaatilist abi oma rahvusvahelistes suhetes.

Artikkel 3.

Kõrged Lepinguosalised tunnustavad erilaadsete probleemide olemasolu, mis võiksid raskendada ühtlast suhtumist endasse. Nad nõustuvad, et need probleemid moodustavad erandi käesoleva lepingu esimeses artiklis kindlaksmääratud kohustustest.

(Eesti lepingud välisriikidega. XII. 1933–1934. Tallinn: 1935. – 102–103.)

E

Eelnenud arutlused näitasid, et Eestil on võimalik saavutada neutraalset seisukohta nii Venemaa, Saksamaa kui ka Poola vahel, kusjuures meie samal ajal nägime, et meie lõunapoolsetel naabritel – Lätil ja Leedul – puudub selline võimalus (..)

Eestil ei ole mingeid kultuur- ega majanduspoliitilisi põhjusi, liiatigi tundmustel põhjenevaid ajendeid ligemaks seostumiseks Lätiga (..)

Lõppeks ometi peaksime ennast vabastama selle meile alati võõra kujundi suggestioonist, ja loobuma “Balti” mõttest nii enda välispoliitikas kui ka muidugi enda välispropagandas (..)

Eesti teostatav neutraliseerumispoliitika algaks paratamatult vabastumisega lõunapoolsetest kohustustest, mis meid tõmbavad meile võõrastesse vastuolukolletesse, ja võtavad Eestilt kui “Balti liidu” liikmelt lootuse erapooletuks jääda, ilma et see liit sealjuures meie olemasolu kuidagi reaalselt kindlustaks.

(Ilmar Tõnisson. Eesti välispoliitika I–II. Akadeemia. 1937. Nr. 6. – 373, 376, 383, 394.)

F

Inglismaa ei tahtnud võtta endale mingeid kohustusi (..) Üks iseloomulik indikaator oli Foreign Office'is 1937. aastal koostatud riikide nimekiri, kes võiksid Suurbritanniast relvi saada. Eesti oli selles nimekirjas 12., Läti 13. ja Leedu 14. kohal (esimene koht kuulus Egiptusele, teine Afganistanile ja kolmas Belgiale). See nimekiri rõhutas selgelt Briti prioriteete.

(*Inesis Feldmanis, Aivars Stranga. The Destiny of the Baltic Entente 1934–1940. Riga: 1994. – p.73.*)

G

13. mail (1939) kohtus Eesti välisminister K. Selter Tallinnas Briti konsuli W. H. Gallienega. Selter kinnitas talle, et parim lahendus oleks Suurbritannia, NSVL, Saksamaa ja Poola ühine garantii Eesti (ja Läti) iseseisvusele. Seltersi ettepanek (..) toetus Balti riikide rolli ülehindamisele peamiste suurriikide poliitikas. Nõukogude Liit ei tulnud suurriigina Euroopasse tagasi mitte *status quo* (Balti neutraliteedi) säilitamiseks, vaid selle *status quo* muutmiseks oma huvides.

(*David M. Crowe. The Baltic States and the Great Powers Foreign Relations, 1938-1940. Boulder, San Francisco, Oxford: 1993. – p. 65.; 1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Riga: 1994. – p. 57.*)

Grupitöö:

Valige neljale riigile (Soome, Eesti, Läti, Leedu) president, välisminister ja tema nõunikud. Nemad koostavad tegevuskavad 1939. aastaks ja korraldavad Balti liidu riigijuhtide nõupidamise. Soomele jääks vaateleja ja nõuandja roll.

Milliseid arenguvõimalusi peaks ühesel nõupidamisel 1939. a aprillis arvestama? Kuivõrd säilis Balti riikide otsustus- ja manööverdusvabadus? Kuidas oma riigi huvisid kõige paremini kaitsta? Kuivõrd tuleks Balti riikide kui ühtse tervikuga arvestada? Kelle poole abi- ja toetuse saamiseks pöörduda?

SUURRIIGID JA BALTIKUM**A**

Alamkojas 31. märtsil Chamberlaini poolt antud Briti garantii Poolale tähistas kaugenemise algust Briti endisest poliitikast mitte ainult Kesk- ja Lõuna-Euroopa, vaid ka Saksamaa suhtes.

(*Anita Prazmowska. Britain, Poland and the Eastern Front, 1939. Cambridge: 1987. – p. 56.*)

B

Garantiid on kritiseeritud peamiselt põhjusel, et see andis sõja või rahu küsimuse otsustamise Suurbritannia asemel teise riigi kätte (..) Ilma Nõukogude Liidu osavõtuta ei tähendanud Lääneriikide toetus Ida-Euroopale kuigi palju. Kuid Stalin oli nüüd Saksa rünnaku eest kaitstud garanteeritud alade võõga ja ilma kohustuseta enneaegselt sekkuda. Ta võis sündmuste arengut jälgida ning oma tingimusi esitada ning võtta endale vähemalt parim pakkumine.

(*Christopher Thorne. Continuing Appeasement. Appeasement of the dictators. Crisis Diplomacy. Edited by W. Laird Kleine-Ahlbrandt. New York etc.: – p. 94–95.*)

C

Chamberlain ulatas trumbid Stalinile ja see andis Moskvale võimaluse mängida kolmepoolsetel läbirääkimistel esimest viulit ja dikteerida tingimusi Londonile ja Pariisile. Suurbritannia ja Prantsusmaa väljavaated välispoliitilistes küsimustes manööverdada olid äärmiselt piiratud. Need kaks riiki kaotasid kogu oma mõju. Suurbritannia ja Prantsusmaa ei suutnud enam Saksamaad ohjeldada ega võita. London ja Pariis ei suutnud ka Nõukogude Liitu tõmmata Saksamaa-vas-tasesse rindesse.

(*The Occupation and Annexation of Latvia 1939–1940. Documents and Materials. Riga: 1995. – p. 28.*)

D**NSV Liidu valitsuse noot Eesti valitsusele. 28. märts 1939:**

Käesolev avaldus tehakse siira heatahtlikkuse vaimus eesti rahvale, et tugevdada tema julgeolekutunnet ja veendumust selles, et Nõukogude Liit on valmis vajaduse korral tegelikult tõendama oma huvi Eesti Vabariigi iseseisva riikliku olemasolu ja poliitilise ning majandusliku sõltumatus säilitamise vastu, samuti selles, et Nõukogude Liit ei saa jääda osavõtmatuks pealtvaatajaks, kui tehakse avalikku või varjatud katset hävitada see iseseisvus ja sõltumatus.

(*Molotov–Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989. – lk. 17.*)

E

Briti diplomaadid kasutasid kõnelustel Balti riikide saadikutega strateegiat, mis illustreeris Londoni soovi säilitada teatud Briti imidžiga seotud müüte. Eriti muretseti ühe illusiooni pärast, mida levitati sõdadevahelisel perioodil hoolikalt. See oli kujutus Suurbritanniast kui väikeriikide omakasupüüdmatus toetajast. Tegelikult huvitasid Euroopa väikeriikide elulised vajadused britte vähe.

(*1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Riga: 1994. – p. 67.*)

F

Kui Bonnet küsis minu isiklikku arvamust nõukogude vastuse kohta, formuleerisin selle järgnevalt: On selge, et Nõukogude valitsus otsib kindlasti Prantsuse ja Briti heakskiitu sissetungiks Balti riikide territooriumile isegi vastu nende endi tahtmist.

(*Papers and Memoirs of Juliusz Lukasiewicz, Ambassador of Poland. New York, London: 1970. – p. 236.*) Juliusz Lukasiewicz oli aastatel 1936–1939 Poola suursaadik Prantsusmaal.

G

Mitte ainult Läti, vaid ka Eesti ja Soome suhtusid Molotovi tungivasse nõudmisse anda Balti riikidele kolmepoolne garantii kui neile kõlvasse surmakella. Kõik kolm riiki nägid garantiides ettekäänud Baltikumi okupeerimiseks (..)

Venemaa (NSVL) polnud tegelikult huvitatud vastastikuse abistamise pakti allakirjutamisest Inglismaa ja Prantsusmaaga. See, mida ta tegelikult ootas, oli Saksamaa-poolne initsiatiiv. Nii polnud vaja teha muud, kui kasutada venitamistaktikat, esitades uusi tähtaegu ja tingimusi (..) Kogu küsimus sõltus Moskvast, aga Kreml ei olnud huvitatud muudest "garantiidest" peale tagatud õiguse okupeerida Balti riigid talle sobival hetkel.

(1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Riga: 1994. – p. 68–69, 71.)

H

Suurbritannia ja Prantsusmaa kinnitasid 17. juulil, et nad on valmis Balti riikidele pakkuma garantiisid nii otsese kui ka kaudse agressiooni vastu. Lääneriigid aga ei nõustunud Moskva pakutud kaudse agressiooni definitsiooniga, mis oleks allakirjutanuile (eriti Nõukogude Liidule) võimaldanud sekkuda nende riikide siseasjadesse, kasutades ettekäändena näiteks valitsuse vahetumist.

(The Occupation and Annexation of Latvia 1939–1940. Documents and Materials. Riga: 1995. – p. 29.)

I**Saksamaa ja NSV Liidu mittekallaletungi lepingu salajane lisaprotokoll**

Moskvas, 23. augustil 1939.

Saksamaa ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vahelise mittekallaletungilepingu allakirjutamise puhul arutasid mõlema poole allakirjutanud täievolilised esindajad rangelt konfidentsiaalsel kõnelustel mõlema poole huvisfääride piiritlemist Ida-Euroopas. Need läbirääkimised viisid järgneva tulemuseni:

1. Territoriaal-poliitilise ümberkorralduse puhul Balti riikidele (Soome, Eesti, Läti, Leedu) kuuluvatel aladel tähistab Leedu põhjapiir ühtlasi Saksamaa ja NSVL-i huvisfääride piiri. Sellega seoses tunnustavad mõlemad pooled Leedu huvisid Vilniuse piirkonnas.

2. Territoriaal-poliitilise ümberkorralduse puhul Poola riigile kuuluvatel aladel piiritletakse Saksamaa ja NSVL-i huvisfääride ligikaudne piir jõgede Narew, Wisla ja San joonel.

Küsimust, kas mõlema poole huvidele vastab sõltumatu Poola riigi säilitamine ja millised peaksid olema selle riigi piirid, saab lõplikult selgitada ainult edasise poliitilise arengu käigus.

Igal juhul lahendavad mõlemad valitsused selle küsimuse sõbraliku kokkuleppe teel.

3. Kagu-Euroopa osas rõhutab Nõukogude pool oma huve Bessaraabias. Saksa pool deklareerib poliitilise huvi täielikku puudumist selles piirkonnas.

4. Mõlemad pooled peavad käesolevat protokolli rangelt saladuses.

(Molotov–Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989. – p. 93.; Heiki Lindpere. MRP: raske ülestunnistus. Tallinn: Olion, 1991. – p. 67.)

1. Jagunege kahte rühma ja püüdke allikatele toetudes argumenteeritult kaitsta üht seisukohta kahest alljärgnevast vastandlikust arvamusest:

- 1) Suurbritannia ja Prantsusmaa garantiide andmine Poola, Rumeenia ja Kreeka iseseisvusele märtsis-aprillis 1939 oli taktikaline viga. – Suurbritannia ja Prantsusmaa said lõpuks üle oma lepituspoliitikast ning tegid esimese arvestatava sammu agressori peatamiseks.
- 2) Balti riigid osutasid 1939. aasta läbirääkimistel abituteks etturiteks. – Balti riikide poliitiline ja sõjaline juhtkond tegi mitmeid valesid otsuseid ning samme, mis viisid iseseisvuse kaotamiseni.
- 3) Molotov-Ribbentropi pakt tähendas Ida-Euroopa lõpu ja II maailmasõja algust. – Balti riikidele oli pakt parim lahendus, sest vastasel korral oleks nad N Liidule antud Lääneriikide nõusolekul ja heakskiidul.

3. Kirjutage Eesti Vabariigi presidendi nõunikuna seletuskiri teemal:

Euroopa arengu määrasid 1920.–30. aastatel ära diktatuuririigid, mitte demokraatlikud riigid.

Inesis Feldmanis, Aivars Stranga. The Destiny of the Baltic Entente 1934–1940. Riga: 1994.

1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Riga: 1994.

Heiki Lindpere. MRP: raske ülestunnistus. Tallinn: Olion, 1991.

Molotov–Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989.

The Occupation and Annexation of Latvia 1939–1940. Documents and Materials. Riga: 1995.